

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE' DE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ ve POLİTİKALARININ
İHRACATA ETKİLERİ (1980–2004)**

Serdar ÇİÇEK

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

2006

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ ve POLİTİKALARININ
İHRACATA ETKİLERİ (1980–2004)**

Serdar ÇİÇEK

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980 – 2004)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Serdar ÇİÇEK

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Serdar ÇİÇEK
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Genel İktisat
Tez Konusu : Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980 – 2004)
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI O OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir. O
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin, basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının
İhracata Etkileri (1980 – 2004)
Serdar ÇİÇEK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
Genel İktisat Programı

Döviz kurları ülke ekonomisinin dış dünya ile bağlarını kuran, çok önemli fonksiyona sahip bir araçtır. Döviz kurları ülke ekonomisini birçok kanaldan etkilemektedir. Ancak en önemli kanallardan biri dış ticaret üzerindeki etkisidir. Döviz kurları, dış ticareti özellikle ihracatı etkilemek için kullanıldığında bu politikalar çok yönlü değerlendirilmelidir. Çünkü uygulanan bu politikalar dış ticaret dışında diğer makro ekonomik değişkenleri de etkilemektedir.

Uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret ve özellikle ihracat üzerine etkisi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlara, gelişen teknolojinin sayesinde küresel düzeyde oluşan ekonomik ve politik anlamda uluslararası ilişkiler tarafından da belirlenmektedir. İhracatı teşvik amacıyla uygulanan politikalar arasında döviz kuru politikası, özellikle 1990 yılından itibaren daha da etkili olan küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ülkeler arasındaki bağlılığın artması sonucu en etkin politika haline gelmiştir.

Bu konuda yapılan birçok ekonometrik çalışma döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisinin belirsiz ve pek etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Sadece döviz kuru politikası tek başına ihracatı teşvik amacıyla kullanıldığında, uygulanan politika neticesinde beklenen sonuç alınmaz. Bunun yanında diğer ihracatı teşvik politikaları etkin bir şekilde kullanılmalı ve makro ekonomik anlamda tüm piyasalarda istikrar olmalı, bu piyasaların fonksiyonel işlerliği

sağlanmalıdır. İhracatı teşvik amacıyla tüm bu politikalar birlikte uygulandığında ve bunları destekleyen tüm koşullar sağlandığında etkin sonuç alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1) Döviz Kuru 2) Döviz Kuru Sistemleri
3) Döviz Kuru Politikaları 4) İhracat 5) Türkiye

ABSTRACT

Master Thesis

**The Impact of Exchange Rate Systems and
Policies on Export in Turkey (1980 – 2004)**

Serdar ÇİÇEK

Dokuz Eylul University

Institute Of Social Sciences

Department of Economics

Exchange rate is an important tool that links the economy of a particular country to the world. It affects the overall state of economy in many respects. However, its impact is most visible on foreign trade. When exchange rate is wielded for the purpose of influencing the trade, and especially the export, such a policy needs to be carefully evaluated, as those policies influence other macro-economic variables as well.

The impact of exchange rate systems and policies on foreign trade and export is determined by the overall state of the economy of the country, and the international relations in the sense that global economy is affected by advanced technology. Exchange rate policy that has been used as a means for promoting export has over the time become more effective as a result of the interdependence among nations due to the rapid improvements in information technologies.

Many econometric studies on this particular subject have showed that the impact of exchange rates on export is either indefinite or ineffective. When only the exchange rate policy is used as a means for promoting the export, the expected outcome cannot be obtained. In addition to such a policy, the other policies which encouraging exporting means should be used in concurrence. Moreover, stability in macro economic terms has to be prevalent in the markets, and those markets have to be functionalized. When all those policies are

exercised for the purpose of promoting export and the requirements supporting them are met an effective outcome would be reached.

Keywords: 1) Exchange Rate 2) Exchange Rate Systems
 3) Exchange Rate Policies 4) Export 5) Turkey

**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE POLİTİKALARININ
İHRACATA ETKİLERİ (1980 – 2004)**

Yemin Metni	ii
Tutanak	iii
Özet	iv
Abstract	vi
İçindekiler	viii
Kısaltmalar	xiii
Şekiller Listesi	xiv
Tablolar Listesi	xv
Grafikler Listesi	xvii
Giriş	xviii

BİRİNCİ BÖLÜM

**DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU
POLİTİKALARI**

1.1. Döviz Kurunun Tanımı, Kapsamı ve Özellikleri	1
1.2. Döviz Kurunun Türleri	6
1.2.1. Döviz Alış Kuru ve Döviz Satış Kuru	6
1.2.2. Dolaysız Kur ve Çapraz Kur	6
1.2.3. Nominal Kur ve Reel Kur	7
1.3. Döviz Piyasası ve Denge Döviz Kuru	10
1.3.1. Döviz Arz ve Talebinin Özellikleri	13
1.3.2. Döviz Arz ve Talebinin Kaynakları	14
1.3.3. Döviz Talebi ve Döviz Kuru	15
1.3.4. Döviz Arzı ve Döviz Kuru	18
1.3.5. Denge Döviz Kuru	20

1.4. Döviz Kurlarındaki Değişmeleri Belirleyen Faktörler	24
1.4.1. Ödemeler Dengesi	24
1.4.2. Gelir Seviyesi	25
1.4.3. Genel Fiyat Seviyesindeki Değişmeler	26
1.4.4. Faiz Oranları	26
1.4.5. Sermaye Hareketleri	27
1.4.6. İhraç Mallarının Yurtiçi Fiyatlarındaki Değişmeler	27
1.4.7. İthal Mallarının Yurtdışı Fiyatlarındaki Değişmeler	28
1.4.8. Tüketici Zevk ve Tercihlerindeki Değişmeler	28
1.4.9. Rekabet Faktörü ve Karlılık	29
1.4.10. Beklentiler	29
1.4.11. Diğer Faktörler	30
1.5. Döviz Kuru Sistemleri	31
1.5.1. Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihi Gelişimi	33
1.5.1.1. Çift Metal Sistemi	34
1.5.1.2. Altın Standardı Sistemi	35
1.5.1.3. Bretton Woods (IMF) Sistemi:	
Altın Değişim Standardı	39
1.5.1.4. Bretton Woods Sonrası Dönem:	
Esnek Kur Sistemleri ve Optimum Kur Alanları	42
1.5.2. Döviz Kuru Sistemlerinin Sınıflandırılması	44
1.5.2.1. Sabit Kur Sistemi	44
1.5.2.2. Esnek Kur Sistemi	45
1.5.2.3. Karma Sistemler	47
1.5.2.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur	
Sistemleri	48
1.5.2.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek	
Kur Sistemleri	49
1.5.2.4. IMF'ye Göre Döviz Kuru Sistemlerinin	
Sınıflandırılması	50
1.5.3. Döviz Kuru Sistemlerinin Seçiminde Etkili Olan Faktörler	58

1.6. Döviz Kuru Politikaları	62
1.6.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları	64
1.6.1.1. Devalüasyon	64
1.6.1.2. Revalüasyon	64
1.6.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları	65
1.6.2.1. Gerçekçi Kur Politikası	65
1.6.2.2. Eksik değerlenmiş Kur Politikası	66
1.6.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası	67

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE POLİTİKALARININ İHRACAT AÇISINDAN ANALİZİ

2.1. Döviz Kuru Sistemleri ve İhracat	68
2.1.1. Sabit Kur Sistemi ve İhracat	68
2.1.2. Esnek Kur Sistemi ve İhracat	71
2.1.3. Karma Sistemler ve İhracat	73
2.1.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi ve İhracat	73
2.1.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi ve İhracat	74
2.2. Döviz Kuru Politikaları ve İhracat	75
2.2.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve İhracat	75
2.2.1.1. Devalüasyon ve İhracat	75
2.2.1.1.1. Esneklikler (Nisbi Fiyat) Yaklaşımı	76
2.2.1.1.2. Massetme (Toplam Harcama) Yaklaşımı	81
2.2.1.1.3. Arz Yönlü Yaklaşım	86
2.2.1.1.4. Parasalcı Yaklaşım	87
2.2.1.2. Revalüasyon ve İhracat	88
2.2.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve İhracat	89
2.2.2.1. Gerçekçi Kur Politikası ve İhracat	89
2.2.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve İhracat	90
2.2.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve İhracat	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ,
POLİTİKALARI VE İHRACAT

3.1. 1980 Öncesi Dönemde Döviz Kuru Sistemleri, Politikaları ve İhracat	93
3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi	93
3.1.2. 1923 – 1963 Dönemi	94
3.1.3. 1960 – 1980 Dönemi	105
3.2. 1980 Sonrasında Döviz Kuru Sistemleri, Politikaları ve İhracat	114
3.2.1. 1980 – 1988 Dönemi	115
3.2.2. 1989 – 1998 Dönemi	121
3.2.3. 1999 – 2004 Dönemi	131
3.3. 1980 – 2004 Yılları Arasında İhracata Ait Genel Değerlendirme	145
3.3.1. İhracatın Ülkeler İtibariyle Dağılımı	145
3.3.2. İhracatın Mal Grupları İtibariyle (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre –SITC) Dağılımı (%)	147
3.3.3. Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı	148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEM VE
POLİTİKALARININ İHRACATA ETKİSİNE İLİŞKİN EKONOMETRİK
ANALİZ

4.1. Amaç	152
4.2. Yöntem	153
4.2.1. Zaman Serilerinin Durağanlığı ve Sahte Regresyon	153
4.2.2. Ko-entegre Vektör Sayısı	157
4.2.3. Zayıf Dışsallık Testi ve Hata Düzeltme Mekanizması (ECM)	157
4.2.4. Engle – Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi ve Engle – Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemi	158
4.3. Ekonometrik Model ve Veriler	160
4.4. Uygulama ve Sonuçlar	162

SONUÇ	174
KAYNAKLAR	185
EKLER	192
Ek 1: Ekonometrik Çalışmada Kullanılan Veriler	192

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DW	Durbin-Watson
e_{ma}	İthal Malları İç Talep Elastikiyeti
e_{mb}	İhraç Malları Dış Talep Elastikiyeti
e_{xa}	İhraç Malları İç Arz Elastikiyeti
e_{xb}	İthal Malları Dış Arz Elastikiyeti
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	Gayrisafi Mili Hâsıla
IMF	Uluslararası Para fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
ML	Marshall – Lerner Koşulu
NSO	Nominal Sübvansiyon Oranı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
PSBR	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
RDK	Reel Döviz Kuru
SGP	Satınalma Gücü Paritesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
YKr	Yeni Kuruş
YTL	Yeni Türk Lirası
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Döviz Talep Eğrisi	s. 17
Şekil 2: Döviz Arz Eğrisi	s. 19
Şekil 3: Denge Döviz Kuru	s. 20
Şekil 4: Döviz Piyasasında Denge ve Dengenin Kararlılığı	s. 22
Şekil 5: Tarihsel Süreç İçersinde Uluslararası Para Sistemleri	s. 33
Şekil 6: Altın Giriş – Çıkış Noktası	s. 68
Şekil 7: J Eğrisi Etkisi	s. 78

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kur Sistemi Tercihini Etkileyen Faktörler ve Sistem Tercihi	s. 61
Tablo 2: Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri (1873-1914)	s. 94
Tablo 3: 1923 – 1929 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 96
Tablo 4: 1930 – 1938 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 98
Tablo 5: 1939 – 1945 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 100
Tablo 6: 1946 – 1949 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 102
Tablo 7: 1950 – 1958 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 104
Tablo 8: 1959 – 1969 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 107
Tablo 9: 1970 – 1972 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 109
Tablo 10: 1973 – 1979 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 110
Tablo 11: 1974 – 1979 Dönemindeki İhracat ve İthalat Artış Hızları	s. 111
Tablo 12: 1963 – 1977 Yılları Arasında İhracatın Oransal Bileşimi	s. 112
Tablo 13: 1980 – 1988 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 118
Tablo 14: Tartılı Efektif Reel Kur, İhracat ve Zincirleme İndeks (1980 – 1988)	s. 119
Tablo 15: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1980 – 1988)	s. 121
Tablo 16: 1994 Yılına Ait Aylar İtibariyle Dolar ve Mark Kurları (TL)	s. 124
Tablo 17: 1994 – Ocak Ayına Göre Nisan ve Aralık Ayında Dolar ve Mark'ın Değerindeki Değişmeler	s. 125
Tablo 18: 1989 – 1998 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	s. 128
Tablo 19: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1989 – 1998)	s. 130
Tablo 20: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (Aralık/1998 – Nisan/2001)	s. 138
Tablo 21: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (Mayıs/2001 – Aralık/2002)	s. 139
Tablo 22: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (2003)	s. 140
Tablo 23: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (2004)	s. 141
Tablo 24: 1999 – 2004 Dönemine Ait dış Ticaret Verileri	s. 143

Tablo 25: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1999 – 2004)	s. 144
Tablo 26: 1980 – 2004 Yılları Arasında İhracatın Ülkeler İtibariyle Dağılımı	s. 145
Tablo 27: İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Türkiye Cumhuriyetleri)	s. 146
Tablo 28: 1980 – 2004 Yılları Arasında İhracatın Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC) Göre Dağılımı	s. 147
Tablo 29: Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı (1980 –2004)	s. 148
Tablo 30: Değişkenlere Ait Test İstatistikleri (ADF) – (Level – 1.Farkı)	s. 163
Tablo 31: Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar (1. Model)	s. 165
Tablo 32: : Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar (2. Model)	s. 168
Tablo 33: Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar (3.Model)	s. 171

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Reel İhracat (Level)	s. 162
Grafik 2: Reel Gelir (Level)	s. 162
Grafik 3: Fiyat Seviyesi (Level)	s. 162
Grafik 4: Terk (Level)	s. 162
Grafik 5: Dolar (Level)	s. 163

GİRİŞ

Özellikle 1990 yılından sonra daha da yoğun yaşanmaya başlanan küreselleşme, dünya ekonomisine yön veren en önemli kavramdır. Bunu yanında her gün giderek gelişen bilgi iletişim teknolojileri ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 1980 sonrasında uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarının ihracat üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. İhracatı etkileyen diğer değişkenler ele alınmamıştır. Konu ilk önce teorik açıdan ele alınmıştır. Daha sonra ekonometrik çalışma ile bulgular ortaya konmuştur.

Birinci bölümde, döviz kuru teorik açıdan ele alınmıştır. Tanım ve sınıflaması yapıldıktan sonra, döviz kuru sistemleri tanımlanmış ve sınıflamasına gidilmiştir. Aynı şekilde döviz kuru politikaları da teorik açıdan ele alınmış ve sınıflaması yapılmıştır.

İkinci bölümde, döviz kuru sistem ve politikalarının ihracat üzerine etkisi teorik açıdan ele alınmış, bu sistem ve politikaların ihracat ile arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarının ihracat üzerine etkisi kronolojik olarak irdelenmiştir. 1980 öncesi uygulamalara kısaca değinilmiştir. Bilindiği gibi, 24 Ocak 1980 Kararları ülkemiz için bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu tarihten itibaren ekonominin yanı sıra tüm toplumsal alanda liberal politikalar uygulanmıştır. Bu nedenle 1980 sonrasında uygulanan döviz kuru sistem ve politikaları ve bunların ihracat üzerine etkisi ayrıntılı bir biçimde araştırılmıştır.

Son bölüm ekonometrik çalışmadan oluşmaktadır. 1980 sonrasında Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarının ihracat üzerine etkisi ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

1.1. Döviz Kurunun Tanımı, Kapsamı ve Özellikleri

Uluslararası ekonomik ve mali işlemlerin yurtiçi işlemlere göre başlıca farklılıklarından birisi bunların en az iki farklı ülkenin ulusal parası ile ilgili olmalarıdır. Her ülkenin kendi iç piyasasında kullandığı milli bir para birimi vardır. Bu milli para sadece ulusal sınırlar içinde geçerlidir. Bir ülke dışa açıldığı zaman ticari ve mali ilişkide bulunduğu ülkelerin paralarına ihtiyaç duymaktadır (ödemede bulunabilmek için). Bu işlemlerin gerçekleştirilmesi için ulusal paraların birbirine çevrilmesi gerekmektedir.

Döviz, geniş anlamda bütün yabancı ödeme araçlarını, dar anlamda ise ancak yabancı paralar üzerine yazılı ticaret poliçelerini ifade eder. Diğer bir deyişle geniş anlamda döviz, bütün yabancı paralar ile yurtdışında geçerli her türlü ödeme aracı ve senettir.¹ Döviz efektif ve kaydi nitelik taşıyabilir. Uluslararası ödemeler büyük ölçüde efektif dövizle değil, kaydi dövizle gerçekleştirilir. Çünkü efektif dövizin nakli riskli ve masraflıdır. Türkiye’de döviz rejimine ilişkin bazı tanımlamalar şu şekildedir. Buna göre Türk Parası; Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre Türkiye’de tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılmış olsa bile değiştirme süresi dolmamış olan paralardır. Efektif; Latince “effectus” tan türetilmiştir. Yabancı ülke kâğıt parası veya banknotu ile altın ve gümüşe, kambiyo işlemlerinde efektif denir. Ancak günümüzde kısaca, banknot şeklindeki bütün yabancı ülke paraları şeklinde tanımlanır. Döviz, efektif dâhil yabancı parayla ödemeyi sağlayan her çeşit hesap, belge ve vasıtalarıdır.²

¹ S.Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, Eskişehir, 1995, s.311

² Erol Kutlu, İthalat ve İhracat Uygulamaları, Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları, Eskişehir, 2000, s.134

Kambiyo sözcüğü, Latince “combiare” den gelir ve değiştirmek anlamında kullanılır. Nakit, döviz, altın, senet gibi menkul değerler üzerine yapılan işlemleri kapsar. Kambiyo sözcüğü Türkçede efektifin tersi olarak ta kullanılmaktadır. Bu anlamda kambiyo, yabancı ülke parasıyla yazılı ticari senet, havale ve çek şeklindeki dövizlerdir. Türkçede döviz ve kambiyo sözcükleri yabancı ülke parasını ve bu ülke parası üzerinden düzenlenen ticari senet, çek, havale gibi ödeme araçlarını ifade etmek üzere birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır.³

Bir yabancı paranın döviz olarak değerlendirilebilmesi için uluslararası ödemelerde tüm ülkeler tarafından kabul edilebilir olması gerekir. Günümüzde, ekonomisi güçlü Batı Avrupa devletleri ile A.B.D. Kanada, Japonya, Suudi Arabistan gibi ülkelerin milli paraları, istenilen diğer milli paralara sınırlamaya uğramadan hemen çevrilebilmekte olup, bu paralar konvertibil niteliktedir. Konvertibil olan milli paralar uluslararası ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. IMF'ye göre tam konvertibilite, geniş ve mutlak anlamda bir ülkede yerleşik olan veya olmayan gerçek ve tüzel kişilerin o ülkenin parası veya diğer yabancı paralar ile olan alacaklarını serbest bir şekilde iktisap etmesi ve diğer yabancı paralar ile değiştirmesidir. Ülkelerin paralarının konvertibilite şartlarını ne ölçüde içerdiği hususu, IMF tarafından aşağıda belirtilen kriterlere göre şu şekilde ortaya konmuştur;

- Bilânçonun cari işlemler kaleminde kısaltma,
- İhracata uygulanan döviz kurunun ithalata uygulanan döviz kurundan farklı olması,
- İhracat ve ithalat işlemleri için birden fazla döviz kurunun bulunması,
- Sermaye hareketleri ile görünmeyen kalemlere farklı kur uygulanması,
- Sermaye hareketlerine kısıtlama getirilmesi,
- Dış ödemelerde kullanılan dövizler arasında ayırım yapılması,
- IMF'ye üye olan ve olmayan ülkeler arasında ikili ödeme anlaşmaları bulunması,
- İthalat için teminat yapılması,
- İthalatta bedel ödemelerinin bulunması

³ Karluk, 1995, a.g.e., s.311

- İhracat gelirlerinin Merkez Bankasına veya yetkili bankalara yatırılma zorunluluğu.

Yukarıda belirtilen on sınırlamadan hiç birinin uygulanmaması durumunda, tam ve ideal bir konvertibiliteden söz etmek mümkündür. Açıklanan bütün kısıtlamaların olmaması yanında konvertibil bir para için, ülkenin ödemeler bilânçosu büyük ve devamlı ölçüde açık vermemeli, ülke dışı açık bir ekonomik yapıda olmalı, ülkenin dünya ekonomisinde ortaya çıkabilecek ani bir krizi karşılayabilecek ölçüde altın ve döviz rezervleri bulunmalı, ülkedeki enflasyon oranı ticaret yapılan ülkelerdeki enflasyon oranlarından çok yüksek olmamalıdır. Konvertibilitenin gerçekleştirilmesi için herhangi bir döviz kuru sisteminin uygulanması şart değildir. Ancak konvertibilite, esnek döviz kuru sisteminde daha rahatlıkla uygulanabilmektedir.⁴

Türk Lirasının konvertibilitesinin oluşumu şekildedir; 25.02.1930 tarihinde 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Yasa, Türk döviz rejiminin esaslarını belirlemekte, ekonomik hayatı düzenlemektedir. Döviz, hisse senedi ve tahvillerin alım ve satımı ile ülkeden ihracını sınırlandırma konusunda Bakanlar Kurulu'na izin vermektedir. Yürürlük süresi, 13 defa değişik yasalarla uzamıştır. 1567 sayılı Yasa'nın verdiği yetkiye dayanılarak daha sonra çıkartılan Bakanlar Kurulu Kararları ile döviz rejimi düzenlenmiştir.

32 sayılı karar, 1983 yılı sonundan itibaren serbest piyasa sisteminin yapılandırılması bakımından uygulamaya konulan bir dizi ekonomik karar arasında döviz mevzuatının liberalleştirilmesi politikaları doğrultusunda yürürlüğe konmuştur. Böylece, Türk Parasının konvertibiliteye geçişi için ortam sağlanmış ve döviz mevzuatındaki kısıtlayıcı ve yasaklayıcı hükümler serbestleştirilmiştir. Konvertibiliteye geçişi mümkün kılan önemli bir diğer uygulama da ithal teminat fonlarının 1990 Ocak ayında kaldırılmasıdır. Farklı kur uygulamalarına yol açtığı için bu fonlar uluslararası para sistemi açısından sakıncalı görülmekteydi.

⁴ Karluk, y.a.g.e., ss.312-314

Konvertibiliteye geçişin bir diğer adımı da, İran, Pakistan ve Libya gibi ülkelerle olan ticareti saptırıcı etkisi sebebiyle konvertibilite kavramına aykırı düşen ikili ticaret ve ödeme anlaşmalarının kaldırılmasıdır. Türkiye böylece, IMF formel konvertibilitesini kabul ederek bu durum için gerekli ortamı hazırlamış dünya ile bütünleşmek yönünde önemli bir gelişme kaydetmiştir. 13.08.1989 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 32 Sayılı Karara ilişkin tebliğ ile TL konvertibil hale getirilmiştir. Bu çerçevede, Hazine ve Dış ticaret Müsteşarlığı’nın 09.07.1992 tarihli onayı ile Serbest Bölgelerde TL döviz olarak kabul edilmiş ve Serbest Bölgelerde her türlü ödemenin döviz karşılığı TL üzerinden yapılması uygun bulunmuştur.⁵

Uluslararası yatırım, dış ticaret durumlarında ülke parasının diğer ülke parasına çevrilmesi gerekir. Bu değiştirme işlemi bir oran ve fiyat olmalıdır. Örneğin, 1 Euro = 1.5 YTL ise 1000 Euro almak isteyen bir kişi 1 500 YTL ödemesi gerekir. Bu açıklamalardan sonra döviz kurunu şu şekilde tanımlamak mümkündür. **Döviz kuru (Kambiyo kuru, Parite)**; bir yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatıdır. Yabancı paradan bir birim alabilmek için ulusal paradan kaç birim vermek gerektiğini gösterir. Döviz kuru, ülkeler arasında fiyat ve maliyet karşılaştırmaları yapılmasını sağlar.

Döviz kuru iki şekilde ifade edilebilir;

1. **Enserten (Belirsiz) Kur**; Bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatıdır.
2. **Serten (Belirli) Kur**; Bir birim ulusal paranın yabancı para cinsinden fiyatıdır.

Uygulamada döviz kurları genellikle yabancı para birimi esas alınarak yani bir birim dövizin ulusal para cinsinden fiyatı belirlenir. Bu yöntem **dolaysız kotasyon** (enserten-belirsiz) yöntemi (direct quotation) denir. Bu yöntem **Avrupa Usulü** (European Terms) olarak ta bilinir. Öte yandan, döviz kurlarını bir birim ulusal para ile değiştirilen yabancı para miktarı şeklinde de (serten-belirli) tanımlamak mümkündür. Bu yöntem de **dolaylı kotasyon yöntemi** (indirect quotation) denir.

⁵ Kutlu, a.g.e, s.141

Ülkelerin çoğu dolaysız kotasyon yöntemini kullanırken, İngiltere ve diğer birkaç ülke dolaylı kotasyon yöntemini kullanırlar. Dolaylı kotasyon uygulamada *Amerikan Usulü* (American Terms) olarak adlandırılmaktadır.⁶ Aslında döviz kurunun bu iki farklı ifadesi birbirinin tersidir. Serten Kur = 1/Enserten Kur ve Enserten Kur = 1/Serten Kur'dur. Buna göre enserten kurun artması, ulusal paranın dış değerinin düşmesi, enserten kurun düşmesi ise ulusal paranın dış değerinin artması anlamına gelmektedir.⁷ Bu çalışmada döviz kuru birinci anlamıyla (Enserten Kur) kullanılacaktır.

Döviz kurunun başlıca üç özelliği mevcuttur. Birinci özelliği; döviz kurunun etkin bir araç olmasıdır. Gerçekten de bir ülke ulusal parasının yabancı paralar cinsinden değeri olarak tarif edilen döviz kurunun yükseltilip alçaltılması (devalüasyon ve revalüasyon) bir ülke ekonomisinin ithalat, ihracat, fiyatlar genel seviyesi, üretim, tüketim, gelir dağılımı ve istihdam gibi çeşitli yönden hızla ve önemli ölçüde etkileyecek güçtedir. İkinci özelliği; uluslararası bir araç olmasıdır. Bir ülkede meydana getirilen döviz kuru değişikliği, sadece o ülke ekonomisini etkilemekle kalmaz, o ülke ile ekonomik ilişkileri olan diğer ülkeleri de etkiler. Döviz kurunu değiştiren ülkenin; uluslararası ekonomik önemi ne kadar büyükse, yapacağı döviz kuru ayarlamalarının diğer ekonomilerde meydana getireceği etkiler o kadar büyük olur. Döviz kurunun üçüncü özelliği ise bu aracın kullanılmasında duygusal etkilerin ağır basmasıdır. Şartlar ne kadar gerektirirse gerektirsin bir hükümet kolayca milli paranın değerini düşürüp devalüasyon yapamaz. Yapılacak her devalüasyonun milli prestiji sarsacağını düşünür. Devalüe edilen paralara, uluslararası güven sarsılır ve uluslararası piyasalarda bu paraya karşı isteksiz davranılmasına yol açar. Bu tür bir duygusal tutum, değeri resmen düşürülen paranın daha da değer kaybetmesine sebep olur. Döviz kurunun bu üç özelliği, bu aracın sık sık başvurulan bir araç olmasını engellemiştir. Dünya üzerindeki tüm ülkeler mecbur kalmadıkça ne devalüasyonu ne de revalüasyonu uygulamak isterler.⁸

⁶ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Finans*, Güzem Yayınları İkinci Baskı, 1997, s.82

⁷ Nevzat Güran, *Makro Ekonomi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999 a, s.295

⁸ Vural Savaş, *Politik İktisat*, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s.286

1.2. Döviz Kurunun Türleri

1.2.1. Döviz Alış Kuru ve Döviz Satış Kuru

Bankalar ve döviz ticareti yapan öteki kuruluşlar; döviz kurlarını döviz *alış kuru (bid rate)* ve *satış kuru (ask rate)* olarak ayrı ayrı ilan ederler. Satış kurları alış kurlarının üzerindedir, yani banka dövizini düşük fiyattan alıp yüksek fiyattan satar. Alış ve satış kurları arasındaki farka *kur marjı (spread) denir*. Bu fark işlem giderleri ve banka karını kapsar. Örneğin satış kuru P_S ve alış kuru P_A ile gösterilirse bu dönüştürme işlemi aşağıdaki formüle göre yapılabilir;

$$\text{Marj yüzdesi} = (P_S - P_A / P_S) \times 100$$

Alış ve satış kurlarının farklı oluş nedenleri; birinci olarak, yapılan döviz işleminin tutarı önem taşır. Büyük miktarlardaki işlemlerde alım-satım marjı düşük, küçük miktarlardaki, işlemlerde ise yüksektir. Çünkü her iki işlemde de gerekli kâğıt, haberleşme ve idari giderler tutarı aynıdır. İkinci olarak ilgili yabancı paranın piyahasındaki istikrarsızlıklar etkili olur. Döviz fiyatındaki iniş ve çıkışlar arttıkça marjlar da büyür. Çünkü bu durumda bankanın kur değişimlerine karşı kendini güvenceye alması güçleşecektir. Üçüncü olarak o paranın gelecekteki piyasa koşulları hakkındaki bekleyişlerin etkisi vardır. Piyasada istikrarsızlık beklentileri ile birlikte marjlar da artar. Özellikle kriz dönemlerinde bu farklar aşırı biçimlerde yükselir ve krizin en ileri boyutlara ulaştığı durumlarda alış verişler durdurulur.⁹

1.2.2. Dolaysız Kur ve Çapraz Kur

Hemen her ülkede döviz ticareti ile uğraşan bankalar ve öteki mali kurumlar, ulusal paralarıyla ilgili kurların belirlenmesinde Amerikan dolarını esas alırlar. Her ülkede kurların genellikle dolar cinsinden belirlenmesi hesaplamalarda büyük kolaylık sağlar. Genellikle dünyadaki çeşitli piyasalarda kurların belirlenmesinde Amerikan dolarının esas alınmasının amacı; doların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra

⁹ Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, Geliştirilmiş 13. Baskı, İstanbul 1999, s.296

uluslararası mali ve ticari piyasalarda İngiliz sterlininin yerini almasıdır. Bunda, Amerikan ekonomisinin dünya ekonomisindeki ağırlığı ile ABD’de gelişmiş ve etkin işleyen mali piyasaların bulunuşunun büyük etkisi vardır. Dolar, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uygulanan uluslararası para sisteminde (Bretton Woods) anahtar para konumdaydı. Uluslararası piyasalarda Amerikan dolarının anahtar para konumunda olması döviz piyasalarında kolaylık sağlayıcı bir uygulamadır. Amerikan doları ile ulusal para arasındaki değişim oranı otomatik biçimde bulunabilir. Örneğin; İstanbul piyasasında 1 Dolar = 3 YTL olsun. Aynı tarihte Paris piyasasında ise 1 Dolar = 1.5 Euro olduğunu kabul edelim. Bu durumda Euro’nun hesaplanan YTL kuru 1 Euro = 2 YTL’dir. Bu şekilde farklı paraların kurlarının dolar gibi ortak bir pay üzerinden hesaplanmasına *çapraz kur (cross rates)* yöntemi denir. İki ulusal para arasında piyasada fiilen uygulanan değişim oranına *dolaysız kur (direct exchange rates)* denir.

İşlem giderlerini sıfır olarak kabul ettiğimizde, dolar dışı dövizlerle ulusal paralar arasında belirlenen kurlar, bu paraların dolar karşısındaki değişim oranlarına göre (çapraz kurlardan) belirlenen dolaylı kurlardan farklı olmamalıdır. Böyle bir uygulama döviz piyasalarındaki gereksiz karışıklığı önlemekte ve piyasa işlemlerine açıklık ve basitlik getirmektedir. Bu durumda tüm ülkelerinin paralarının birbirlerine çevrilmesine gerek yoktur. Zaten tüm ülke paraları birbirlerine kote edilmesi adeta olanaksızdır. Çünkü dünyada 180’e yakın farklı ülke parasının olduğunu kabul edersek bu durumda söz konusu ülkelerin paraları arasında $180 \times 179 = 32.220$ farklı kur düzenlenmesi gerekir. Bu kadar farklı kur uygulanması ise hemen hemen olanaksızdır. Doların tek bir değer standardı olarak kullanılması, bu karmaşık durumu ortadan kaldırmaktadır.¹⁰

1.2.3. Nominal Kur ve Reel Kur

Nominal döviz kuru parasal bir kavram olarak iki para biriminin göreceli fiyatını göstermektedir. Örneğin, resmi merciler tarafından her gün, kısa veya uzun aralarla tespit ve ilan edilen kura *nominal döviz kuru* denmektedir.

¹⁰ Seyidoğlu, y.a.g.e., ss. 298-299

Nominal döviz kuru, reel döviz kuru (RDK) ile iki ülkedeki fiyat düzeylerine bağlıdır. Yurtiçi fiyat yükseldiği zaman nominal döviz kuru düşer. Bu nedenle ülke parasının değeri düşeceği için ülke parası daha az yabancı para satın alacaktır. Eğer yabancı bir ülkenin fiyat düzeyi yükselirse, o zaman nominal döviz kuru yükselir. Bu kez de yabancı paranın değeri daha az olacağı için, bir ülke para birimi ile daha fazla yabancı ülke parasından satın alınabilecektir.¹¹

Merkez Bankası, fiyat istikrarını sağlamak, faiz oranlarını etkilemek, döviz değerinin değiştirmek için parasal politikalar kullanmaktadır. Dövizin değeri uygulanacak parasal politikalar sonucu bireylerin beklentilerine bağlıdır. Hükümetler nominal döviz kurunu değiştirmek için parasal politikaları kullanmaktadırlar. Reel döviz kuru ise parasal politikalar yerine reel ekonomik değişkenlere bağlıdır.

Buna karşılık, *reel döviz kuru* ise yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden görelî fiyatını yansıtan ve uluslar arası rekabeti ölçmek için yaygın bir şekilde kullanılan göstergelerden birisidir. Reel döviz kuru, ekonomik birimlerin üretim ve tüketim kararlarının yurtiçinde ve yurtdışında üretilen mallar arasında dağılımını etkileyerek, cari işlemler dengesi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.¹²

Reel döviz kuru tanımı üç şekilde yapılabilmektedir. Bunlardan birincisi ticarete konu olan ve olmayan mal ayrımına göre yapılan tanım, ikincisi satın alma gücü paritesi teorisi temel alınarak yapılan tanım ve üçüncüsü reel efektif döviz kuru tanımıdır.

—*Ticarete konu olan ve olmayan mal ayrımına göre yapılan tanım*; Teorik çalışmaların çoğunda reel döviz kuru, ticaret konu olmayan ve olan malların görelî fiyatı olarak tanımlanmaktadır.

$$RDK = \frac{\text{Ticarete konu olmayan mal fiyatları}}{\text{Ticarete konu olan mal fiyatları}}$$

¹¹ M. İlker Parasız, Modern Makro Ekonominin Temelleri, Ezgi Kitabevi, İkinci Baskı, Bursa, 2000, ss. 350-356

¹² www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplamasi.pdf.s.1, Erişim Tarihi: 16.10.2005

Yukarıdaki gibi tanımlanan reel döviz kuru, ticarete konu olan malların yurtiçi maliyetini göstermektedir. Reel döviz kurunun artması yani reel kurda görülen bir değerlenme, ticarete konu olan malların yurtiçi üretim maliyetinin görece olarak arttığını göstermektedir. Bu tanım kaynakların ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasında dağılımının yansıtmasıdır. Reel döviz kurunun azalması, ticarete konu olan malların üretimdeki karlılığın görece olarak artmasına yol açarak, kaynakları ticarete konu olmayan sektörlerden ticarete konu olan sektörlerle kaydıracaktır. Bu tanım analitik bakımdan cazip olmakla birlikte, pratikte doğrudan bir karşılığı olmaması nedeniyle yaygın bir şekilde kullanılmamaktadır.¹³

—*Satın Alma Gücü Paritesi Tanımı*; Bu tanıma göre uzun dönemde reel döviz kuru, yabancı ülke fiyatlarının (P^*), yurtiçi fiyatlara (P) oranı ile düzeltilmiş nominal döviz kuru (e) çarpımı olup, matematiksel olarak;

$$r_{PPP} = \frac{eP^*}{P}$$

şeklinde ifade edilmektedir¹⁴. Bu şekilde belirlenen reel döviz kuru ticarete konu olan ve olmayan malların sadece yurtiçi görece fiyatını değil yurtdışı görece fiyatını da yansıtmaktadır. Nominal kurların yurtdışı enflasyon oranı ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesi sonucu elde edilmektedir.

—*Reel Efektif Döviz Kuru*; Yukarıda yapılan tanımlar ülkenin dış ticaretini tek bir ülke ile yaptığı varsayımına dayanmaktadır. Fakat günümüzde ülkeler dış ticaretlerini birden fazla ülke ile yapmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında reel efektif döviz kuru; dış ticaretin söz konusu olduğu ülkelere karşılık gelen reel döviz kurları belli kıstaslara göre ağırlandırılarak yapılır.

Eğer bir ekonomide, ihraç mallarına, çeşitli araçlar kullanılarak sübvansiyonda bulunuluyorsa, bu durumda ihraç sübvansiyonlarını da kapsayan reel

¹³ www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplama.pdf_s.2, Erişim Tarihi: 16.10.2005

¹⁴ Ahmet N.Kıpcı ve Mehtap Kesriyeli, *Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Yayın no: 97/1, Ankara, 1997, s.1

efektif döviz kurundaki gelişmeleri de ele almak yararlı olacaktır. Eğer reel efektif döviz kurunda bir artış oluyorsa, nisbi olarak ihraç malları üretiminin yurt içinde üretilen mallara göre karlı olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu sebeple kurdaki artış, ihracat sektörünün çeşitli sübvansiyon araçlarıyla teşvik edildiğini gösterir. Reel efektif döviz kuru v olarak tanımlanırsa;

$$v = [e (1 + (NSO) P^*] / P$$

formülü ile hesaplamak mümkündür. Burada P^* ihraç mallarının yurtdışı fiyatını, NSO nominal sübvansiyon oranını, e nominal döviz kurunu göstermektedir.¹⁵

1.3 Döviz Piyasası ve Denge Döviz Kuru

Döviz piyasaları, yabancı paraların ya da nakit para yerine geçen banka havalesi, ödeme emri, çek, vs. gibi araçların kişiler, bankalar veya firmalar tarafından alınıp satıldığı piyasalardır. Bir yabancı paranın piyasası dünyada o paranın alınıp satıldığı tüm kentleri kapsar.

Döviz piyasaları genelde mal ve menkul değer piyasalarıyla ortak özellikler taşımakla birlikte, birçok yönlerden diğer piyasalardan ayrılır. Döviz piyasalarının özellikleri şunlardır;

- **Örgütlü olmayan piyasalardır**; Döviz de diğer iktisadi varlıklar (mal veya menkul değerler gibi) işlem görür. Tüm iktisadi varlıklarda olduğu gibi, dövizin de bir arzı, talebi ve ele alınan ülkenin ulusal parası (veya başka bir para) cinsinden fiyatı vardır. Bir mal veya ekonomik varlığın arz, talep ve fiyat yönünden özellikleri piyasa kavramını oluşturur. Her piyasada alıcı ve satıcılar bulunur. Serbest piyasa mekanizması koşulları altında her piyasada malların fiyatları o piyasanın arz ve talep koşullarına göre belirlenir.¹⁶ Döviz piyasaları serbest kambiyo rejimleri uygulayan ülkelerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla günümüzde döviz piyasalarının

¹⁵ Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Basım, 6. Baskı, İstanbul, 1999, s.541

¹⁶ Seyidoğlu, 1999, a.g.e., s.292

önde gelen merkezleri; New York, Londra, Zürih, Paris, Tokyo ve Frankfurt gibi kentlerdir.

Bununla birlikte piyasalar iki tiptir: **Birinci tip piyasalar** alıcı ve satıcıların karşılaştıkları, fiyat üzerinde anlaşarak alım ve satımı gerçekleştirdikleri kapalı veya açık yerler şeklindedir. Örneğin mal ve menkul kıymet piyasalarında olduğu gibi. **İkinci tip piyasalar** belirli bir fiziki alanda kurulan, alıcı ve satıcıların birbirleriyle doğrudan alım satım yaptıkları yerler durumunda değildir. Bu piyasalar biçimsel bir yapıya da sahip bulunmamaktadır. Döviz piyasaları bu ikinci gruba girer. Bu piyasada alıcı ve satıcılar arasında normal olarak doğrudan bir ilişki yoktur. Satıcılar döviz bir aracı kuruma satar, alıcılar da aracı kurumdan satın alırlar. Bunun dışında, alıcı ve satıcıların bir yerde toplanıp fiyat üzerinde pazarlık yapmaları gibi bir özellik söz konusu olamaz.

Döviz piyasasında alıcılar ve satıcılar arasında aracılık görevi yapan kurumların başında ticari bankalar gelir. Bu bankaların genellikle döviz işlemleriyle ilgili ayrı bir departman veya servisleri (kambiyo) vardır. Banka dışında aracılardan bir kısmı kar amacıyla kendi adlarına döviz alım ve satımı yapan ticari firmalardır. Bu kuruluşlara döviz büfeleri örnek gösterilebilir.

- **Evrensel Piyasalar**; Her ülkede döviz ticareti genellikle belirli şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bunlar çoğunlukla büyük mali merkezleriyle tanınan kentlerdir (New York, Londra, Frankfurt, Zürih, Paris ve Tokyo). Bu kentler aynı zamanda dünyanın önemli sermaye piyasalarını oluştururlar. Döviz işlemi yapan bankalar ve banka dışı firmalar dünyanın farklı yörelerinde yerleşik bulunsalar da haberleşme araçlarıyla sürekli bir iletişim içindedirler. Dolayısıyla herhangi bir piyasadaki fiyat değişimlerinden, aralarındaki büyük coğrafi uzaklığa karşın, tüm diğer merkezler anında haberdar olurlar. Haberleşme olanakları sonucunda, döviz piyasaları bütün dünya çapında adeta bütünleşmiş tek bir piyasa oluştururlar.

Bir diğer özellikte evrensel boyuttaki döviz piyasasının yirmi dört saat boyunca faaliyetini sürdürmesidir. Saat farkları dolayısıyla dünyanın çeşitli

yörelereindeki döviz piyasalarından hiç değilse birisi her an açık bulunur. Döviz piyasasının sürekli açık olmasının önemi şudur; bir merkezde çalışma saatleri sona erince diğer başka yerde açık bulunan piyasalarda kurları etkileyecek gelişmeler ortaya çıkabilir. O yüzden bir piyasa yeniden açıldığında akşam kapandığından kurlar çok farklı olabilir.

- *Anında Teslim Piyasası ve Geleceğe Yönelik İşlem Piyasaları*; Döviz piyasalarında yapılan işlemler teslim süreleri açısından iki gruba ayrılır. Birinci grupta, anlaşmaya varılınca bekletilmeden bir tarafın dövizini, öbür tarafında bunun karşılığı olan ulusal para tutarını vermesini gerektiren işlemler yer alır. Bu tür işlemlere anında teslim veya spot işlemleri adı verilir. Genellikle nakit para şeklindeki dövizlerin alım satımı, anında gerçekleştirilir. Temel kural ödemenin bekletilmeden yapılması olmakla birlikte, yabancı banka hesaplarının transferi şeklindeki spot işlemlerde, teamül gereği sözleşmeyi izleyen iki işgünlük bir süre tanınır.

Diğer bir grup işlemler geleceğe yönelik işlemler adı verilir. Bu işlemlerde ana özellik şudur; Döviz alım ve satım sözleşmesi bugünden yapılır, dolayısıyla döviz kuru, alım satım miktarı ve teslim tarihi gibi koşullar önceden belirlenir, fakat gerçek ödemeler yani dövizin ve karşılığı olan ulusal paranın teslimi, gelecekte, öngörülen tarihte yerine getirilir. Ödeme süreleri çoğunlukla bir yıldan kısa olur. Süre sonunda uygulanacak döviz kuru önceden belirlendiğinden, bu süre içinde kurlarda ortaya çıkacak bir değişim tarafları etkilemez. Bu tür geleceğe yönelik işlemler, kur değişimlerinin riskini ortadan kaldırmak için yapılır. Bunlardan bazıları özellikle döviz spekülörlerinin tercih ettikleri piyasalar durumundadır. Geleceğe yönelik döviz işlemleri de vadeli teslim (forward) işlemleri, gelecek işlemleri (futures), döviz swapları ve opsiyonları olmak üzere çeşitli gruplara ayrılır.

Döviz kuru sistemleri arasındaki farklılığın temelini; döviz piyasasına para otoritelerinin Merkez Bankası ya da Kambiyo İstikrar Fonu gibi kurumlar aracılığıyla yaptıkları müdahalelerin türü ve yoğunluğu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına yol açan temel faktör, döviz

piyasasının işleyişinde ve özellikle döviz kurlarının belirlenmesinde, piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıklarıdır.¹⁷

Bütün piyasalarda olduğu gibi döviz piyasasında da denge, piyasadaki arz ve talebin eşitlenmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle, döviz piyasasındaki denge ve bu dengenin kararlı olup olmaması, döviz arz ve talebi ile döviz arz ve talep eğrilerinin elastikiyetlerine bağlıdır.

1.3.1 Döviz Arz ve Talebinin Özellikleri

Döviz arz ve talebinin özelliklerini birkaç başlık altında şu şekilde toplamak mümkündür.

- Döviz arz ve talebini diğer malların arz ve talebinden ayıran bir özellik, dövizin homojenlik, standartlık ve depolama masraflarının küçüklüğü açısından diğer mallardan farklı olmasıdır. Bu durum, döviz piyasalarını spekülasyon işlemlerine daha fazla açık kılmada önemli bir faktör niteliğindedir.
- Bir coğrafi piyasadaki arz ve talepten çok, birden fazla döviz piyasasındaki eşanlı arz ve talebin söz konusu olmasıdır. Bu nedenle uygulamadaki bazı sapmalar dışında, iki ülkenin parası arasındaki nihai ilişkilerin iki yada daha çok ülkenin döviz piyasasında eşanlı olarak ortaya çıkacağını söylemek mümkündür.
- Döviz arz ve talebi birçok kaynaktan beslenmektedir. Döviz, para olması nedeniyle dövize olan talep türev bir taleptir. Yabancı mal, hizmet, tahvil ve hisse senetlerine olan birçok talepten türemiş ve bunların bir bileşkesi niteliğindedir. Öte yandan, döviz arzı da, döviz piyasasında ulusal para talebi demek olduğundan, benzer şekilde bu da çok çeşitli kaynaklardan beslenmektedir.

¹⁷ Güran, 1999 a, a.g.e., ss. 301-302

1.3.2 Döviz Arz ve Talebinin Kaynakları

Ekonomik karar birimlerinin farklı amaçlarla ulusal para karşılığında bankalardan veya diğer mali kurumlardan satın aldıkları döviz, döviz talebini oluşturmaktadır. Ellerinde döviz bulunduran veya herhangi bir şekilde döviz kazanan kişilerin bu dövizleri bankalara satmak istemesi de söz konusu olabilmektedir. Bu da döviz arzını oluşturmaktadır. Döviz arz ve talebinin kısaca, yabancı ve yerli mallara ve hizmetlere olan talepten ve ev sahibi ülke ile dışarıdaki yatırım fırsatlarından kaynaklandığı söylenebilir. Döviz arz ve talebinin kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁸

- Ülkedeki kişi ve kurumların yurt dışından mal ve hizmet alma istekleri (yatırım, tüketim ve ara malları ithalat ihtiyacı; sigorta, turizm ve seyahat hizmetleri talebi gibi) döviz talebine; yabancıların söz konusu ülkenin mal ve hizmetlerini satın alma istekleri döviz arzının bir kaynağını oluşturacaktır
- Ülkede yaşayan yabancıların ve yurttaşların yurt dışındaki kişi ve kurumlara yapacakları transfer ödemeleri (bağış, burs, ücret transferleri gibi) döviz talebine; yabancıların veya yabancı ülkelerdeki yurttaşların söz konusu ülkeye yapacakları transfer ödemeleri ise döviz arzına yol açacaktır.
- Vadesi gelen dış borçların anapara ve faiz ödeme yükümlülükleri döviz talebine; buna karşılık, diğer ülkelerdeki finansal alacaklardan doğan hakların söz konusu ülkeye ödenmesi döviz arzına neden olacaktır.
- Ülke sakinlerinin dış ülkelere reel ve finansal varlık edinme arzuları döviz talebinin; yabancıların ele alınan ülkede reel ve finansal varlık edinme arzuları ise döviz arzının bir kaynağını oluşturacaktır.

¹⁸ Nevzat Güran, Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, ss.16-17

- Ülkedeki kişi ve kurumların likit varlık olarak para tutma saikiyle portföylerinde döviz tutma ve tuttıkları döviz ankeslerini arttırma arzuları döviz talebine; yabancıların ve söz konusu ülkedeki yurttaşların portföylerindeki döviz ankeslerini azaltma istekleri ise döviz arzına neden olacaktır.
- Turizm hareketleri de mal ve hizmet alım satımları gibi döviz arz ve talebine neden olmaktadır. Örneğin, Almanya'dan bir turist kafilesinin İstanbul'a geldiğini düşünelim. Beraberlerinde getirdikleri Euro'ları en azından mal ve hizmet satın almak amacıyla Türkiye'de Türk Lirasına çevirecekler. Bu döviz arzı demektir.¹⁹ Bu durumun tersi ise yani Türk vatandaşlarının yurt dışında yabancı para talepleri ise döviz talebidir.
- Özellikle ülkedeki faiz oranlarının enflasyonun altında olması durumunda küçük tasarrufçuların ulusal para tasarruflarını enflasyona karşı korumak istemesi de döviz talebine neden olmaktadır.

1.3.3 Döviz Talebi ve Döviz Kuru

Döviz talebi, yabancılara ödemedede bulunmak için talep edilen toplam yabancı para miktarıdır. Döviz talep eğrisi, döviz kurlarındaki değişme ile ters orantılı olarak artar. Negatif eğimli bir eğridir ve bu sebeple normal talep eğrisine benzer. Döviz kuru yükselirse, normal olarak döviz talebi azalır. Çünkü yüksek kur, ülkeden borç ödeyeceklerin belli miktarda yabancı para için daha fazla milli para vermelerini gerektirir.²⁰ Ayrıca döviz kurlarının yükselmesi, ithal malların ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltir. Bu, yabancı malların talebini azaltır, döviz talebi düşer. Döviz kurlarının düşmesi yani ulusal paranın değer kazanması durumunda ise, ithal malların ulusal para cinsinden fiyatı daha ucuz hale gelecek, ithalat azalacaktır. Bunun sonucu olarak da daha çok döviz talep edilecek ve döviz talebi artacaktır.

¹⁹ Hasan Olalı, Dış Ticaret ve İç Ticaret Ekonomisi, Berrin Basımevi, İzmir, 1949, s.135

²⁰ Karluk, 1995, a.g.e., s.311

Döviz kuru değişmeleri karşısında döviz talebinin gösterdiği duyarlılık derecesi anlamına gelen döviz talep elastikiyetinin (e_d), ithal malları iç talep elastikiyeti (e_{ma}) ile ithal mallarının dış arz elastikiyetine (e_{xb}) bağlılığı da şu şekilde özetlenebilir;²¹

- e_{xb} 'nin pozitif olması varsayımıyla, e_{ma} 'nın tam-inelastik, inelastik, birim-elastik veya elastik olmasına göre; döviz talebi de sırasıyla tam-inelastik, inelastik, birim-elastik veya elastik olacaktır.
- e_{xb} sıfır olduğunda döviz talep elastikiyeti bire eşit olacaktır. (Ancak bu sonuç e_{ma} negatif olduğunda geçerlidir.)
- e_{xb} 'nin pozitif olması koşuluyla, e_{ma} ne kadar büyük olursa, döviz talep elastikiyeti de o ölçüde büyük olacaktır.
- e_{ma} elastik olduğunda, e_{xb} ne ölçüde büyük olursa, döviz talep elastikiyeti de o ölçüde büyük olacaktır.
- e_{ma} inelastik olduğunda, ne ölçüde büyük olursa, döviz talep elastikiyeti de o ölçüde küçük olacaktır.

Döviz talep elastikiyeti ile ilgili belirtilen ilişkiler şu şekildedir;

$$e_d = e_{ma} \frac{1 + e_{xb}}{e_{xb} - e_{ma}}$$

(Kaynak: Güran, 1987, s. 21)

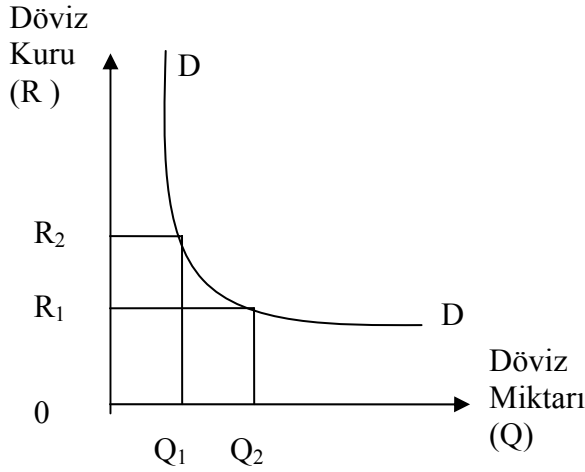
Döviz talebi türev bir taleptir. Çeşitli mal ve hizmetleri ithal edebilmek amacıyla döviz talep edilir. Döviz talebine etki eden faktörler şunlardır;²²

- Ülkenin ithal mallarına olan talebinin fiyat esnekliği
- Ülkede ithalata rakip malların arzının esnekliği

²¹ Güran, 1987, a.g.e., s.20

²² Karluk, 1995, ,a.g.e., ss.329-330

- İthal malları arzının fiyat esnekliği
- Ülkenin ithal etmiş olduğu mallara yönelen diğer ülke taleplerinin fiyat esnekliği.

Şekil 1: Döviz Talep Eğrisi

Normal koşullar altında döviz talep eğrisi negatif eğimli bir eğridir. (Burada döviz talep eğrisi çizilirken döviz talebine etki eden diğer faktörler; gelir seviyesi, fiyatlar, faiz oranı, maliyetler, zevk ve tercihler sabit kabul edilmiştir.) Döviz kuru yükselince ithalat pahalı hale gelmektedir. Döviz kuru R_1 'den R_2 'ye çıktığında ithalat (miktar bazında) azalır ve döviz talebi düşer. Döviz kuru yükseldiğinde ithal mallarının elastikiyeti yüksekse (ithal mallarının iç talep elastikiyeti; e_{ma}) ithalat miktar bazında azalır. Eğer e_{ma} sıfır ise bu durumda döviz kuru yükselse bile ithalat miktarı azalmaz. $e_{ma} > |0|$ olması döviz talep eğrisinin negatif eğimli olmasına yeter. Ancak zorunlu mallarda ve ikamesi olmayan mallarda ithal malları iç talep elastikiyeti sıfır olur.

Kısaca diyebiliriz ki; döviz talep eğrisi (DD) negatif eğimlidir ve döviz kuru ile döviz talebi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Döviz kurundaki yükseliş döviz talebinin düşmesine, döviz kurlarındaki düşüş ise döviz talebinin artmasına neden olur.

1.3.4 Döviz Arzı ve Döviz Kuru

Döviz arzı, herhangi bir şekilde elde edilen ve milli paraya dönüştürülmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı paralardır. Ülkenin döviz kuru yükselirse normal olarak döviz arzı artar. Çünkü yüksek kur ülkeden alacaklıların daha fazla milli para elde etmelerine yol açar. Ayrıca döviz kurundaki bir yükseliş, ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına geldiğinden ülkenin ihraç mallarının fiyatları yabancılara ucuz gelir. Yani ihraç malın yabancı para cinsinden fiyatı düşer. Böylece ülkenin ihracatı ve döviz arzı artar. Döviz kurlarının düşmesi durumunda ise, tam tersi olacak, ihraç mallarının yabancı para cinsinden fiyatı artacaktır. Böylece ihracat azalacaktır. Bu durum da ülkenin döviz arzının azalmasına yol açar.

Döviz kuru değişimleri karşısında döviz arzının gösterdiği duyarlılık derecesi anlamına gelen döviz arz elastikiyeti (e_s), ihraç mallarının iç arz elastikiyeti (e_{xa}) ile ihraç mallarının dış talep elastikiyetine (e_{mb}) bağlıdır. Birkaç madde ile şu şekilde özetleyebiliriz;²³

- e_{xa} 'nın pozitif olması varsayımıyla, e_{mb} 'nin elastik, birim elastik veya inelastik olmasına göre; döviz arz eğrisinin elastikiyeti de sırasıyla pozitif, sıfır ve negatif işaret taşıyacaktır.
- e_{mb} sıfır olduğunda, $e_s = -1$ olacaktır. Bu durumda döviz arz eğrisi negatif eğimli ve ikizkenar hiperbol şeklinde olacaktır.
- e_{xa} pozitif iken e_{mb} inelastik olduğunda ilk maddeye göre döviz arz eğrisi negatif eğimlidir. Bu durumda e_{xa} ne kadar büyük olursa, döviz arz eğrisinin negatif eğimliliği o kadar fazla olacaktır; yani döviz arzının elastikiyeti mutlak değer olarak giderek daha büyük olacaktır.

²³ Güran, 1987, a.g.e., ss.19-20

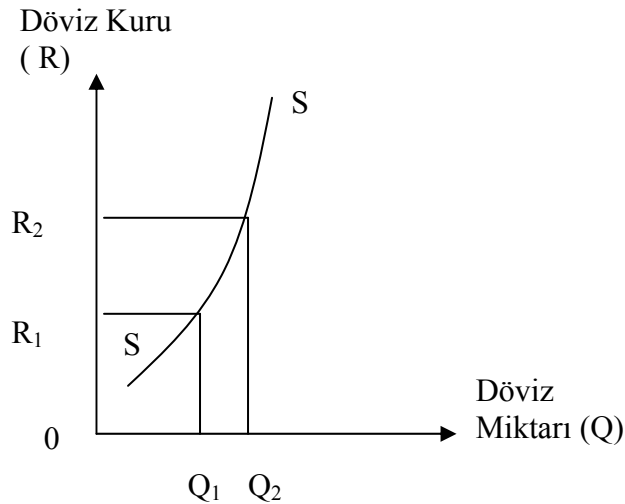
- e_{xa} pozitif iken e_{mb} elastik olduğunda ilk maddeye göre döviz arz eğrisi pozitif eğimlidir. Bu durumda e_{xa} ne kadar büyük olursa, döviz arz elastikiyeti (e_s) de o ölçüde büyük olacaktır.
- e_{xa} sıfır olduğunda, döviz arz elastikiyeti (e_s) de sıfır olacaktır.
- e_{xa} pozitif olduğunda e_{mb} ne ölçüde büyük olursa döviz arz elastikiyeti (e_s) de o ölçüde büyük olacaktır.

Döviz arz elastikiyeti ile ilgili belirtilen ilişkiler şu şekildedir;

$$e_s = e_{xa} \frac{1 + e_{mb}}{e_{mb} - e_{xa}}$$

Kaynak: Güran, 1987, s. 20

Döviz arzına etki eden faktörler şunlardır; i) ülkenin ihracatına olan talebin fiyat esnekliği, ii) ülkenin ihracatına rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği iii) ihraç edilen malların arzının fiyat esnekliği iv) ülkede ihraç edilen mallara olan iç talebin fiyat esnekliği.

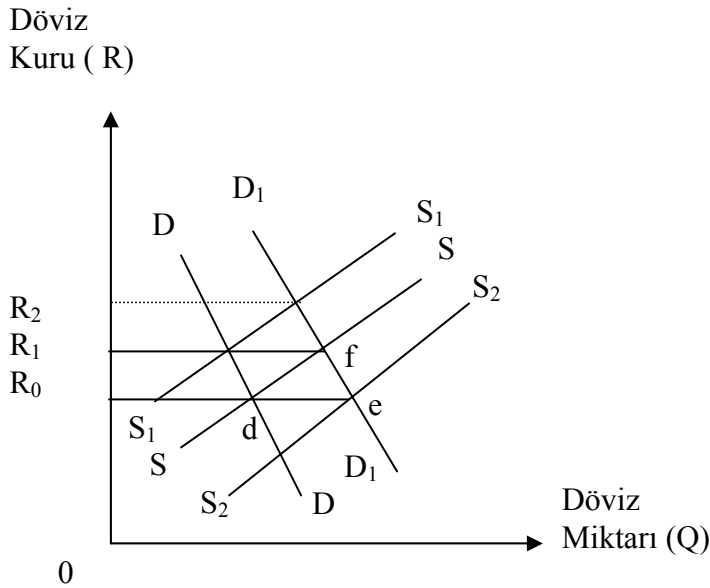

Şekil 2: Döviz Arz Eğrisi

Döviz arz eğrisinin pozitif eğimli olması, ihraç mallarının dış talep esnekliğinin birden yüksek olmasının sonucudur. Döviz kurlarındaki değişme ülkenin ihracat gelirleri yani döviz arzı üzerinde biri olumlu, diğeri olumsuz iki etki yapar. Olumsuz etki yabancı para bazında fiyatta meydana gelen düşmedir. Olumlu etki ise, fiyatın düşmesi sonucuyla ortaya çıkan miktar artışıdır. Dolayısıyla belirli bir fiyat düşüşü karşısında talep hacminde ne ölçüde genişleme olursa döviz arzındaki artış da o ölçüde yüksek olacaktır. Bunun sonucu olarak döviz arz eğrisi de o derece esnek olacaktır. Sonuç olarak döviz arz eğrisi hem pozitif eğimli hem de negatif eğimli olabilir. Miktar açısından artış ihraç mallarının dış talep elastikiyetine (e_{mb}) bağlıdır. $e_{mb} > |1|$ olması durumunda arz eğrisi pozitif eğimli olur. $e_{mb} < |1|$ olması durumunda arz eğrisi negatif eğimli olur. Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi döviz arz eğrisi her zaman pozitif eğimli olmayabilir. Bu eğri, pozitif eğimli, dik, negatif eğimli ve geriye dönmeli bir eğri olabilir.

1.3.5 Denge Döviz Kuru

Döviz arz ve talebinin eşitlendiği noktada döviz piyasası dengesi sağlanır. Bu eşitliği sağlayan döviz kuruna denge döviz kuru denir. Bu durumu şekil yardımıyla şu şekilde açıklarız;

Şekil 3: Denge Döviz Kuru

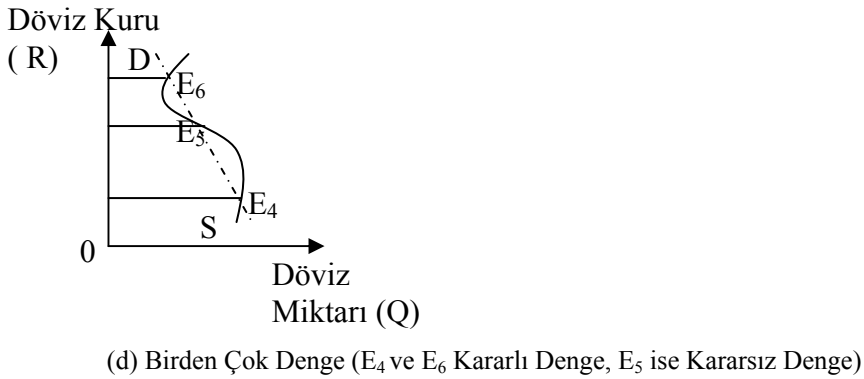
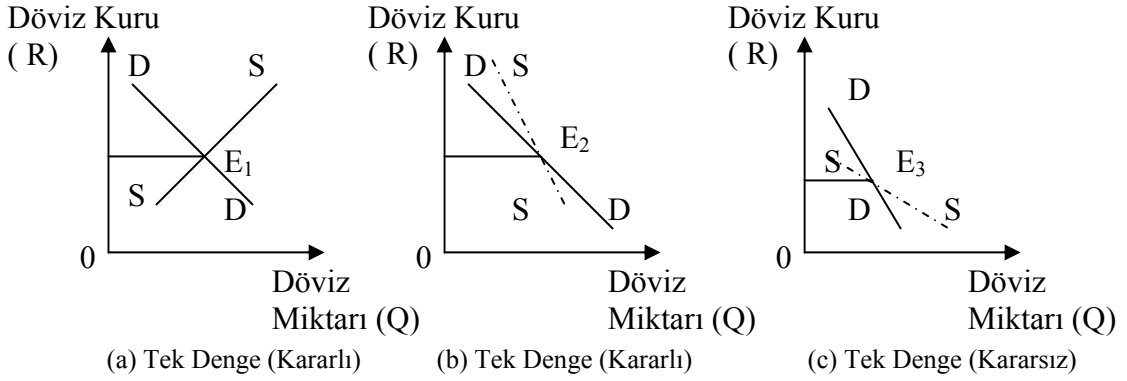
Belli bir anda DD gibi döviz talep eğrisi ve SS gibi bir döviz arz eğrisi olduğunda döviz arz ve talebini eşitleyen (d noktası) R_0 gibi döviz kuru denge döviz kuru olacaktır. Döviz arz ve talep eğrileri çizilirken diğer faktörler (gelir seviyesi, fiyatlar, faiz oranı, maliyetler, zevk ve tercihler) sabit tutulmuştur. Oysa bu faktörlerde meydana gelecek değişimler döviz talebini değiştirecek ve döviz talep eğrisini sağa ya da sola kaydırabilecektir. Bu durumda denge döviz kurunda değişecektir. Örneğin, SS döviz arz eğrisi sabitken döviz talep eğrisi daha önce sabit kabul edilen faktörlerden birinin değişmesi ile D_1D_1 şeklinde sağa kayması her bir döviz kurunda DD'ye göre daha fazla döviz talep edildiği anlamına gelmektedir.

Döviz talep eğrisinin D_1D_1 şeklinde sağa kayması durumunda, kamu otoritesi müdahalede bulunarak döviz kurunu R_0 düzeyinde tutarsa, döviz talebi R_0 'a kadar genişler ve de kadar döviz açığı ya da diğer bir ifadeyle ödemeler dengesi açığı meydana gelir. Fakat döviz piyasasına müdahale edilmezse yani serbest piyasa koşulları geçerli olursa, yeni kur R_1 olacaktır. Döviz talebi ise R_1 f miktarında olacaktır.

Aynı şekilde döviz arzını da dolaylı olarak gelir seviyesi, fiyatlar, faiz oranı, maliyetler, zevk ve tercihler gibi sabit kabul edilen faktörler etki eder. Bu faktörlerdeki değişimler ise ödemeler bilançosundaki alacaklı kalemleri etkileyerek döviz arzını değiştirir. Bu durumda da denge döviz kuru değişecektir. Örneğin, döviz arz eğrisinin kendisini etkileyen faktörlerden herhangi birisinin değişmesi sonucu S_1S_1 şeklinde sola kaydığını düşünelim. Bu durumda denge döviz kuru R_2 gibi yüksek bir seviyede oluşacaktır, her bir döviz kurunda SS'ye göre daha az döviz arz edilecektir.

Döviz arz ve talep eğrilerine etki eden değişimler nedeniyle piyasadaki denge döviz kuru değişecektir. Oluşan denge döviz kuru kararlı (istikrarlı) ise ortaya çıkan bir döviz talebi fazlası kurları arttırarak, bir döviz arzı fazlası da kurları düşürerek denge kuruna yeniden ulaşılmasına neden olur. Aksi durumda ise kararsız denge söz konusudur.

Oluşan denge döviz kurunun kararlı olup olmaması, döviz arz ve talep eğrilerinin eğimlerine ve eğimler aynı olduğunda, birbirlerine göre elastikliklerine bağlıdır. Denge döviz kurunun kararlılık tanımı içerisinde Walrasian Kararlılık (Walrasian kararlı denge koşulu; denge dışı fiyatın piyasasının işleyişi sonucu denge fiyatına dönüştüğü denge durumudur.) tanımı ve Marshall-Lerner (ML) Koşulu bulunmaktadır. Dış ticaret ile ilgili belirtilen dört elastikliğe bağlı olarak, döviz talep eğrisi bazı özel durumlar dışında genellikle negatif eğimli olacaktır. Normalde pozitif eğimli olması beklenebilecek olan döviz arz eğrisi ise, tersine elastik (negatif eğimli yada geriye bükük) bir eğri görünümü de taşıyabilecektir. Döviz arz ve talep eğrilerinin eğim ve elastikliklerine bağlı olarak döviz piyasasında kararlı ve kararsız dengeler oluşabilecektir.²⁴

Kaynak: Güran 1999 a, s.303

Şekil 4: Döviz Piyasasında Denge ve Dengenin Kararlılığı

²⁴ Güran, 1999 a, a.g.e., ss.302-304

Döviz arz ve talebinin eşitlenmesiyle döviz piyasası dengesi sağlanmış olacaktır. Bu niteliği sağlayan döviz kuruna **denge döviz kuru** denilebilir. Bu denge ve bunu sağlayan döviz kuru statik bir anlam taşımaktadır. Koşullar değişince bunlar da değişecektir. Walrasian Kararlılık tanımını dikkate aldığımızdan denge fiyatından (denge döviz kuru) yüksek bir fiyatta, arz edilen miktar talep edilen miktardan büyük ise buna karşı denge döviz kurundan düşük fiyatta, talep edilen miktar arz edilen miktardan büyük ise denge kararlıdır. Çünkü daha yüksek fiyatta oluşacak arz fazlasının fiyatı düşürme, daha düşük fiyatta oluşacak talep fazlasının fiyatı yükseltme yönünde bir eğilimi beraberinde getirerek dengeye yönelmeyi sağlaması beklenebilecektir. Bu tanım çerçevesinde Şekil 4'teki a, b, c ve d grafikleri incelendiğinde a (E₁) ve b (E₂) grafikleri ile d grafiğinde E₄ ve E₅ noktaları kararlı, c grafiğinde E₃ ve d grafiğinde E₅ noktaları kararsız dengeyi göstermektedir.

Döviz piyasasındaki kararlılık için yeterli koşul niteliği taşıyan Marshall-Lerner Koşulunda ise kararlılık, dış ticaret ile ilgili dört elastikiyetten taleple ilgili olan iki elastikiyete bağlıdır. Bu yeterli koşul;

İthal malları		ihraç malları	
iç talep elastikiyeti	+	dış talep elastikiyeti	< -1*
(e _{ma})		(e _{mb})	> 1

Bu koşul diğer şartların değişmediği varsayımına dayanan bir kısmi denge analizinin sonucunu yansıtmaktadır. Marshall-Lerner Koşulu döviz piyasasında kararlılığın yeterli koşulu olmakla birlikte, bazı durumlarda aynı zamanda gerekli koşul haline gelebilmektedir. Marshall-Lerner Koşulunun yeterli ve gerekli koşul özelliğini kazandığı iki ayrı durum söz konusudur.

- İhraç malları iç arz elastikiyeti (e_{xa}) ve ithal malları dış arz elastikiyeti (e_{xb}) her ikisinin de sonsuz olması durumu.

* Mutlak değer olarak söz konusu elastikiyetlerin toplamı >1

- İthal malları iç talep elastikiyeti (e_{ma}) ile ihraç malları dış talep elastikiyeti (e_{mb}) bunlardan birinin sıfır olması durumu.²⁵

1.4 Döviz Kurlarındaki Değişmeleri Belirleyen Faktörler

Döviz kuru bir fiyat olmasına karşın herhangi bir malın fiyatından farklıdır. Döviz kurundaki bir değişiklik, bir malın fiyatında meydana gelecek değişimin yaratacağı etkiden çok farklı bir etki yaratır. Mesela, buğday fiyatında meydana gelecek bir değişme, sadece buğday arz ve talebi ile en yakın ikame malının (mısır, çavdar, arpa) arz ve talebi üzerinde etkili olur. Buna karşılık döviz kurundaki bir değişme, önce uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarını, daha sonra bunlar aracılığıyla diğer piyasaları etkileyerek ekonomide global değişiklikler yaratır.²⁶

1.4.1. Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesi, ülkelerin belirli bir süre içinde birbirleri ile gerçekleştirdikleri ekonomik işlemlerin sistematik bir kayıdır. Ödemeler dengesi faktörü, kur değişmelerinin ülkenin hem ticaret hem de cari işlemlerle ilgili diğer kalemleri üzerindeki etkisine dayanır. Bu faktöre göre, ödemeler dengesizlikleri aktif döviz kuru politikaları uygulanarak giderilebilmektedir. Döviz kuru hareketlerinin temelini, mal ve hizmet hareketleri ve bunların toplam ifadesi olan ödemelerdeki denge ve dengesizlikler oluşturmaktadır.

Döviz fiyatlarının değişmesinin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi ithal ve ihraç mallarının talep elastikliğine bağlıdır. (Burada arz elastikiyetleri ihmal edilmektedir.) Daha öncede değinildiği gibi döviz arz ve talebinin kaynaklarını oluşturan dolaylı ve dolaysız faktörlerdeki değişmeler, ödemeler bilançosundaki borçlu ve alacaklı kalemleri etkileyerek döviz talebini veya döviz arzını

²⁵ Güran, y.a.g.e., s.303

²⁶ Karluk, 1997, a.g.e., s.310

değiştirecektir. Döviz arz veya talebinin değişmesi ise denge döviz kurunun değişmesine neden olacaktır.

1.4.2. Gelir Seviyesi

Döviz talebi açısından ele alırsak; bir ülkenin milli gelirinin diğer ülkelere oranla daha fazla artması, her döviz kuru için ülkenin ithalatını arttırır. Arzın aynı kaldığını düşünürsek, döviz kuru yükselir, yani ülkenin parası değer kaybeder. Söz konusu ülkenin gelir seviyesine göre diğer ülkelerde gelir seviyesinin yükselmesi durumunda ise ülkeden yapılan ithalat teşvik edilecek, bu da o ülkeye olan döviz arzını arttıracaktır.²⁷ Döviz arzının artması da döviz arz eğrisini sağa kaydırarak denge döviz kurunu düşürecek, ulusal paranın değer kazanmasına neden olacaktır. Ayrıca gelir düzeyinin artması bireylerin zevk ve tercihlerinde değişmelere yol açacaktır. Bu zevk ve tercihlerdeki değişmeler sonucu ithal mallara yönelmesi durumunda, döviz talebi artacak ve denge döviz kuru değişecektir.

Ancak bazı araştırmalara göre, iktisadi büyümenin, yani reel milli gelirde meydana gelen artışın döviz kurları üzerindeki etkisi bu kadar net değildir. Burada önemli olan, iktisadi büyümenin, tüketime mi, yoksa yatırıma mı dayandığıdır. Kısa vadede tüketime dayalı olarak milli gelirde artış meydana geliyorsa bu artış marjinal ithal eğilimine bağlı olarak ithalatı arttıracaktır. İthalatın artması, türev talep olarak döviz talebini arttıracaktır. Böylece ülke parası değer kaybedecektir. Oysa yatırıma dayalı bir büyümenin sonucunda, uzun vadede meydana gelen etkinin, ülke parasının değer kaybetmesi yönünde olmaz. Eğer yatırımlardaki artış sonucunda, üretim maliyetlerinde bir azalma meydana geliyorsa; bunun sonucu olarak, yurtiçinde üretilen malların, ithal mallarının fiyatları sabitken ucuzlaması, ihraç mallarına olan talebi arttırabilir. Ayrıca bu süreç sonunda bir takım yeni ürünler geliştirilebilir ve yurtdışına satılmaya başlanırsa; bu da ihracatın artmasına imkân sağlayabilir. Bu durumda yurtiçinde üretilen malların talebindeki artış, yurtdışında üretilen malların

²⁷ Erol İyibozkurt, "Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Derlenmesi (I)", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:2, Kasım, 1983, s32

talebinde milli gelir artışı dolayısıyla meydana gelen artışı fazlasıyla telafi edebilir ve böylece, talebi nisbi olarak yükseldiği için ülke parası değer kazanabilir.²⁸

1.4.3. Genel Fiyat Seviyesindeki Değişmeler

Bir ülkede enflasyon oranı dış dünyadan daha yüksekse; o ülke içinde üretilen mallar, yurtdışında üretilenlere kıyasla pahalılaşacak ve ithal mallarına olan talep artacaktır. Buna bağlı olarak, döviz talebi ve milli para arzı yükselecektir (döviz arzının değişmediğini kabul ettiğimizde). Ülke parası yabancı paralar karşısında değer kaybedecektir. Diğer taraftan, yabancı ülkelerdeki enflasyon oranı, ülkedeki enflasyon oranını aştığında ülke malları nisbi olarak ucuzlar. Böylece yabancı ülke ithalatçıları ülkeden daha fazla mal alır. Bu da ülkeye olan döviz arzını artırır. Döviz arzı artarsa (döviz talebini değişmediğini kabul ettiğimizde) ülke parası yabancı paralar karşısında değer kazanacaktır. Buna göre, enflasyon oranı ile ülke parasının değeri arasında ters bir ilişki vardır.

1.4.4. Faiz Oranları

Kısa vadede, döviz kurlarıyla faiz oranları arasında sıkı bir ilişki vardır. Ancak burada beklentilerinde önemi oldukça fazladır. Uluslararası ticaret yapanlarda tıpkı iç ticaret yapanlar gibi işlem (muamele) amacıyla para tutarlar. Bu balansları tutanlar reel faiz oranları en yüksek olan piyasalarda bunları ödünç verme eğiliminde olacaklardır. Böylece eğer bir ülkenin kısa dönemli, reel faiz oranı diğer ülkelerden yüksek olursa bu ülkeye bir sermaye akımı olacak ve ülke parasının değer kazanması eğilimi ortaya çıkacaktır. Eğer bu kısa dönemli reel faiz oranı düşecek olursa, bu ülkeden çıkış olacak ve ülke parası değer kaybetme eğiliminde olacaktır.²⁹

²⁸ Ünal Çağlar, Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi Ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul,2003, ss.80–81

²⁹ Çağlar, y.a.g.e., s.83

1.4.5. Sermaye Hareketleri

Günümüzde sermaye hareketlerinin hacminin, dış ticaret işlemlerinin hacminin 100 katı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Sermaye giriş çıkışları, bir ülkedeki döviz miktarını önemli ölçüde değiştirdiğinden, döviz kurları üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilmekte ve dolayısıyla döviz kurları ve dış ticaret arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Buradan hareketle, döviz kurlarında kısa vadede meydana gelen değişikliklerin temel sebebi olarak sermaye hareketleri kabul edilmektedir. Sermaye hareketlerine yol açan sebepler arasında kısa vadede spekülasyon ve portföy yönetimi ön plana çıkmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojisinin önemli ölçüde gelişmesi ve birçok ülkede esnek kur sisteminin benimsenmesi ile kısa vadede paraların değerinde değişimler meydana gelmektedir. Ülke paralarındaki bu dalgalanmalar belirsizliği arttırdığı için bu sektörde çalışan firmaların karşılaştıkları riskleri yükseltecektir. İstikrarsızlık, ticarete konu olan malları içeren sektörler borç veren kurumlarında risklerini ve bu sektörler için sermayenin maliyetini arttıracaktır. Bu birikimli süreç, giderek reel sektörü etkisi altına alacak ve döviz kurlarında başlayan istikrarsızlık zamanla tüm sektörleri etkileyerek, ekonomik istikrarsızlığı besleyecek bir mekanizma durumuna gelecektir.³⁰

1.4.6. İhraç Mallarının Yurtiçi Fiyatlarındaki Değişmeler

İhraç mallarının yurtiçi fiyatlarındaki değişimin döviz talebini nasıl etkileyeceği ihraç mallarına olan dış talebinin elastikiyetine bağlıdır. Eğer talep, aynı ihraç ürününü diğer ülkelerde dünya pazarlarına arz etmeleri nedeniyle elastik ise, toplam ihracat miktarı azalacak (bu durum söz konusu ihraç malının fiyatının yükseldiğini kabul ettiğimizde söz konusudur) ve dolayısıyla döviz arzı azalacaktır. Denge döviz kuru yükselecektir. –döviz talebini sabit varsaydığımızda- Bu durumda ülkenin ulusal parası değer kaybedecektir. Eğer talep elastik değil ise, (malın yakın ikamesinin olmaması ve ülkenin malın tek arz edeni olması) ihracat miktarı

³⁰ Aylin Abuk Duygulu, “Döviz Kurlarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**. Cilt:13, Sayı:1. 1998, s.115

artacaktır.³¹ Bu durumda döviz arzı aratacak –döviz talebini sabit varsaydığımızda- ve denge döviz kuru düşürecektir. Bu durumda ise ülkenin ulusal parası değer kazanacaktır.

1.4.7. İthal Mallarının Yurt Dışı Fiyatlarındaki Değişmeler

İthal mallarının yurt dışı fiyatlarındaki değişmelerin döviz kuruna olan etkisi de o malların yurt içi talep elastikiyetlerine bağlıdır. İthal mallarının fiyatı arttığında ve söz konusu malın talep elastikiyetinin yüksek olduğunu kabul ettiğimizde, bu durumda söz konusu mal için daha az harcama yapılacak ve döviz talebi de düşecektir. –döviz arzını sabit kabul ettiğimizde- Bu durumda denge döviz kuru düşecektir ve ulusal para değer kazanacaktır. İthal mallarının fiyatında bir düşme olduğunda ise, talep edilen döviz miktarı artacak –döviz arzını sabit kabul ettiğimizde- denge döviz kuru yükselecek ve ulusal para değer kaybedecektir. Talebin esnek olmaması durumunda ise ithal mallarının fiyatındaki artış, talep miktarını değiştirmedeği halde daha fazla harcama yapılması gerektiğinden döviz talebi artacak, denge döviz kuru yükselecek, ulusal para değer kaybedecektir.³²

1.4.8. Tüketici Zevk ve Tercihlerindeki Değişmeler

Döviz arz ve talebinin eşitlendiği noktada belirlenen denge döviz kurunun bir kere belirlendikten sonra değişmemesi gerekir. Fakat döviz arz ve talep eğrileri çizilirken sabit kabul edilen bir takım faktörlerdeki değişmeler döviz arz ve talep eğrilerini kaydırarak denge döviz kurunu değiştirmektedir. Bu sabit kabul edilen faktörlerden biri de tüketici zevk ve tercihlerindeki değişmelerdir. Örneğin, zevk ve tercihlerdeki değişmeler sonucu ithal mallarına olan talebin artması döviz talebini arttıracaktır. Döviz arzını sabit kabul ettiğimizde, döviz talebinin artması denge döviz kurunu yükseltecektir. Bu durumda ulusal para değer kaybedecektir.

³¹ Richard G.Lipsey, Peter O.Steiner, Douglas D.Purvis, İktisat 2, (Çev: Ömer Faruk Batırel), Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.307

³² Lipsey, Steiner ve Purvis, y.a.g.e., s.307

1.4.9. Rekabet ve Karlılık Faktörü

Bu faktörün amacı, ihracat yapmayı iç piyasalara göre karlı hale getirerek, ihraç mallarının dış piyasalarda fiyatını düşürmek, rekabet konumunu iyileştirmek, ihracatı arttırmaktır. İhracatın artması ülkeye döviz girişine neden olup, ülkedeki döviz arzını arttıracaktır. Döviz talebi sabitken döviz arzının artması döviz kurunun düşmesine ve ulusal paranın değer kazanmasına neden olur. İthalat açısından ise amaç, yerli malları ithal mallarından ucuz hale getirerek yani ithalatı pahalılaştırarak, ithalatı azaltmaktır. Bu durumda ithalatın azalması, ülkedeki döviz talebini azaltacak, döviz arzını sabit kabul ettiğimizde bu durumda döviz kuru düşecek ve ulusal para değer kazanacaktır.

Bir ülkenin rekabet ve karlılığı ve bu faktöre dayalı olarak kur ayarlanması iki noktadaki değişimin bir sonucudur.

- Dış piyasalardaki fiyatlar, gümrük tarifeleri, döviz kurları veya ülkenin dış piyasalardaki rakiplerinin iç fiyatları, verimlilik seviyeleri, ihracatı destekleme piyasaları ve/veya döviz kurları değiştirir.
- Ülke içi fiyatlar, maliyetler yükselmiş veya verimlilik, ihracat destekleme politikaları değişmiştir. Bu değişimlerden biri veya ikisinin bir sonucu olarak; ülke ihracatının rekabet gücünü koruyamaz hale gelince, bu gücü yeniden sağlamaya yetecek oranda bir devalüasyon yapmaya zorlanacaktır.³³

1.4.10. Beklentiler

Döviz kurları üzerindeki beklentiler, döviz kurlarının değişmesine neden olacaktır. Örneğin, Türkiye’de yakın bir gelecekte para arzının arttırılacağını düşünelim. Bu durumda Türkiye’de fiyatların yükseleceği yönünde beklenti vardır.

³³ Ömer Abuşoğlu, “Döviz Kuru değişmelerini Belirleyen Faktörler”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(1), 1987, s.93

Buna bağılı olarak ulusal paranın değerinin dūseceęi yōnūnde bir beklenti oluşacak ve ulusal paradan kaçış başlayacaktır. Bu durumda dōviz talebi artacaktır. Dōviz talebinin artması denge dōviz kurunu değiştirerek ulusal paranın değer kaybetmesine neden olacaktır. Dięer taraftan ulusal paranın değer kazanacağı bekleniyorsa, kişiler ulusal para cinsinden ōdenen aktifler almak için harekete geçecekler, ulusal para talebi artacak ve ulusal para değer kazanacaktır.

1.4.11. Diğer Faktōrler

Dōviz kurunda değişmelere yol açan yukarıda belirtilen faktōrlerin dışında diğer bir takım faktōrlerde dōviz kurunu etkiler.

- *Dōviz kurlarında hareketliliğe yol açacak dış kaynaklı beklenmedik gelişmeler*; yurt dışı piyasalardaki dalgalanmalar, savaş, petrol fiyatlarının artması vb. olabilirken, iç kaynaklı gelişmeler; yōnetim biçiminin değişmesi, iç savaş, siyasi istikrarsızlık vb. gelişmeler olmaktadır.³⁴
- *Spekūlatif akımlar*; spekulasyonun piyasalarda istikrar kazanmasına yardımcı olduęu, dalgalanmaların ařırı boyutlara varmasını engelledięi yolunda bir dūřunce vardır. Esnek kurların da bu sayede, ařırı dalgalanmalar engel olarak istikrar saęlayıcı bir ōzellik gōsterdięi bu rejim taraftarlarınca ileri sūrūlmūřtur.³⁵
- *İç ticaret hadleri*; ticari malların i rekabetteki konumunu ifade ettiği için dōviz kuru değişim oranını değiştiren bir gōstergedir.
- *Ōzel mallara dayalı karlılık analizi*; bu gōsterge sadece belli bir iki malın dış rekabet konumu ile ilgili olup, dōviz kuru değişim oranının bunların dış piyasalardaki rekabet konumunu geliştirecek veya sūrūrecek seviyede belirlenmesi esasına dayanır.³⁶

³⁴ Duygulu, a.g.m., s.109

³⁵ ağlar, a.g.e., ss. 85-86

³⁶ Abuşoğlu, a.g.m., s.96

- *Para ve maliye politikaları*, döviz kurunu etkileyen diğer önemli bir faktördür. Para arzının artması, vergi oranlarının değişmesi, doğrudan ve dolaylı vergileme, dışalım vergileri, vergi iadesi vb. düzenlemelerdir. Örneğin, bir ülkede uzun süredir deflasyon yaşıyorsa düşürülen vergi oranlarının ulusal paranın değerini olumlu yada olumsuz etkilemesi beklenir. Buna karşılık yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde ise tam zıt bir politikanın uygulanması aynı sonucu doğurur.³⁷
- *Düzenleme ve müdahaleler*; Döviz piyasalarında merkez bankaları ve ulusal para otoriteleri oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Merkez Bankaları çeşitli nedenlerle ya belirli yasal düzenlemelerle ulusal bankaların etkinliklerini sınırlayarak ya da döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak girerek döviz kurlarını istenilen sınırdan tutmaya çalışmaktadırlar. Bu işlem aynı zamanda kirli ya da güdümlü dalgalanma olarak adlandırılır.
- *Dövizlerin karaborsa fiyatları*; karaborsa veya paralel piyasada oluşan döviz kurlarının da bir gösterge olarak ele alınabileceği belirtilmektedir. Döviz kurları, paralel piyasanın hacmi, genişliği ve buradaki kurların resmi kurlarla aralarındaki farkın büyüklüğüne göre artıp azalacaktır.³⁸

1.5. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kuru uluslararası ekonomik ilişkiler ve dış denge açısından hayati bir önem taşımaktadır. Dış denge ile iç denge arasındaki karşılıklı bağıllık ve etkileşim de dikkate alındığında, döviz ekonominin en stratejik araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Döviz kuru sisteminin önemi de bu faktörün nasıl belirleneceğiyle ilgili olmasındandır. **Döviz kuru sistemi**, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili

³⁷ Saniye Gümüşelli, *Döviz Kuru ve Faiz Oranı Risklerinden Korunma Teknikleri*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1994, s.84

³⁸ Abuşoğlu, a.g.m., s.96

kurallar bütünü veya kısaca, “döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi” olarak tanımlamak mümkündür.³⁹

Bu tanıma açıklık getirilebilmesi için döviz kuru sistemi ile anlam yakınlığı bulunan iki kavrama değinmek gerekir. Bu kavramlar; Kambiyo Sistemi ve Döviz Kuru Politikasıdır. **Kambiyo Sistemi**, döviz kuru sisteminin yanı sıra döviz işlemlerinin serbestlik durumunu ve döviz kurunun fiili düzeyini (efektif döviz kurunu) dolaylı olarak etkileyen kontrolleri de kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bununla birlikte, herhangi bir döviz kuru sisteminin tam olarak değerlendirilebilmesi için, kambiyo sisteminin bu yönlerinin de dikkate alınması yerinde olacaktır. **Döviz Kuru Politikası** ile ilgili olarak, sistem politikalarından oluşan daha genel bir terimdir ve aynı sistem içinde sistemin temeline aykırı olmamak üzere az-çok farklı politikaların izlenmesi mümkündür. Bununla birlikte, izlenen döviz kuru politikaları bir bütün olarak, ülkenin döviz kuru sistemi konusunda ayrıntılarda dâhil olmak üzere, bilgi vereceğinden, bu iki kavram çakışmaktadır.⁴⁰

Döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılmasında, döviz kurunun belirlenme ve değişimindeki farklılıklar önemli rol oynamaktadır. Döviz piyasalarına merkez bankaları tarafından veya daha genel bir ifadeyle resmi otoritelerce yapılan müdahalelerin türü ve yoğunluğu, döviz kuru sistemleri arasındaki farklılığın temelini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, birçok alanda olduğu gibi, döviz kuru sistemleriyle ilgili olarak da genel kabul gören bir sınıflama yapılamamaktadır. Döviz kuru sistemleri literatürde genellikle “sabit-esnek” biçiminde iki gruba ayrılmakla birlikte; kavramlara yüklenen farklı anlamlar bir sistemin bazen bir grup, bazen de diğer grup içinde yer almasına neden olabilmektedir. Buradaki esneklik kavramı, bazen kurların “değişebilme veya değiştirilebilme” bazen de “kurların serbestçe değişebilme” özelliğini; sabitlik kavramı ise, bazen “kurların katı bir şekilde sabit tutulma” bazen de “kurların resmi otoritelerce tespit edilmiş olma” özelliğini ifade etmektedir.

³⁹ Güran, 1987, ,a.g.e., s.7

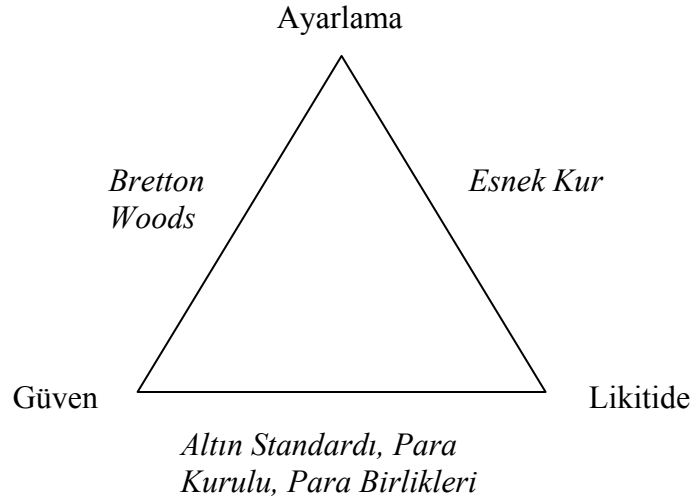
⁴⁰ Güran, y.a.g.e., ss.7-8

1.5.1 Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihi Gelişimi

Döviz kuru sistemini seçimi uluslararası para sisteminin temelidir. Tarihsel olarak bakıldığında, şimdiye kadar uygulanmış bulunan çeşitli uluslararası para sistemlerini sınıflandırmak için dayanılacak en önemli noktanın döviz kurlarının esneklik derecesi olduğu görülmektedir.⁴¹ Bu açıdan bakıldığında, dünyada şimdiye kadar küresel denebilecek çapta uygulanan uluslararası para sistemlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkün olabilir;

- Çift Metal Sistemi
- Altın Standardı
- Altın Değişim Standardı: Bretton Woods Sistemi
- Bretton Woods Sonrası Dönem: Esnek Kur Sistemleri ve Optimum Kur Alanları

Bu sistemlerin uygulandığı dönemden günümüze kadar olan süreçte, değişen koşullar nedeniyle farklı kur sistemleri uygulanmış ve bu koşullar tercihleri çeşitlendirirken aynı zamanda bazı ikilemlerin oluşmasına neden olmuştur.

Kaynak: <http://web.mit.edu/krugman/www/triangles.html>, Erişim tarihi: 15.03.2004

Şekil 5: Tarihsel Süreç İçinde Uluslararası Para Sistemleri

⁴¹ Çağlar, a.g.e., s.11

Şekilde ki üçgen ikilemlerin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Üçgenin köşeleri güven, ayarlama ve likitiden oluşmaktadır. Kenarlar ise farklı uluslararası para sistemlerini göstermektedir. Tercih öncelikli olarak hangi, amacın gerçekleştirilmek istendiğine bağlı olarak şekillenmektedir.

- *Güven*; Kur sistemini spekülâtif ataklardan koruyabilme ve kur sistemini sürdürüebilme yeteneğidir. Piyasada oluşabilecek spekülâtif ataklara dönüşmesine izin vermemek için likitidenin iyi ayarlanması gerekmektedir. Ülkenin tercihi ya kur sistemlerindeki ayarlardan vazgeçmek ya da sermaye hareketlerine sınırlama getirmek olmalıdır.
- *Ayarlama*; Makroekonomik istikrar politikasını sürdürüebilme başka bir deyişle konjonktür dalgalanmalarını engelleyebilme yeteneğidir. Bu politikaya öncelik verilirse ve sermaye hareketlerinin serbestliği tercih edilirse güven unsurundan vazgeçilmek zorunda kalınacak ve kur sistemi dalgalanacaktır.
- *Likitide*; Eğer sermaye hareketlerinin serbestliğine öncelik veriliyorsa ya güven unsuruyla kur sabitlenecek ya da ayarlama tercihi ile birlikte kur sistemi serbest dalgalanmaya bırakılacaktır.

1.5.1.1. Çift Metal Sistemi

Çift metal sisteminde ülke, para biriminin fiyatını altın ve gümüş olarak tanımlamakta ve tanımladığı paritenin korunması için gerektiği zaman paranın altın veya gümüş ile serbest değişimini sağlayacağını taahhüt etmektedir. Çift metal sisteminin istikrarını 1870'e kadar ABD ile birlikte 19. yy.'ın ilk yarısında en güçlü ekonomi olan Fransa sağlamıştır. Bu iki ülkenin yanında Çin, Hindistan, Almanya, Hollanda dâhil olmak üzere birçok ülkede uygulanmıştır.⁴²

⁴² Çağlar, y.a.g.e., s.16

Çift metal sisteminin avantajlarından en önemlisi; yüksek fiyat istikrarı sağlayarak uluslararası ticareti teşvik etmesidir. Fakat çift metal sisteminin beraberinde getirdiği bir takım sorunlarda mevcuttur. Bunlardan birincisi, altın ve gümüş arasındaki orantının zaman içinde değişmesidir. Orantının sürekli değişmesi çift metal sistemini benimseyen ülkelerin parite tanımlamasında sürekli revizyon gerektirmekte, bu durum ise istikrarsızlığa neden olmaktadır. Diğer bir eleştiri ise, bu kur rejiminin uzun dönemde var olmayacağı ile ilgilidir. Gresham Kanunu⁴³ çift metal sisteminin istikrarsızlığa neden olabileceğini göstermektedir.

Çift metal sisteminin istikrarsızlığının yanı sıra dünyada altın üretim sürecinin hızlanması çift metal sisteminin terk edilmesine neden olmuştur. Altın üretim sürecini hızlandıran faktörler, Kaliforniya (1857), Avustralya (1851) ve Güney Afrika'da (1885) altının bulunması ile siyanür sürecinin 1887 yılında bulunmasıdır. 1867 yılında Uluslararası Para Konferansı altın standardını onayladı. İngiltere 1816 yılından itibaren altın standardını benimsemişti. Fransa, Almanya ve ABD ise 1873 yılından itibaren altın standardına geçti. Hindistan ise 1893 yılında altın standardına geçti. 20. yy.'ın başlarında gelişmiş ülkeler arasında altın standardını koruyan ülke kalmamıştı.

1.5.1.2. Altın Standardı

Altın standardında ülke, para birimini fiyatını altın cinsinden tanımlamakta ve bu pariteyi korumak için altınla para birimi arasında konvertibilite sağlamaktadır. Altın akışı ile fiyatlar arasında ilişki mekanizması on sekizinci yüzyılın ortalarında David HUME tarafından "*fiyat-altın para akım mekanizması*" olarak formüle edilmiştir. Bu mekanizmayı bir örnekle açıklarsak, iki ülkenin döviz kuru rejimlerinin altın standardına dayandığını kabul edelim. Dış ticaret fazlası veren ülkeye altın standardı gereği altın akışı olacaktır. Altın fazlası olan ülkede para arzı genişleyecek, satın alma gücü artacak ve genel fiyat düzeyi yükselecektir. Bu durumda karşı ülkenin malları cazip hale gelecek ve söz konusu ülkenin ithalatı

⁴³ **Gresham Kanunu:** "*Kötü para iyi parayı kovar.*" Değeri düşük olan para dolaşımdadır ve işlem amacıyla kullanılır. Değeri yüksek olan para ise tasarruf amacı ile saklanmaktadır.

artacak ve ihracatı azalacaktır. Bu durumda, altın standardına dayalı kur rejimine sahip ülkelerin uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi sağlanacaktır. Özetle, altın standardı sisteminde otomatik bir denkleşme söz konusudur.

Fiyat değişimleri dışında istihdam ve gelir etkileri de bu ayarlama sürecine dahil edilebilir. Dış ticaret fazlası veren ülkede, istihdam ve gelir artacak, açık veren ülkede ise azalacaktır. Fakat altın standardı rejimi ayarlama mekanizması sayesinde dış ticaret açığı olan ülkede bu açık zamanla kapanacak, istihdam ve gelir yükselecek, bunu tersine dış ticaret fazlası veren ülkede ki istihdam ve gelir başlangıç durumuna gerileyecektir.

Altın standardının tam olarak ne zaman ortaya çıktığını söylemek imkânsızdır. 1873 ile 1914 arasında bir altın ve gümüş varlığından ve bunların yanında, bir de altına konvertibilitesi olmayan paralardan söz edilebilir. Ancak, 1880'e gelindiğinde İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa'nın altın standardını benimsemiş olmaları bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 1885'te ise Güney Afrika'da altın madenlerinin keşfedilmesi sisteminin yaygınlaşması açısından önem taşımaktadır.⁴⁴

Altın standardı sisteminin istikrarlı bir biçimde işleyişi üç kuralın geçerliliğine bağlıdır;

- Her iki ülke parasının altın cinsinden fiyatının sabitlenmesi.
- Altının ülkeler arasında ithal ve ihracatının sabit olması.
- Dış ticaret fazlası veren ülke, ülkeye giren altın miktarındaki artışa bağlı olarak para arzının artmasına; açık veren ülke ise altın kaybına bağlı olarak para arzının azalmasına izin vermelidir.

1880 ile 1913 yılları arasında, altın standardı sistemi, uzun dönem fiyat istikrarını sağlamada başarılı oldu. 1880 yılında ki fiyat seviyesi ile 1913 yılındaki fiyat seviyesi aşağı yukarı aynıdır.

⁴⁴ Çağlar, a.g.e., s.21

1914 – 1924 yılları arası ise ikinci altın standardı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, yüksek askeri harcamalar hükümetleri büyük borç açıkları ile karşı karşıya getirmişti. Bu şartlarda, paralarının altına olan konvertibilitesini kaldıran ülkeler kambiyo kontrolleri uygulamaya başladılar. Bu ülkelerin sistemi terk ederek altın stoklarını elden çıkarmalarıyla altının fiyatı düştü ve altına bağlılığını devam ettiren ABD’de büyük miktarlarda altın girişi sebebiyle fiyatlar ikiye katlandı. 1914 – 1924 yılları arasındaki dönem, yalnızca doların altına bağlı olmayı sürdürdüğü ve diğer paraların dolara göre dalgalandığı veya kambiyo kontrolleriyle istikrarını sürdürdüğü, dolar standardı olarak adlandırılabilir.

1930 bunalımının ardından, Mart 1933’te ABD yaşanan büyük depresyonun bankacılık sektöründe çökmeye yol açması karşısında, altın standardını terk etti. Nisan 1934’te dolar devüle edilerek altının resmi fiyatı 1 ons altın = 20,67 \$ paritesinden 1 ons altın = 35 \$ paritesine yükseldi. Doların dalgalanmaya bırakılmasından sonra, kısa bir süre Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve İsviçre’den oluşan küçük bir altın bloğu, varlığını muhafaza etti. Daha sonra, ilk olarak Belçika, 1935 yılında parasını devüle etti. 1936 yılı sonuna kadar, diğer ülkelerde ona katıldılar ve böylece ikinci altın standardı dönemi son bulmuş oldu.⁴⁵

Altın standardı sisteminin avantaj ve dezavantajları şu şekildedir;

- En önemli avantajlarından bir tanesi, ülkenin para birimi ile belli miktar altın eşdeğeri arasında çift yönlü konvertibilite sağlanmasına olanak vermesidir. Konvertibilitenin esas politika amacı oluşu, spekülasyon sermaye hareketlerinin istikrarsızlığa değil, istikrara neden olmasını sağlar.
- Altın standardında, serbest bir döviz piyasasının varlığı, ülke paralarının doğrudan veya dolaylı bir biçimde altınla tanımlanması, altın alım ve

⁴⁵ Çağlar, y.a.g.e., ss. 24-26

satımının serbest olması, döviz kurlarını sabit kıldığından ülkelerarası ticaretin, kur dalgalanmalarının sıkça görüldüğü bir duruma göre istikrarlı ve kur risklerinin mevcut olmadığı bir ortamda yapılmasını olanaklı kılar.⁴⁶

- Parasal ayarlama mekanizmasının simetrik oluşudur. Bir ülke rezervlerini kaybettiğinde para arzı azalmakta, buna karşılık yabancı ülkeler rezerv kazanmakta ve para arzı genişlemektedir.⁴⁷
- Diğer bir faydası da parasal genişleme üzerine sınır koymasındadır.
- En önemli avantajlarından bir tanesi de uluslararası ticaretin genişlemesi olmuştur. 1870 ile 1910 yılları arasında uluslararası ticaret hacmi yaklaşık %30 büyümeye göstermiştir.
- Bu dönemde ekonomilerin birbirlerine bağımlı olmaları sorunların işbirliği ile halledilebileceği görüşünü de beraberinde getirmiştir.⁴⁸

Sistemin dezavantajları ise;

- Altın standardı sistemi gelişmiş ülkeler için fazla sorun yaratmazken, uydu veya gelişmekte olan ülkeler için aynı durum geçerli olmamıştır. Bu ülkelerde ki dış ticaret hadlerindeki bozulmalar, yeterli altın rezervlerinin olmaması, altın sağlanmasında yaşanan zorluklar ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin denge bozucu etkilerinden dolayı sistemin sürdürülmesi zorlaşmıştır.

⁴⁶ Karluk, 1997, a.g.e., s.355

⁴⁷ Krugman P. R. & O. Obstfeld, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley Publishing Company, Fifth Edition, 2000, s.25

⁴⁸ Aydan Kansu, Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s.10

- Bir diğer sakınca ise, istihdam artışı için para politikasının kullanılmasına sınırlama getirmesidir.
- Uluslararası rezervlerde ekonomideki büyümeye paralel olarak büyümesi tamamen yeni altın rezervlerinin bulunmasına bağlıdır. Bu ise dünya çapında geniş bir işsizliğe yol açacak kadar önemli bir sorundur.
- Altın rezervi çok fazla olan ülkelerin (Rusya, Güney Afrika) uluslararası makroekonomik koşulları etkileme gücünün yüksek olması sistemin bir diğer dezavantajıdır.
- Altın standardı rejiminde fiyat istikrarı altın ile ekonomideki mal ve hizmetlerin nisbi fiyatları arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu sebepten, dünya ekonomisinde yeni altın rezervlerinin bulunması fiyatlar genel düzeyinde geniş dalgalanmalar sebep olabilir.

1.5.1.3. Bretton Woods (IMF) Sistemi: Altın Değişim Standardı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı Bretton Woods'ta 44 ülke temsilcisi bir araya geldi. Bu konferansta 1946 yılından itibaren ayarlanabilir sabit kur sisteminin uygulanması kararının yanında IMF (Uluslar arası Para Fonu) ve Dünya Bankasının kurulmasına karar verildi. Toplantıda, İngiliz (Keynes) ve Amerikan (White) planları tartışıldı ve Amerikan Planı kabul gördü. Bretton Woods anlaşmasının getirdiği en önemli sonuçlardan birisi; IMF gözetiminde ayarlanabilir sabit kur sistemi diyebileceğimiz katı olmayan sabit bir kur sistemi kuruldu. Bu sistemde, ABD doları yalnızca altına bağlı idi. Diğer ülkeler paralarını dolara bağlayarak döviz kurlarını sabit tutacaklardı. Bu durum, savaş yıllarındaki sermaye girişleri sonucu dünyadaki altın rezervlerinin yaklaşık %70'nin ABD'de toplanmış olmasının doğal bir sonucuydu. Ayrıca ABD'nin güçlü bir ekonomisinin olması ve savaş sonrası yıllarda bu gücünü kaybetmemesi diğer bir önemli etkidir⁴⁹. Bunun yanında altın değişim standardının

⁴⁹ Çağlar, a.g.e., ss.28-29

genel bir kabul görmesinin bir başka nedeni de ABD dışında para otoritelerinin ABD Hazinesinin dolar ile altın arasındaki çift yönlü konvertibilitiyi sağlayabileceğine inanmalarıydı.

Ayarlanabilir sabit kur sisteminde, ulusal paralar ABD dolarına bağlanmıştı. 1 ons altın (31 gr altın) = 35 \$ değerindeydi. Diğer ülkelerin paraları, dolar karşısında tespit edilmiş olan pariteden en çok %1 oranında (aşağı-yukarı) farklılaşabilecekti Bu kısa dönemli dalgalanmaydı. Uzun vade de ise döviz kurları, dış dengeyi sağlayacak biçimde ayarlanmaktaydı. Eğer ülkenin ödemeler bilançosunda temel bir dengesizlik olursa, IMF'nin onayı ile tek taraflı devalüasyona izin verilmekteydi.

Altın değişim standardı aslında Bretton Woods anlaşması ile ortaya çıkan yeni bir olgu değildi. 1922 yılında yapılan Genoa Konferansı (İtalya) dünyanın altın değişim standardına dönmesini tavsiye etmiş ve 1924–1927 yılları arasında dünya çapında altın değişim standardı geçerli olmuş, İngiltere ve ABD para birimleri rezerv para olarak seçilmişti.⁵⁰ 1929 büyük dünya buhranı ve 10 yıl sonrasında ikinci dünya savaşının başlaması altın değişim sisteminin askıya alınmasına neden olmuştu.

Altın değişim standardından ikinci kez vazgeçilmesinin arkasında birçok sebep gösterilmiştir. Bunlardan birisi; Triffin İkilemi (Triffin Dillema)'dır. Triffin, Bretton Woods sisteminin uzun dönemde ayakta kalmasının imkânsız olduğunu ve güven sorunu nedeniyle çökeceğini öngörmekteydi. Buna göre, ülkelerin uluslararası ticaretinin giderek büyümesi uluslararası rezerv ihtiyacını arttıracak, bu durumda merkez bankaları mecburen dolar varlıklarını arttırmak durumunda kalacaktır. Bu durum ABD Hazinesinde mevcut altın rezervlerini aşacağı noktaya kadar devam edecektir. ABD taahhüt ettiği gibi bu doların tümünü 1 ons altın = 35\$ paritesinden bozduramayacağı için merkez bankalarında güven sorunu başlayacak ve ellerindeki doları hızla dolara dönüştürmeye çalışacaklardı. Bu ise altın değişim standardının sonunu getirecekti.

⁵⁰ Bordo M.D. ve R. McDonald, "The Inter-War Gold Exchange Standard: Credibility and Monetary Independence", **NBER Working Papers 8429**, 2001, ss.10–11

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Batı Avrupa ülkelerinin onarım çalışmaları nedeniyle 1950'li yıllarda yaşanan dolar kıtlığının yerini, 1950'li yılların sonunda ABD'nin dış ödeme açıklarının (ABD bu dönemde dış ödeme açıklarını kısa vadeli borçlanma kağıtları ile finanse etmiştir.) yarattığı spekülasyon hareketler, 1960'lı yıllarda dolardan kaçışı ve altına olan talebi artırmıştır. Altın fiyatlarındaki yükselişi önlemek amacıyla altın arzının artırılması gerekliliği, Londra Altın Fonu'nun kurulmasına ve merkez bankalarının piyasaya altın sürmelerine neden olmuştur. Ancak, bu önlemler de spekülasyonun güvensizliğini azaltmamış ve devalüasyon ihtimaline karşılık dolardan kaçış artmaya devam etmiştir.⁵¹

Sistemin çöküşünü hazırlayan bir başka sebep, 1949 ile 1967 yılları arasında döviz kurlarının esneklikten hayli uzak bir hale gelmesidir. Bu dönemde Japon yeni ile Alman markı güçlenirken; İngiliz sterlini ile ABD doları zayıfladı. İhracata dönük büyümeye önem veren Almanya ve Japonya bu sektörlere zarar verecek bir devalüasyondan kaçınarak, döviz rezervlerinin artmasına izin verdiler. Buna karşılık, ABD ve İngiltere, milli gurur ve daha önemlisi paralarının uluslar arası rezerv olması sebebiyle devalüasyondan kaçındılar.

Son olarak; sistem, ekonomik şartlarda meydana gelen farklılaşmanın yanında küresel istikrarsızlık sebebi ile de gerilim altında kaldı. 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında ülkeler arasında faiz farklılıklarında hızlı bir artış oldu. Rezerv hareketleri hızla yön değiştirmeye başladı.⁵²

15 Ağustos 1971 tarihinde ABD başkanı Richard Nixon, ABD'nin altın standardını terk ettiğini ve altın ile dolar arasındaki sabit paritenin ortadan kalktığını resmen ilan etti. Böylece Bretton Woods'ta temeli atılan "altın-dolar sistemi" yerini "pür-dolar sistemi"ne bırakmıştır. Bu gelişmeler üzerine 17-18 Aralık 1971 tarihinde Washington'da Smithsonian Anlaşması ile bir takım kararlar alınmıştır. Dolar diğer paralara göre %9 oranında devalüe edilmiş; altının resmi fiyatı ons başına 35 dolarda 38 dolara çıkartılmış (dolar altına göre devalüe edilmiş); 15 Ağustos 1971'de tek

⁵¹ Seyidoğlu, 1999, a.g.e., ss.545-546

⁵² Çağlar, a.g.e., ss.31-32

tarafli ve geçici olarak kaldırılan altın konvertibilitesi bu kez diğer ülkelerin de onayı ile sürekli olarak kaldırılmış ve ayrıca sistemdeki esnekliği arttırmak üzere ulusal paraların dolar paritesi etrafındaki dalgalanma marjı %1'den %2.25'e çıkarılmıştır. Böylece tüneldeki yılan⁵³ (para gurubuna göre esnek döviz kuru) uygulamasına başlanmıştır.⁵⁴ Buna ek olarak, 1972–1973 yıllarındaki tüketim malları fiyatlarındaki hızlı artış ve daha önemlisi, 1973–1974 yıllarında meydana gelen petrol şoku, sistemin yıkılmasında belirleyici faktör oldu.

1.5.1.4 Bretton Woods Sonrası Dönem: Esnek Kur Sistemleri ve Optimum Kur Alanları

Bretton Woods Sistemi yıkıldıktan sonra uluslararası alanda ortak bir döviz kuru sistemi kalmamıştır. Sistem yıkıldıktan sonra başlıca sanayileşmiş ülkeler ayarlanabilir sabit kur sisteminden çıkarak ulusal paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. 1980'li yılların ilk çeyreğinde ülkeler daha çok kur sepeti şeklindeki sabit kuru tercih etmeye başlamışlardı. 1980'li yıllardan sonra birçok ülke esnek kur sistemini (ya da farklı esnek kur sistemi uygulamalarını) tercih etmeye başlamışlardır. Esnek kur sisteminin tercih edilmesindeki en önemli faktörler; ülkelerin enflasyon düzeylerindeki ani yükseliş (Bu durumda ülkeler ticaret yaptıkları ülkeler karşısında rekabet güçlerini yitiriyordu. Esnek kur sistemi uygulamalarının benimsenmesi ülkelere en azından kur ayarlamalarına olanak sağlıyordu.) ve uluslararası alanda geçerli olan paralarda meydana gelen dalgalanmalar olmuştur.⁵⁵ Bretton Woods Sisteminden esnek kur sistemlerine geçişte iki temel aşama vardır. İlk aşama, Ocak 1976'da IMF üyelerinin üzerinde anlaştıkları Jamaika anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre i) IMF üyeleri esnek kur sistemine geçebilir ve döviz piyasalarında aşırı değerlenmeyi önlemek amacıyla piyasaya müdahale edebiliyordu. ii) Altın değişim standardı resmi olarak terk edilmekteydi.

⁵³ **Avrupa Para Yılanı Uygulaması**, üye ülkelerin birbirlerine karşı dar sınırlar içinde dalgalanan ulusal paralarının ABD doları karşısında daha geniş aralıklar içinde dalgalanmasından oluşuyordu. Başka bir deyişle, iki Avrupa Topluluğu (AT) üyesinin paraları birbirlerine karşı en fazla toplam %2.25 oranında değişebilirken, bunlardan her biri dolar karşısında toplam %4.5 oranında değer kazanabilecek yada kaybedebilecekti. Yani %2.25'lik sınır "yılanı" %4.5'lük sınır da "tünel" in aralığını ifade ediyordu.

⁵⁴ Nevzat Güran, Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999 b, ss.154–155

⁵⁵ Kansu, a.g.e., ss.15-16

IMF’de bulunan altın stoklarından yarısı üye ülkelere iade edilecek, diğer yarısı ise satılarak fakir ülkelere yardım amacı ile kullanılacaktı. Bretton Woods Sisteminden esnek kur sistemlerine geçişte ikinci aşamayı oluşturan Louvre Anlaşmasına (1987 yılında Paris’te G-7 ekonomi zirvesinde imzalandı.) göre G-7 ülkeleri döviz kurlarında istikrar sağlamak için daha fazla işbirliği içersine girecek ve kendi makro ekonomik politikalarını koordineli olarak yürüteceklerdi. Bu anlaşma yönetimli dalgalanma kur sistemlerine geçilmesine ve döviz kurlarının daha istikrarlı raya oturmasına neden oldu.

Uluslararası para sisteminin evriminin günümüze kadar gelen en son aşaması, ***optimum kur alanları***dır. Optimal kur alanları, ilk defa 1961 yılında Robert Mundell tarafından ortaya atılmıştır. Mundell, bir bölgenin veya bir ülkenin para birliğine katılması halinde hangi şartlar altında fayda sağlayacağını açıklamaktadır. Optimum kur alanları uygulamalarının dünyada ki en iyi örneklerinden birisi, Avrupa Para Birliğidir. Aralık 1978 tarihinde Avrupa Şurası Mart 1979 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Avrupa Para Birliğinin kurulmasını kabul etti. 1979 yılında Avrupa Para Birimi (ECU- European Currency Unit) tanımlandı. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren Euro, ECU’nun yerini aldı.⁵⁶ Avrupa Birliği dışında, bir çok ülkede optimum kur alanlarına doğru bir kayma olduğu görülmektedir. Optimal kur alanlarının farklı bir uygulaması olan Dolarizasyon, Ekvator ve El Salvador’da günümüzde uygulanmakta, Meksika, Guatemala ve Peru’da ise aktif gündem maddesidir. Ayrıca Altı Batı Afrika Ülkesi 2003 tarihinde bölgenin ortak para birimini kurmak üzerinde anlaşmıştır. Bunun yanında on bir Güney Afrika ülkesi Doları kabul etmek veya muhtemelen Güney Afrika para birimi Rand’a endekslenmiş bağımsız para birliği kurmak üzerinde tartışmaktadır. Altı petrol üreticisi Arap ülkesi (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman, Katar ve Kuveyt) 2010 yılında para birliği kurma niyetlerini ilan etmişlerdir. Avustralya ve Yeni Zelanda’nın para birliği (ANZAC Doları) kurması da ekonomi literatüründeki son tartışmalardır.

⁵⁶ Güran, 1999 b, a.g.e., s.157

1.5.2. Döviz Kuru Sistemlerinin Sınıflandırılması

Döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılması ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Genel olarak, döviz kuru sistemlerinin sabit ya da esnek olduğu kabul edilmekte, ancak uygulama ve teoride bu iki döviz kuru sistemi arasında çeşitli kur sistemlerinin var olduğu kabul edilmektedir. Literatürde döviz kuru sistemlerine ilişkin birçok sınıflama yapılmıştır. Bu sınıflamalardan bazılarına baktığımızda;

Döviz Kuru Sistemleri

- I. Sabit Kur Sistemi
- II. Esnek Kur Sistemi
- III. Karma Sistemler
 - A. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri
 1. Bandın Genişletilmesi İle Kazandırılan Esneklik
 2. Kur Ayarlamaları İle Kazandırılan Esneklik
 - B. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi
 1. Temiz Dalgalanma
 2. Kirli Dalgalanma

Kaynak: Nevzat Güran, Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, 1987

1.5.2.1. Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sisteminde, döviz kurunun yetkili para otoriteleri tarafından saptanması, saptanan döviz kurunun belirli bir süre değiştirilmemesi esastır. Yukarıda açıkladığımız gibi, ulusal para tek bir paraya veya bir para sepetine de bağlanabilir. Bu sistemde döviz kurları bir kez belirlenince, arz ve talep koşulları ne olursa olsun uzun süre, piyasa kurlarının belirlenen sınırların dışına çıkmasına izin verilmez. Burada sabit tutulmaktan amaç, kurların belli bir dalgalanma aralığı içinde tutulmasıdır. Çünkü en katı sabit kur sisteminde bile kurlar çok dar olsa da bir dalgalanma aralığına sahiptir.⁵⁷ Bu sistemde döviz kurları resmi otoritelerce

⁵⁷ Güran, 1987, a.g.e., s.43

belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır. Bu sistemde, ulusal paralar ile yabancı paralar arasında resmi otoritelerce doğrudan ya da dolaylı olarak tespit edilmiş kurlar mevcuttur. Bu tespit edilmiş kurlar; *parite kur, par değeri, resmi kur* gibi adlar alabilmektedir. Sabit kur sistemi en iyi şekilde Altın Standardı Sisteminin uygulandığı dönemde işlemiştir.⁵⁸

Sabit kur uygulamasının sağladığı bir takım avantaj ve dezavantajlar mevcuttur. Avantajları; ihracatçı ve ithalatçıların kur riskine karşı korunması, bunun sonucu olarak dış ticaretin geliştirilmesi gelmektedir. Başka bir avantajı, kur garantisi kredili işlemlerin artmasını sağlamaktadır. Kurların sabit tutulması, döviz kuru değişmelerinin sermaye akımları üzerinde doğuracağı riski ortadan kaldırmaktadır.⁵⁹ Diğer taraftan, hükümetler, sabit kur düzenini korumakla yükümlü oldukları için, yurtiçi istikrar önlemlerine ağırlık verecekler ve para operasyonlarından kaçınacaklardır. Bu avantajlarının yanında sistemin bir takım sakıncaları da bulunmaktadır. Kurların yeterince esnek olmaması sonucunda ödemeler bilânçosu dengesizlikleri, yurtiçi istikrar önlemleriyle giderilmeye çalışılmaktadır. Bu tür önlemler, dış ticareti sınırlandıran bazı araç ve politikaları kapsamaktadır. Başka bir sakınca, dış ticaret açıkları kurun sabit tutulduğu bir sistemde enflasyonun bir sonucu olarak görülmüştür. Enflasyonun olduğu bir ortamda ithalat daha cazip hale gelmektedir. Çünkü enflasyon nedeniyle yurtiçi mal ve hizmetlerin fiyatları yükselmektedir.

1.5.2.2. Esnek Kur sistemi

Bretton Woods Sistemi yıkıldıktan sonra uluslararası alanda ortak bir döviz kuru sistemi kalmamıştır. Sistem yıkıldıktan sonra başlıca sanayileşmiş ülkeler ayarlanabilir sabit kur sisteminden çıkarak ulusal paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. 1973 petrol krizinin de etkisiyle dış ticaret hadlerini iyileştirmek ve

⁵⁸ Altın Standardı Sistemi yukarıda açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; bölüm **1.5.1.2. Altın Standardı**

⁵⁹ Güran, y.a.g.e., s.91

daha da önemlisi dış ticaret hacmini arttırmak amaçları ile esnek kur uygulamaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır.

Esnek kur sistemi en geniş anlamda, döviz kurları üzerinde hiçbir hükümet müdahalesinin olmadığı, döviz kurunun döviz piyasalarındaki arz ve talep koşullarına göre belirlendiği sistemdir. Bu sistemi uygulayan bir ülkenin aynı zamanda döviz ve ticaret kontrollerinden arındırılmış olması gerekir. Esnek kur sistemine; “*serbest*”, “*dalgalandan (fluctuating)*”, “*yüzen (floating)*”, kur sistemi de denilmektedir. Sistem, Chicago Okulu iktisatçıları tarafından savunulmaktadır.⁶⁰

Döviz piyasasında denge ve ödemeler bilânçosu dengesi doğrudan doğruya döviz kurundaki değişimler ile sağlanır. Diğer taraftan esnek kur sisteminde, kurların arz ve talep değişmelerine karşı duyarlılığı, söz konusu arz ve talep eğrilerinin esnekliğine bağlıdır. Örneğin, döviz arz eğrisinin esnekliğinin düşük olduğu durumlarda, talepteki küçük bir kayma döviz kurunda büyük değişikliklere neden olabilecektir.⁶¹

Esnek kur sisteminde, ülke içinde izlene para ve maliye politikaları da döviz kurunu etkileyecektir. Örneğin para arzındaki bir artış, potansiyel dış açığa neden olacak ve döviz kurunu yükseltici bir etkisi olacaktır. Aynı şekilde, para arzı artışının uyardığı gelir artışı, döviz kurunun daha da yükselmesi sonucunu doğuracaktır. Ancak ekonominin likitide tuzağında olması durumunda para politikası aracılığı ile gelir ve faizlerde bir değişme meydana gelmediği için bu politikanın döviz kuru üzerinde bir etkisi olmamaktadır. Diğer bir özel durum ise yatırımların faiz esnekliğinin sıfır olduğu ve sermaye hareketliliğinin bulunmadığı durumdur. Bu durumda faiz oranı değişmesine karşın gelir ve döviz kuru sabit kalacaktır. Genişletici maliye politikasının döviz kuru üzerinde etkisi olmasına karşın, bu etki belirsizdir. Örneğin likidite tuzağı durumunda faiz oranı değişmeyeceğinden ve sermaye hareketliliği de yoksa döviz kuru üzerindeki etkisi sadece gelir değişmesi nedeniyle ortaya çıkacak ve döviz kuru yükselecektir. Ancak para talebinin esnekliği

⁶⁰ Karluk, 1997, a.g.e., s.336

⁶¹ Karluk, y.a.g.e., s.337

sıfır olduğunda, gelir sabit kalıp, faiz oranı artacak ve sermaye hareketliğinin mevcut olmaması koşuluyla döviz kuru düşecektir.⁶²

Sistemin avantaj ve dezavantajlarına baktığımızda şu şekildedir. Avantajları, dış ödemeler dengesi otomatik olarak döviz kuru değişimleri ile sağlandığından, rezervlere olan ihtiyaç azalmakta, dış ticaret ve ödemeler üzerinde sınırlamalara pek fazla gerek kalmamaktadır. Esnek kur sisteminin en azından kuramsal olarak sabit kur sistemine göre üstünlüğü, kurların dalgalanmaya bırakılması nedeniyle rezerv gereksinimini olmayışıdır. Esnek kur sisteminin ayarlama mekanizması olarak destek bulması, basitliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir avantajı ise, dış denge baskılardan etkilenmeden iç ekonomik amaçlara uygun politikalar izlenebilmesi ve böylece iç ve dış dengenin birlikte sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Sistemin dezavantajları ise; sistemin döviz kurlarına ilişkin belirsizliği ve kambiyo riskini arttırarak, dış ticareti ve uluslararası yatırımları zorlaştırması ve azaltması sakıncalı yönlerinden birisidir. Esnek kur sistemi karşıtlarının önemli savlarından birisi de kur dalgalanmalarının sistemi istikrarsız kılacağına ilişkindir. Burada kur dalgalanmalarının hızını arttıran spekülasyon faaliyetleridir. Ancak bu görüşe karşı esnek kur sisteminin savunucularından Milton Friedman'a göre spekülasyon eğer tavan ve taban düzeyine yakın hareket ediyorsa istikrar kazandırıcıdır. Sistemin bir diğer sakıncalı yönü de, sistemin enflasyonist eğilimleri körükleyerek “depresiyon-enflasyon kısır döngüsüne”⁶³ neden olmasıdır.⁶⁴

1.5.2.3. Karma Sistemler

Günümüzde uygulamada saf haliyle ne sabit kur sistemi ne de esnek kur sistemi vardır. Yukarıda değinildiği gibi her iki sistem bir takım sakıncaları içermektedir. Bu iki sistem arasında kalan ve bir bakıma sistemleri birbirine

⁶² Güran, 1987, a.g.e., ss. 83–84

⁶³ **Depresiyon-enflasyon kısır döngüsü**; Döviz kurunun yükselmesi ithal malları maliyetini arttıracak, bu da ithal girdi kullanan sanayilerden başlayarak iç fiyat düzeyine yansımaktadır. Ayrıca fiyat düzeyinde ki artışlar, ücretlerin arttırılması yolunda baskılara yol açarak hızlanacaktır. Böylece ortaya çıkan enflasyon, yeni bir depresiyonu kaçınılmaz kılacaktır.

⁶⁴ Güran, y.a.g.e., ss.92-96

yaklaştıran “*esneklik kazandırılmış sabit kur sistemleri*” ve “*müdahaleye konu olan esnek kur sistemleri*” karma sistemler veya ara sistemler olarak adlandırılmaktadır.

1.5.2.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri

Sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilki döviz kurlarının dalgalanacağı *bant aralığının genişletilmesi*, diğeri ise, *döviz kuru ayarlamalarına gidilmesidir*. 1973 yılında Bretton Woods Sistemi fiilen sona erdikten sonra, çok sayıda batılı sanayileşmiş ülkeler, döviz kurlarını dolara karşı serbest dalgalanmaya bırakmıştır. Türkiye’de bu gelişmelerin dışında kalmamış ve döviz kurlarına esneklik kazandırmaya çalışarak, esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi benimsenmiş, bu uygulama 1 Mayıs 1981 tarihine kadar sürmüştür.⁶⁵

Katı bir sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın ilk yolu; alt ve üst destekleme noktaları arasındaki bandın genişletilmesidir. Böylece, döviz kuru, parite etrafında daha büyük dalgalanmalar gösterebilmekte ve desteklemelere daha geç ihtiyaç duyulmaktadır. “*Geniş sınırlı bant sistemi*”, olarak adlandırılabilen olan böyle bir sistem, her ne kadar temelde bir sabit kur (tespit) sistemi ise de, bandın genişliği ölçüsünde, bir esnek kur sistemi görünümü taşıyabilecektir.⁶⁶ Genişletilmiş bant sistemine uygulamada en iyi örnek “Avrupa Para Yılanı” veya “Tüneldeki Yılan” dır.

Sabit kur sistemlerine esneklik kazandırmanın ikinci temel yolu ise, “*döviz kuru ayarlamalarına*” başvurulmasıdır. Esnekliği döviz kuru ayarlamaları ile arttırmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi, büyük oranlı döviz kuru ayarlamaları yapılması; ikincisi de, küçük oranlarda olmak üzere daha sık ayarlamalara başvurulmasıdır. Bunlardan ilkinde “*ayarlabilir sabit kur sistemi*”, ikincisine ise “*sürünen (kayan) pariteler sistemi*” denilmektedir. Sürünen pariteler uygulamasında kur ayarlamaları sık aralıklarla –günlük, haftalık, aylık- yapılır. Yapılan kur ayarlaması yılda yaklaşık olarak %30’u aşıyorsa sık ayarlamaların bu şekline “*tırs giden pariteler (trotting parities)*” Hiper enflasyon nedeniyle sık sık devalüasyon

⁶⁵ Güran, y.a.g.e., s.99

⁶⁶ Güran, 1999 a, a.g.e., .s.299

yapmak zorunda kalan çoğu Latin Amerika ülkelerindeki kur ayarlamaları buna örnektir. Sık yapılan kur ayarlamaları ayda yaklaşık %5'i yılda toplam %30'u aşmıyorsa bu durumda “*kayan pariteler (sliding parities)*” adını alır.

1.5.2.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri

Döviz kurunun serbestçe oluşup değişmesinin resmi otoritelerce yönlendirildiği ve/veya bazı işlemler için esnekliğin engellendiği sistemlerdir. Bu sistemde döviz kuru esas olarak serbest piyasada arz-talep koşullarına göre oluşmakta, ancak resmi otorite zaman zaman piyasaya müdahale etmektedir. Kurlar için resmen saptanmış sınırlar ya da marjlar yoktur. Resmi otorite döviz alıp satarak piyasa da istikrarı sağlamaya çalışır. Müdahalenin ölçüsüne bu sistemlere “*temiz dalgalanma*” ya da “*kirli dalgalanma*” denir.

Temiz dalgalanma; döviz kurlarına resmi otoritelerin müdahalesinin amacı, döviz piyasasındaki kısa dönemli istikrar bozucu sermaye hareketlerini önlemek ve döviz kurlarının serbest piyasa da oluşmasını sağlamaktır. Döviz kurlarına müdahale, merkez bankalarının açık piyasa işlemleri yapması veya döviz piyasalarında döviz ya da ulusal para satması şeklinde olabilmektedir.

Kirli dalgalanma; bu uygulamada döviz piyasasına müdahalenin amacı; ülkenin rekabet gücünün korunmasıdır. Hükümetler kendi paralarının değerini paralar türünden üretime, istihdama ve fiyatlar genel düzeyine doğrudan etki yapan önemli bir değişken olarak kabul ederler. Bu nedenle de kurların kendi denetimlerinden uzak kalmasını arzulamazlar. Bu ise, kirli dalgalanma uygulamasının en önemli nedenidir. Dalgalanmayı kirli hale getiren müdahaleler, birden çok döviz kurları (örneğin primli döviz kurları), farklı işlemler için döviz piyasasını farklı parçalara ayırmak (ikili veya çoklu kur), resmi hedefler doğrultusunda bankalar veya piyasanın diğer katılımcıları üzerinde uygun baskı uygulama gibi işlemleri kapsar.

Döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına neden olan temel faktör, döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde, piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıkları ile ilgilidir. Esnek kur sistemlerinde, döviz kurlarının oluşumunun esas olarak piyasa koşullarına bırakılması ve döviz arz ve talebine resmi otoritelerce dolaylı müdahalede bulunulmasına karşılık; sabit kur sistemlerinde, döviz kurları resmi otoritelerce belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır.⁶⁷

1.5.2.4. IMF'ye Göre Döviz Kuru Sistemlerinin Sınıflandırılması

IMF (2004) ise döviz kurları şu şekilde sınıflandırılmaktadır,⁶⁸

- I. Ayır bir Ulusal Paranın Olmadığı Sabit Kur Uygulamaları
 - A. Dolarizasyon
 - B. Parasal Birlik
- II. Para Kurulu Uygulamaları
- III. Diğer Geleneksel Sabit Kur Düzenlemeleri
- IV. Yatay Bantlar İçinde Dalgalanan Sabit Kur Sistemi
- V. Sürünen Parite Sistemi
- VI. Sürünen Bantlar İçinde Değişken Kur Sistemi
- VII. Kur Değişimlerinin Önceden Belirlenmemiş Olduğu Yönetimli Dalgalanma
- VIII. Bağımsız Dalgalanma

Kaynak: IMF, (2004) www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm

Erişim Tarihi: 19.12.2005

Yukarıdaki bu ayrıntılı sınıflama üç ana grupta toplanabilir. Katı sabit kur sistemleri (I ve II), diğer bir grup; gevşek sabit kur sistemleri ve ara rejimler (III, IV, V, VI) ve son olarak; dalgalı kur sistemleri (VII, VIII).

⁶⁷ Güran, 1987, a.g.e., s.10-11

⁶⁸ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

I. Ayrı bir Ulusal Paranın Olmadığı Sabit Kur Uygulamaları; Yasal para olarak başka bir ülkenin parasının dolaşımında olması (dolarizasyon) ya da üyeler tarafından aynı yasal paranın kullanıldığı bir parasal birliğe üye olunması şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁹ Tanımdan da anlaşılacağı gibi bu kur sistemi **dolarizasyon** ve **parasal birlik** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

A. Dolarizasyon; Bir ülkenin diğer bir ülkenin parasını ulusal parası yerine kullanması ya da ülkelerin parasal birlik şeklinde tek bir para birimini kullanmalarıdır. Bu kur sistemini uygulayan bir ülke kendi merkez bankasının para yaratma fonksiyonunun sona ermesini kabul etmekte ve böylece para politikası gibi bir araçtan vazgeçmektedir.⁷⁰ Rezerv para birimi ülkesi dolarizasyon kur rejimini seçecek ülke ile yoğun ticari ilişkilere ve eşzamanlı konjonktür dalgalanmalarına sahip olmalıdır. Dolarizasyon uygulayan ülkelerden bazıları (2004 Aralık ayı itibariyle); Ekvator, El Salvador, San Marino, Palau, Marshal Adaları, Panama'dır.

Dolarizasyonun kabul edilmesiyle birlikte ilgili ülkenin bazı kazanımları olacaktır. İşlem maliyetlerinde düşüş, kur riskinin ortadan kalkması ve güvenilirlik artışı. Bu avantajlarının yanı sıra dolarizasyon kur rejiminin şu sakıncaları da mevcuttur; ulusal para biriminin tamamen terk edilmesi politik ve milli nedenlerle yurtiçinde dirence neden olabilmektedir (egemenlik sorunu), diğer bir sakınca dolarizasyon kur rejiminin benimsenmesi ülkenin senyoraj gelirinden⁷¹ vazgeçmesine ve çapa para birimi ülkesinin bu gelirlerden yararlanmasına neden olur. Dolarizasyonun en önemli maliyetlerinden biriside bağımsız bir para politikası izleme esnekliğinin tamamen ortadan kalkmasıdır. Dolarizasyonun bir diğer sakıncası, merkez bankasının son kredi mercii özelliğini kaybetmesidir. Merkez bankaları ortaya çıkacak bir bankacılık krizi karşısında likidite sıkıntısı çeken fakat ödeme gücü bulunan mevduat kuruluşlarına kredi açma şeklinde bir fonksiyonu bulunmaktadır. Merkez bankalarının bu işlevine son borç mercii fonksiyonu

⁶⁹ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

⁷⁰ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

⁷¹ **Senyoraj Geliri;** Karşılıksız kağıt para rejiminde devletin, para basma tekeline sahip olması nedeniyle para basmanın maliyeti ile nominal değeri arasındaki farktan elde ettiği gelire verilen addır.

denilmektedir. Ekonomide genel bir güvensizliğin yaşanmasıyla bankalara bir hücum olması durumunda bankalar bir likidite sıkıntısı içine düşeceklerdir. Böyle bir durumda bu sıkıntının aşılması için para otoritesinin para basması gerekmektedir. Ancak dolarizasyonun uygulandığı bir sistemde, merkez bankaları böyle bir işleve sahip değildir. Çünkü merkez bankalarının para basarak likidite yaratma şansı yoktur.

Dolarizasyon kavramı çoğu zaman para ikamesi kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavram birbirinden farklıdır. Çünkü dolarizasyon bir kur sistemidir. Para ikamesi ise, ulusal para yerine yabancı para tasarruf ve değişim aracı olarak kullanılmakla birlikte ulusal paranın piyasadaki geçerliliği de devam etmektedir.⁷²

B. Parasal Birlik; Ortak bir merkez bankası tarafından çıkarılan aynı parayı kullanan ülkelerin oluşturduğu bir döviz kuru politikaları koordinasyonudur. Parasal birliğe geçiş aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Başlangıç aşamasında birliğe üye ülkeler, ulusal paralarını sabit kurlarla birbirine karşı başlayıp, diğer ülkelere karşı dalgalanmaya bırakırlar. Bunun yanında her ülke kendi para birimini kullanmaya devam eder. Daha sonraki aşamada tüm birlik üyesi ülkeler ulusal para birimlerini terk ederek, yeni (ortak) para birimini kullanmaya başlarlar.⁷³ Parasal birliğin teorik çerçevesi “*optimal para sahası düşüncesine*” dayanmaktadır. Optimal para sahası, ülkelerin bireysel kur politikalarından vazgeçerek ortak bir para kullanımından fayda elde etme durumunu ifade etmektedir. Parasal birliğin başarısı şu dört faktöre bağlıdır; i) Üye ülkeler arasında yoğun ticari ilişkiler söz konusu olmalıdır. ii) Ülkelerin aynı konjonktür şartlarının benzer olması gerekmektedir. iii) Birlik içinde faktör mobilitesinin (özellikle emek faktörü) yüksek olması gerekmektedir. iv) Birliğe üye ülkeler arasında makro ekonomik politikalar uyumlu olmalıdır. Parasal birliğin günümüzdeki en önemli örneği Avrupa Para Birliğidir. Avrupa Merkez Bankası tarafından çıkarılan Euro yasal para olarak kullanılmaktadır. Diğer parasal

⁷² Kansu, a.g.e., s.21

⁷³ Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük, Güzem Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.469

birlik örnekleri, 14 ülkeden oluşan Fransa'da ki Afrika Kolonileri Frank Bölgesi ve 6 ülkeden oluşan Doğu Karaip Parasal Birliği'dir.⁷⁴

Parasal birlik uygulamasının da bir takım avantajları mevcuttur. Bu avantajlar dolarizasyonla benzerdir. Bu avantajlar; İşlem maliyetlerinde düşüş, kur riskinin ortadan kalkması ve güvenilirlik olarak ifade edilebilir. Buna karşın dezavantajları ise; bağımsız para politikası uygulamaması ve merkez bankasının son kredi mercii özelliğini kaybetmesidir.

II. Para Kurulu Uygulamaları; Para kurulu uygulamaları, tamamı yabancı bir rezerv para tarafından desteklenen sabit bir kur üzerinden ve talep halinde tamamı rezerv paraya çevrilebilen kâğıt ve bozuk parayı tedavüle çıkaran parasal bir kurumdur. Başka bir ifadeyle, merkez bankasının para arzını yalnız yurt dışından gelen dövizlere bağlı olarak ve sabit bir kur üzerinden değiştirebildiği para politikası sistemidir.⁷⁵ Özellikle enflasyonu önleme yöntemlerinden birisi olarak uygulanır. Para kurulunda ülke dolarizasyondan farklı olarak kendi ulusal parasını tedavülden kaldırmamakta, sabit bir kurdan diğer bir ülkenin para birimine bağlamaktadır. İlk para kurulu, 1849 yılında Hint Okyanusunda ki İngiliz Kolonisi olan Mauritius'ta kurulmuştur.

Para kurulu parası, tam konvertibil bir paradır. Para kurulu, tedavüldeki para miktarının %105 ya da %110'nu kadar bir rezervi elinde tutar. Bu rezervi elinde tutmasının amacı, rezerv para cinsinden tutulan menkul kıymetlerin değer kaybına karşı bir korunma marjı oluşturmaktır. Para kurulunun ihtiyari para politikası izleme olanağı yoktur ve hiçbir özel ve kamu kuruluşuna (hazine ve bankalar dahil) kredi verme yetkisi yoktur.⁷⁶

Ortodoks para kurulu ve esnek para kurulu sistemi (para kurulu benzeri sistem) olmak üzere iki çeşit para kurulu uygulaması vardır. Ortodoks para kurulu

⁷⁴ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

⁷⁵ Seyidoğlu, 2002, a.g.e., s.114

⁷⁶ Steve H. Hanke, Kurt Schuler, Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları El Kitabı, (Çev. Bekir Berat Özipek, Metin Toprak), Liberti Yayınları, 2001, s.14

sisteminin özellikleri arasında; tek bir para sisteminin bulunması, son borç mercii olmaması, yüzde yüz karşılık sisteminin ve ihtiyari para politikası izleme imkânının bulunmaması sayılabilir. Ortodoks para kurulu halen Cayman Adaları, Falkland Adaları, Faroe Adaları ve Cebelitarık'ta uygulanmaktadır. Para kuruluyla beraber merkez bankasının da varlığını sürdürmesi, yüzde yüz karşılık sisteminin bulunması, son borç mercii fonksiyonunun olması ve sınırlı da olsa ihtiyari para politikası izleme olanağının bulunması esnek para kurularını Ortodoks para kurullarından ayıran en önemli özelliklerdir.⁷⁷ 1990'lı yıllarda esnek para kurulu sistemlerini uygulayan ülkeler, Arjantin (1191), Estonya (1992), Litvanya (1994), Bosna (1997) 'dır.

Para kurulu uygulamalarının avantaj ve dezavantajları şu şekilde sıralanabilir. Avantajları; parasal ve mali disiplinin sağlanması, ulusal paraya olan güvenin tekrar sağlanması, döviz kuruna istikrar kazandırması ve otomatik dış ödemeler dengesi mekanizmasının sağlanması, faiz oranlarını birleştirmesi ve finansal derinliği artırması, şeffaf ve siyasi baskıdan uzak olmasıdır. Dezavantajları ise; senyoraj gelirinde azalma, merkez bankası fonksiyonlarını kaybetmesi (son borç mercii olma fonksiyonu), mali politikalar üzerine sınırlama getirmektedir, nominal kurlar esnekliğini kaybetmekte ve ulusal para birimi aşırı değerlenmektedir. Bu sistemin uygulanacağı ekonomide güçlü bir kamu finansmanı, sağlıklı bir finansal yapı ve yeterli miktarda döviz kaynakları gerekli görülmektedir.⁷⁸

III. Diğer Geleneksel Sabit Kur Düzenlemeleri; Ulusal paranın sabit bir oranda yabancı bir ülke parasına ya da para sepetine (resmi ya da fiili) bağlandığı ve bu paranın değerinin, resmi veya fiili merkezi kur etrafında \pm yüzde 1'den daha dar bir aralık içinde değişim gösterebildiği bir kur rejimi şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁹ Para otoriteleri, doğrudan veya dolaylı müdahalelerle, sabit pariteyi korumaya çalışmaktadırlar. Döviz sepeti olarak genelde, ülkenin yoğun ticari ilişkilerde

⁷⁷ Steve H. Hanke, Kurt Schuler, y.a.g.e, s.73

⁷⁸ K.Azim Özdemir, Gülbin Şahinbeyoğlu, "Alternatif Döviz Kuru Sistemleri", **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği**, 2000, s.5

⁷⁹ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

bulunduğu ülkelerin döviz sepeti veya SDR (özel çekme hakları) ve ECU (Avrupa Para Birimi) gibi standart para sepetleri ve hesap birimleri de kullanılabilir.

Geleneksel sabit çapa kur rejimlerinin temel avantajlarından birisi makro ekonomik disiplinin sağlanmasına olumlu katkısı, diğeri ise sistemin kur ayarlaması yapabilmesi sayesinde kısmi esnekliğe sahip olmasıdır. Diğeri taraftan, bu rejimlerde kur ayarlaması genelde büyük oranlarda olduğundan ekonomi üzerinde dağıtıcı etkilere sahip olmaktadır. Ayrıca ülke, rezerv para ülkesinin para politikasını pasif olarak kabul etmektedir. Günümüzde Malezya, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkmenistan gibi ülkelerin bulunduğu toplam 41 ülke bu kur sistemini uygulamaktadır.

IV. Yatay Bantlar İçinde Dalgalanan Sabit Kur Sistemi; Ulusal paranın değerinin yasal veya fiili sabit bir merkezi kur etrafında en az \pm yüzde 1'lik bir aralık içinde dalgalanabildiği bir kur sistemidir. Bu sistemde sabit merkezi bir kur bulunmaktadır. Döviz kurunun, sabit merkezi bir kur etrafında belirlenen aralık içerisinde dalgalanmasına izin verilmektedir. Ancak, söz konusu sistemin uygulandığı ülkenin uluslararası sermaye hareketlerine açık olması, bu kur sisteminin finansal krizlere eğilimli olmasına yol açmaktadır. IMF verilerine göre Danimarka, Kıbrıs, Sudan, Tonga ve Macaristan olmak üzere toplam beş ülkede bu sistem uygulanmaktadır.

V. Sürünen Parite Sistemi; Ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin, önceden ilan edilen sabit oranda veya belirli sayısal göstergelerdeki (geçmiş dönem enflasyonunun ticaret ortaklarıyla karşılaştırmalı farkı veya hedeflenen enflasyonla başlıca ticaret ortaklarında beklenen enflasyon oranları arasındaki fark gibi) değişikliklere göre, periyodik bir şekilde ve küçük miktarlarda yeniden ayarlandığı bir kur sistemidir.⁸⁰ Bu sabit değer, belirli aralıklarla ve küçük miktarlarda değiştirilmektedir. Bu sistem genellikle yüksek enflasyon geçmişine

⁸⁰ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

sahip ülkelerde uygulanmakta olup, yüksek oranlı devalüasyonlara ihtiyaç kalmadan merkezi kur paritesinde aşamalı ayarlamalar yapılmaktadır. Sürünen parite sisteminin temel hedefi, ekonomideki belirsizliğin azaltılmasına ve enflasyonun düşürülmesine yardımcı olmaktır.

Bu sistem, 1960 ve 1970’lerde Şili, Kolombiya ve Brezilya’da uygulanmıştır. Günümüzde, Bolivya, Kosta Rika, Honduras, Nikaragua, Solomon Adaları ve Tunus’ta uygulanmaktadır. Bu sistem ülkemizde 2000 yılı istikrar programıyla beraber uygulanmış, ancak 2001 yılının Şubat ayında krizle birlikte bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

VI. Sürünen Bantlar İçinde Değişken Kur Sistemi; Ulusal paranın değerinin merkezi bir kur etrafında en az \pm yüzde 1’lik bir dalgalanma marjı içerisinde sürdürüldüğü ve merkezi kurun, seçilmiş sayısal göstergelerdeki değişikliklere göre (veya önceden ilan edilen sabit bir oranda) düzenli aralıklarla ayarlandığı bir kur rejimidir. Söz konusu kur sisteminde nominal kur sisteminde nominal döviz kuru, önceden açıklanan bir merkezi parite etrafında serbestçe dalgalanır. Söz konusu kur sistemi, sabit ve dalgalı kur sistemlerinin bir bileşimi şeklinde düşünülebilir. Bant genişliği azaldıkça sabit kur sistemine, genişledikçe dalgalı kur sistemine yaklaşır. Para politikasının bağımsızlığı bant genişliğine göre değişir.

Kurdaki değişim oranının belirlenmesinde **geçmişe dönük** ve **geleceğe yönelik** olmak üzere iki yaklaşım mevcuttur. **Geçmişe dönük** bir yaklaşımda; kur ayarlamasında geçmiş dönem enflasyon farkları dikkate alınmaktadır. Bu kur rejiminin enflasyon ataletine (geçmiş dönemlerdeki enflasyon beklentisinin kırılmaması) neden olma gibi riski mevcuttur. **Geleceğe dönük** bir yaklaşım; kur ayarlamasında enflasyon farkları beklentisi dikkate alınmaktadır. Bu kur rejimi sistemin para politikasını bağımsızlığını kullanmasına izin verse de yanlış enflasyon hedefinin kurda aşırı değerlenmelere ve sonuçta, döviz kurları üzerinde spekülasyon baskılara neden olabilir. IMF’in tanımlamasına göre bu kur sistemi halen Beyaz Rusya’da uygulanmaktadır.

VII. Kur Değişimlerinin Önceden Belirlenmemiş Olduğu Yönetimli Dalgalanma; Para otoritesinin, döviz kurunun izleyeceği yolu önceden ilan etmediği ve aktif müdahalelerle kur hareketlerinin etkilediği bir sistemdir. Kur rejimleri esneklik sınıflamasında bağımsız dalgalanmadan sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu sistem “**yönetimli dalgalanma**” olarak da adlandırılmaktadır. Yönetimli dalgalanma sistemi, bağımsız dalgalı ve sabit kur sistemlerinin bir karması olarak ta değerlendirilebilir. Kurun dalgalanmasına izin verilmesi, bu sistemin bağımsız dalgalı kur uygulanmasına benzeyen yönünü oluştururken, kura istikrar kazandırma çabası da sabit kur uygulamasına benzeyen yönünü oluşturmaktadır. Yönetimli dalgalanma genellikle yükselen piyasa ekonomileri için uygun bir sistemdir. Aynı zamanda, güçlü finans piyasalarının bulunduğu ve makro politikalarda disiplinin sağlandığı gelişmekte olan ülkeler için uygundur.⁸¹ IMF’in tanımlamasına göre bu kur sistemi halen Endonezya, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Rusya Federasyonu, Singapur’un da içinde olduğu toplam 51 ülkede uygulanmaktadır.

Yönetimli dalgalanma sistemini avantajları; kur belirsizliği azalmakta, önceden açıklanmış kurallara bağlı olarak bağlı olarak yapılmayan bu müdahaleler ekonominin hareket alanını genişletmekte, yönlendirilebilen kurlarla, serbest dalgalanan kur sisteminin yol açtığı bir takım risk ve belirsizlikler azaltılabilmektedir. Bu sistemin dezavantajları ise; yüksek döviz rezervi gereksinimi, kura yapılan müdahalelerde belirsizlik olmasıdır.⁸²

VIII. Bağımsız Dalgalanma; Kurun piyasa güçleri tarafından belirlendiği ve döviz piyasasına yapılan müdahalelerin amacının kur düzeyini belirlemek yerine kurda meydana gelen aşırı dalgalanmaları yumuşatmak olduğu bir sistemdir. Bu kur sistemi, IMF tarafından yapılan kur rejimleri esneklik sınıflamasında en üst sırada bulunmaktadır. Bu kur sistemi döviz kuru piyasada oluşan arz ve talebe göre belirlenmektedir. Para otoritesinin müdahalelerinin amacı, kurda meydana gelen aşırı dalgalanmaları engellemektir. Bu tip rejimlerde para politikası bağımsızdır.⁸³

⁸¹ Seyidoğlu, 1999, a.g.e., s.325

⁸² Özdemir, Şahinbeyoğlu, a.g.m., ss.2-3

⁸³ IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim Tarihi: 19.12.2005

Bu kur sistemi, büyük ve orta büyüklükteki sanayileşmiş ülkeler için uygundur. Ayrıca, uluslararası sermaye piyasaları ile bütünleşmiş, çeşitlenmiş bir ticaret ve ürün yapısına sahip, büyük ve derin finansal piyasalara sahip ülkeler için uygundur. IMF'in tanımlamasına göre bu kur sistemi halen A.B.D., Japonya, Avustralya, Uruguay, Norveç, Arnavutluk, İsviçre ve Türkiye'nin içinde olduğu toplam 35 ülkede uygulanmaktadır. Şubat 2001'de yaşanan krizin ardından Türkiye'de de bu kur sistemi uygulanmaya başlanmış ve halen devam etmektedir.

Bu sistemin avantajları; para politikası daha etkin hale gelmekte, ülkenin tutması gereken uluslar arası rezerv miktarı azalmakta, ödemeler bilânçosu dengesi kur değişimleri ile otomatik olarak sağlanmakta, ulusal para gerçek değerindedir. Dezavantajları ise, dış ekonomik ilişkilerde belirsizlikleri ve riskleri arttırması nedeniyle kaynak dağılımını olumsuz etkilemesi, para politikası için nominal çıpa özelliğini taşıyan döviz kuru bu özelliğini kaybetmekte ve kur değişimlerinde ki belirsizlik ithalat ve ihracat işlemlerinin bedelinin, dış yatırımların maliyet ve getirisinin önceden sağlıklı bir şekilde tahminini zorlaştırarak riski yükseltmektedir.

1.5.3. Döviz Kuru Sistemlerinin Seçiminde Etkili Olan Faktörler

Döviz kuru, bir ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımlarını etkilerken aynı zaman da ödemeler bilânçosu, enflasyon ve diğer makro ekonomik değişkenler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, ekonomik istikrarı sağlamak, rekabet gücünü korumak ve istikrarlı bir büyümeyi gerçekleştirmek için hangi döviz kuru sisteminin tercih edileceği önemli bir seçimi oluşturmaktadır. Ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonominin büyüklüğü, dış ticarete konu olan malların çeşitliliği, uluslararası mali piyasalar ile bütünleşme derecesi vb. göstergeler ülkenin döviz kuru sisteminin seçiminde ayırıcı temel özelliklerdir.⁸⁴

i. ***Dışa açıklık derecesi***; ekonomide dış ticarete konu olan malların GSMH'ya oranı ülke ekonomisinin dışa açıklık derecesini gösterir. Eğer bir ülke ekonomisi dışa açık bir yapıda ise, sabit döviz kuru sistemi; buna karşılık dışa kapalı ve dış ticaret

⁸⁴ Karluk, 1997, a.g.e., s.339

sektörü küçük ülke için esnek döviz kuru sistemi daha uygun olmaktadır. Sabit kur sisteminde dış ticaret açığı, topla talebin kısılması ile kapatılır. Bu nedenle, kapalı bir ekonomide dış ticaret açığının deflasyonist politikalarla kapatılmasının maliyeti oldukça yüksektir. Bu açığın döviz kuru aracılığı ile kapatılması çok kolay ve maliyetsizdir.

ii. **Ekonominin büyüklüğü**; küçük ve homojen ekonomilerde makro ekonomik politikalar, ekonominin ihtiyaçlarına, bölgesel ve sektörel farklılıkları olan büyük ekonomilere göre daha etkin kullanılabilirlerdir. Bu tür ekonomilerde izlenen politikalar üzerinde çeşitli fikir birliğine ulaşması daha kolay olmaktadır. Buna karşılık büyük ekonomilerde çeşitli ekonomik politikalar hakkında sosyal grupların fikir birliğinin sağlanması daha zor olmaktadır. Bu nedenle küçük ülkeler sabit döviz kuru, büyük ülkeler ise esnek döviz kuru sistemini seçmeleri daha avantajlı olur.

iii. **Dış ticaret konu olan malların çeşitliliği**; ihracat malları çeşitli olan ülkeler, genelde esnek kur sistemini tercih etmektedirler. Çünkü ihracat mallarındaki çeşitlilik, ülkenin tek bir mala olan bağımlılığını azaltmaktadır. Bu malların fiyat ve miktar dalgalanmalarından doğabilecek kayıpları da gidermektedir. Buna karşılık, ihracatı sınırlı birkaç mala bağımlı olan ülkeler, ihracat gelirlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek ve döviz rezervlerinde istikrar sağlamak için sabit kur sistemini tercih etmektedirler.

iv. **Enflasyon oranındaki farklılık**; ülkenin ticaret yaptığı ülkelerle arasındaki enflasyon farkının büyük olması da sistem seçiminin etkiler. Bir ülkede enflasyon düşük, buna karşılık ticaret ortaklarında yüksek ise sabit döviz kuru sistemi tersi durumda ise esnek kur sistemi tercih edilir.

v. **Mali piyasalarla bütünleşme derecesi**; bir ülkede, ticari bankaların yabancı para aktiflerinin para arzına oranının yüksekliği ölçüsünde, bu ülkenin uluslararası mali piyasalar ile bütünleştiği ve sermaye hareketlerinin serbestliği ileri sürülebilir. Bu ülkelerin sistem seçimi genellikle esnek kur sistemi olmaktadır. Buna karşın

finansal sektörü az gelişmiş bir yapıya sahip ekonomide, döviz piyasasına resmi müdahale ve kontrolün zorunlu olması durumunda sabit kur sistemi tercih edilmektedir. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin çoğu küçük ölçekli finansal piyasalara sahiptir. Bu piyasalarda bir kaç büyük ölçekli işlem büyük dalgalanmalara neden olabilir. Bu nedenle piyasayı yönlendirmesi için hala büyük ölçüde “aktif yönetime” ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁵

vi. *Ekonomiyi etkileyen temel bozukluklar*; sistem seçimi bir ölçüde ekonomiyi etkileyen temel bozuklukların kaynağına da bağlıdır. Temel ekonomik bozuklukların büyük bir kısmının ülke içinden kaynaklanması durumunda sabit kur sistemi; dışarıdan kaynaklanması durumunda ise esnek döviz kuru sisteminin seçimi daha uygun olmaktadır. Çünkü ekonomik rahatsızlıkların esnek kur tercihi durumunda ekonomiyi etkilemesi daha güçtür.⁸⁶

⁸⁵ Çetin Doğan, Suzan Ergün, “Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihi”, **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Kurtiş Matbaacılık, Yıl 41, Sayı 481, İstanbul, 2004, s.33

⁸⁶ İlker M. Parasız, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi Yayınları, VI. Baskı, Bursa, 1997, s.518

Tablo 1: Kur Sistemi Tercihini Etkileyen Faktörler ve Sistem Tercihi

EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ	DÖVİZ KURU SİSTEMİNİN TERCİHİ
<i>Dışa Açıklık Derecesi</i>	Eğer bir ülke ekonomisi dışa açık bir yapıda ise, sabit döviz kuru sistemi; buna karşılık dışa kapalı ve dış ticaret sektörü küçük ülke için esnek döviz kuru sistemi daha uygun olmaktadır.
<i>Ekonominin Büyüklüğü</i>	Ekonominin büyüklük derecesi arttıkça kur sistemi tercihi esnek kur sistemine doğru kaymaktadır.
<i>Dış Ticarete Konu Olan Malların Çeşitliliği</i>	İhraç malları çeşitli olan ülkeler, genelde esnek kur sistemini tercih etmektedirler. Buna karşılık, ihracatı sınırlı birkaç mala bağımlı olan ülkeler sabit kur sistemini tercih etmektedirler.
<i>Enflasyon Oranındaki Farklılık</i>	Ülkenin ticaret yaptığı ülkelerle arasındaki enflasyon farkının büyük olması da sistem seçiminin etkiler. Bir ülkede enflasyon düşük, buna karşılık ticaret ortaklarında yüksek ise sabit döviz kuru sistemi tersi durumda ise esnek kur sistemi tercih edilir.
<i>Mali Piyasalarla Bütünleşme Derecesi</i>	Ülkenin ekonomik ve finansal gelişmişlik derecesi arttıkça esnek kur sistemleri daha fazla uygulanabilir hale gelmektedir.
<i>Ekonomiyi Etkileyen Temel Bozukluklar</i>	Temel ekonomik bozuklukların büyük bir kısmının ülke içinden kaynaklanması durumunda sabit kur sistemi; dışarıdan kaynaklanması durumunda ise esnek döviz kuru sisteminin seçimi daha uygun olmaktadır. Bunun yanında, bir ekonomi reel şoklara (iç yada dış) büyük ölçüde duyarlı ise esnek döviz kuru sistemi daha avantajlıdır.
<i>Emek Akışkanlığı</i>	Emek mobilitesi derecesi daha büyükse, ücret ve fiyatlar aşağı doğru yapışkan iken, sabit döviz kuru sistemi ile dış şokları dengelemek daha kolaydır.
<i>Sermaye Akışkanlığı</i>	Büyük ölçüde sermaye hareketi söz konusu ise sabit döviz kuru sistemini sürdürmek daha zordur. Ancak ayarlanabilir döviz kuru rejimi uygulanabilir.
<i>Politika Yapıcının Kredibilitesi</i>	Politika yapıcının enflasyonla mücadeledeki güvenilirliği düşük ise nominal çıpa olarak sabit döviz kuru daha caziptir.

Kaynak: <http://www.imf.org/external/pubs/FT/Weo/WEO1997/pdf/octweo04.pdf>,

Erişim Tarihi: 25.02.2004

Uluslararası anlaşmalardan gelen herhangi bir kayıtlamanın bulunmaması halinde, her ülke belirlediği iç ve dış hedefleri doğrultusunda mevcut koşullarını dikkate alarak döviz kuru sistemlerinden herhangi birini tercih edebilecektir. Bu arada, uluslararası para sisteminin ve dünyadaki önemli ülkelerin uygulamaları, bu tercihte önemli bir etkiye sahiptir. 1970'lerden sonra, uluslararası para sisteminde esaslı bir değişik ortaya çıkararak gelişmiş ülkelerin dalgalı kur sistemini uygulamaya başlamaları üzerine döviz kuru sistemi seçimi daha önemli bir boyut kazanmış ve bu gelişme, sistem seçimi konusunda da kayıtlamalar getirmiştir. Bu kayıtlamalar, genellikle daha esnek bir sistemin seçilmesinin kaçınılmazlığı

biçiminde olmuş; buna ilave olarak sabit kur sistemleri seçiminde ise ülke parasının tek bir para yerine bir para sepetine bağlanması yönünde ortaya çıkmıştır.⁸⁷

1.6. Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikası ve döviz kur sistemi kavramları birbiriyle yakın anlam içersindedir. Sistem politikalardan oluşan daha geniş bir kavramdır. Sistem, karar birimlerinin davranış ve faaliyet alanlarının, genellikle uzun dönem çevresel koşullarını belirleyen her türlü kural, ilke ve kurumlar bütünüdür.⁸⁸ Politika ise belirlenmiş amaçlara ulaşmak için karar birimlerini bilinçli ve sistematik olarak etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve yönetimine ilişkin uygulamalardır.

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün tedbirlerdir. Bu tedbirleri ülkeler çoğu defa tek başlarına almak yerine, uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre uygulamaya koymaktadırlar.⁸⁹ Kur politikaları, döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi, ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Kur tespitinde gelişmiş ülkeler için piyasada belirlenen kurun istikrarlı olup olmadığı, gelişmekte olan ülkelerde ise gerçekçi olup olmadığı önemlidir. Aynı şekilde, ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar da kur politikasını belirler. Makro ekonomik dengesizlik bulunmayan bir ekonomideki kur politikası ile istikrar uygulayan bir ekonomide kur politikası farklı olacaktır. İstikrar programı içinde kur politikaları ile ekonominin değişkenleri üzerinde hızlı ve reel etkiler yaratmak temel amaçtır. İstikrarlı bir ekonomide ise var olan dengelerin sürdürülebilmesi ve kalkınma hedefleri ile tutarlılığı amaçlanır.⁹⁰ Gelişmişlik seviyeleri bir tarafa bırakıldığında bütün ülkeler itibariyle genel olarak kur politikası ile amaçlanan dış ekonomik istikrarın sağlanmasıdır.

⁸⁷ Güran, 1987, a.g.e., s.12

⁸⁸ Hüsnü Erkan, Ekonomi Politikasının Temelleri, Kardeşler Ciltevi, Yenilenmiş 3. Baskı, İzmir, 1997 ss.46

⁸⁹ Karluk, 1997, a.g.e., s.342

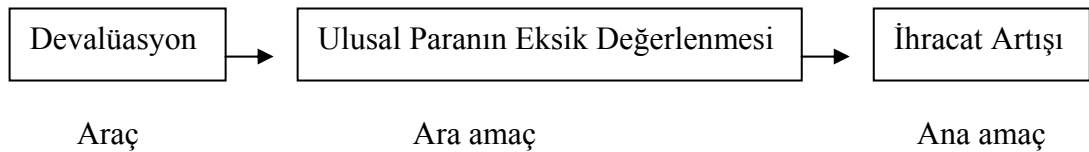
⁹⁰ Ömer Abuşoğlu, "Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980 – 1988 Dönemi", **Türk Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği**, Ankara, 1990, ss.52-53

Kur politikasının amacı, iç üretim kapasitesini arttırarak iç maliyetleri düşürerek ihracat artışını mümkün olan en yüksek hıza ve ithalatın üstüne çıkarmaktır. İhracatın ithalattan daha hızlı artışı, işsizlik, atıl kapasite, gelir düşüklüğü, dış dünyaya karşı kredibilite düşüklüğü gibi sorunlara çözüm getirmektedir.

Kur politikalarını ekonomiye etkileri oldukça geniştir. Ülke kalkınmasına etkileri nedeniyle, diğer hedefler yanında, orta dönemde uygun bir büyüme hedefi saptanmalıdır. Aynı şekilde, kur değişmelerinin gelir, gelir dağılımı ve refah üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır.⁹¹

Döviz kuru politikaları araç ve amaç olarak iki şekilde sınıflandırılabilir.⁹² Döviz kuru politikaları *araç olarak*; *devalüasyon (depresiasyon)*, *revalüasyon (apresiasyon)* şeklinde sınıflandırabiliriz. *Amaç olarak* ise; *aşırı, gerçekçi ve eksik değerlenmiş kur politikası* olarak sınıflandırabiliriz. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür. Diyelim ki; temel amacımız ihracatı arttırmak olsun. Bu durumda devalüasyon yapılarak ulusal paranın eksik değerlenmesini sağlayacaktır. Sonuç olarak ihracat artışını gerçekleştirecek ise, ulusal paranın eksik değerlenmesi – başka bir ifadeyle aşırı değerlenmiş kur politikası- olacaktır.

Örnek Kur politikası Uygulaması

⁹¹ Abuşoğlu, y.a.g.e., ss.52

⁹² Nilgün A. Balaylar, “Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Açısından Analizi”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995, s. 29

1.6.1 Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları

1.6.1.1. Devalüasyon

Devalüasyon, milli paranın dış değerinin ani ve iradi olarak hükümet kararıyla düşürülmesidir.⁹³ Devalüasyonun sözlük anlamın “değerden düşürülme”dir. Devalüasyon ve depresiasyon terimlerinin anlamca farklı olduğuna burada değinmek gerekir. Devalüasyona sadece sabit kur veya bu kur sistemine yakın sistemleri uygulayan ülkeler başvurmaktadır. Çünkü devalüasyonda ulusal paranın dış değeri iradi olarak ve belli amaçlar çerçevesinde düşürülmektedir. Diğer taraftan, kurun döviz arz ve talebi tarafından belirlendiği esnek kur sisteminde ise, hükümetler devalüasyon kararı alamazlar. Çünkü döviz kurunun değeri arz ve talebe bağlı olarak kendiliğinden düşmektedir. Bu duruma ise *depresiasyon* adı verilir.

Devalüasyon başlıca iki sebeple yapılır. Bunlardan ilki; ihracatı teşvik ve ithalatı kıstak suretiyle dış ticareti açıklarının kapanmasını sağlamak. Bir diğeri ise; iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında mevcut bulunan dengesizliği ortadan kaldırmaktır. Bu amaçlara bağlı olarak yapılan devalüasyonun başarılı olabilmesi için, devalüasyon yapıldıktan sonra iç fiyat seviyesinin yükselmemesi gerekir. Eğer iç fiyatlarda bir artış olursa ihraç mallarının ucuzluğu ortadan kalkar. Kısaca, devalüasyonun başarısı iç fiyat seviyesinin sabit tutulmasına bağlıdır.

1.6.1.2. Revalüasyon

Revalüasyon, hükümet kararı ile milli paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Bu anlamda devalüasyonun tersidir. Ancak tam tersi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Çünkü arz ve talebin fiyat artışlarına karşı gösterdiği duyarlılık, fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği duyarlılığa eşit değildir. Aynı şekilde devalüasyonda olduğu gibi revalüasyonda da ulusal paranın dış değerinin iradi bir şekilde yükseltilmesi söz konusudur. Diğer taraftan, esnek kur sistemin de döviz arz ve talebine bağlı olarak döviz kurunun değeri kendiliğinden yükselir. Bu durum

⁹³ Karluk, 1997, a.g.e., s.343

apresiasyon adını alır. Revalüasyon ve apresiasyon terimleri bu açıdan birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Revalüasyon, dünya pazarlarında rekabet gücünü azaltıcı etkisinden dolayı ülkeler revalüasyon yapmaktan kaçınır. Revalüasyon yapan ülkeler incelendiğinde, bu ülkelerin güçlü bir ekonomik yapıya sahip oldukları görülür. 1960 ve 1970’li yıllarda sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri arasında yer alan Batı Almanya (1961 ve 1969), Hollanda (1961) ve Avusturya (1971) paralarını revüle etmişlerdir.

1.6.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları

1.6.2.1. Gerçekçi Kur Politikası

Gerçekçi kur politikası, döviz kurlarının döviz piyasasında herhangi bir müdahale olmaksızın arz ve talebe göre belirlenmesidir. Gerçekçi kur bir denge kuru niteliğinde değildir. Çünkü gerçekçi kurun aynı zamanda yurtiçi ve yurtdışı enflasyon farkını yansıtması gerekir. Ancak piyasa ekonomisi koşullarında işleyen bir ekonomide, örneğin faiz oranlarının kamu kesimi borçlanma gereğinin (PSBR) yüksek oluşu nedeniyle yönlendirilmesi durumunda döviz arz ve talebi iç ve dış enflasyon farklılığını kendiliğinden yansıtmayacaktır. Dolayısıyla nominal döviz kurları zaman zaman reel kurların altında veya üstünde oluşabilir.

Özetle, gerçekçi kur politikası ülkenin ekonomik ilişkide bulunduğu ülkelerle arasındaki enflasyon farkının hesaplanıp, belli bir zaman içerisinde kurlara yansıtılarak ulusal paranın değer kazanmasına veya kaybetmesine yol açmayacak bir kur politikasıdır. Bir başka deyişle gerçekçi kur politikası, yabancıların bir ülkedeki satınalma gücünü sabit tutmayı amaçlayan kur politikasıdır.

Gerçekçi kurların belirlenmesinde kullanılan en yaygın yöntem Satınalma Gücü Paritesi (SGP)’dir. Teori, döviz kuru sistemlerinde denge döviz kurunun, ülkelerin iç fiyat seviyelerine diğer bir deyişle yurt içi satınalma güçlerine bağlı olduğunu ifade eder. SGP, mutlak ve nisbi olmak üzere iki şekilde hesaplanır.

Mutlak yaklaşım, belirli bir anda iki farklı ülkedeki milli paralar arasındaki değişim oranının, bu ülkelerin iç fiyat endekslerinin oranına eşit olduğunu ileri sürer.⁹⁴ Satınalma Gücü Paritesinin nisbi yaklaşımı, mutlak yaklaşımına göre daha gerçekçidir. Bu yaklaşıma göre döviz kurlarındaki değişimler, iki ülkenin nisbi fiyatlarındaki gelişmeleri yansıtır. Kurlardaki değişim, ülkeler arasındaki enflasyon oranları arasındaki farklılık kadar olmaktadır.

Gerçekçi kur belirlendikten sonra kurların yeni koşullara uyumu kolaylaşmış olur ve zaman içinde şiddetli dalgalanmalar görülmez. Dalgalanmaların şiddetinin azalması kur istikrarının sağlanması açısından olumlu bir gelişmedir. Gerçekçi bir denge kurunun, ülkeyi aşırı ticaret engelleri ve kontrollerine gerek kalmadan dengelediği kabul edilir.⁹⁵ Özetle, gerçekçi kurun iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki, iç ve dış ekonomik koşullar arasında uyum sağlamasıdır. Böylece iç ve dış fiyatlar arasında ki ilişkiyi tek başına kurar. İkinci işlevi, döviz üreten sektörlerle döviz tüketen sektörler arasında eşit davranılmış olur. Diğer taraftan gerçekçi kur politikasının uygulanması, firmaların etkin yönetim ve maliyet minimizasyonu yönünde baskı altında tutacaktır. Bu nedenle, gerçekçi kur politikası sağlıklı ve yansız bir politikadır.

1.6.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası

Eksik değerlendirilmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından daha az arttırılması, yani döviz kurlarının olması gereken değerinin altında oluşmasının sağlanmasıdır. Eksik değerlendirme, sabit kur sistemi yanında esnek kur sisteminde de ortaya çıkabilir. Esnek kur sisteminde döviz rezervleri veya dış borçlanmalarla döviz piyasasına müdahale edilerek, kurun düşük düzeyde kalması sağlanır. Çeşitli kambiyo kısıtlamaları ile döviz talebinin sınırlandırılması da aynı sonucu verir.

⁹⁴ Karluk, y.a.g.e., s.348

⁹⁵ Abuşoğlu, 1990, a.g.e., ss.38-39

Bu döviz kuru politikası neticesinde, ihracatı azaltıp ithalatı arttırıcı bir etkinin ortaya çıkması ve bunun sonucunda döviz arzının azalması ve döviz talebini artması beklenir.

1.6.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası

Aşırı değerlenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından fazla artması, diğer bir deyişle döviz kuru değerlerinin olması gereken gerçekçi değerlerinden daha yüksek belirlenmesidir. Aşırı değerlenmiş döviz kurunun bir nedeni de ülkedeki hızlı enflasyondur. Döviz kurundaki artış hızı enflasyon artış hızının gerisinde kalması durumunda ulusal paranın aşırı değerlenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Aşırı değerlenmiş kur politikası dış ticaret üzerinde, eksik değerlenmiş kur politikasının tersi etkilerine sahiptir. Uzun süre ve belirgin bir biçimde aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen bir ekonomide, dış ticaret bilânçosu fazlalık verir ve döviz rezervleri olumlu yönde gelişir. Kısaca bu kur politikası ihracatı arttırıcı, ithalatı azaltıcı bir etki yapar. Sonuçta döviz arzı artarken, döviz talebi azalmaktadır.

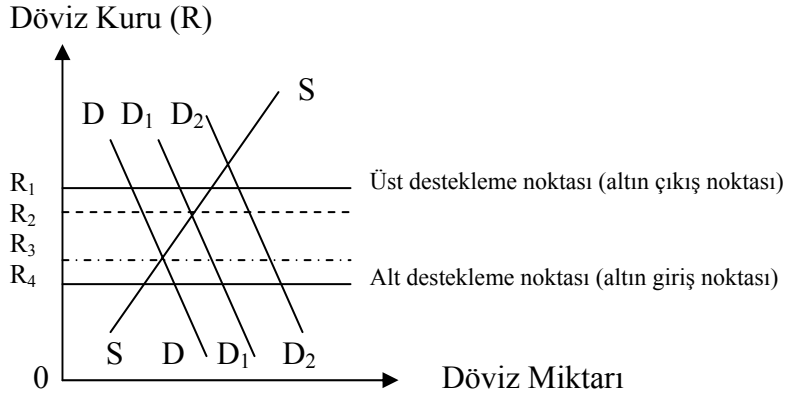
İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE POLİTİKALARININ İHRACAT AÇISINDAN ANALİZİ

2.1. Döviz Kuru Sistemleri ve İhracat

2.1.1. Sabit Kur Sistemi ve İhracat

Tarihsel süreç içinde baktığımızda, sabit kur sistemi en iyi şekilde altın standardında işlemiştir. Altın standardı sisteminin iki temel özelliği vardır. Bunlar; i) *altın konvertibilitesinin mevcut olması* ve ii) *altın ihraç ve ithalinin serbest olmasıdır*. Bu iki temel özellik sayesinde döviz kuru altın giriş ve çıkış noktaları arasında kalmaktadır. Altın standardı sisteminde taşıma maliyetleri, sigorta, komisyon gibi giderler varsayım gereği yok sayılmıştır. Ancak bu faktörleri dikkate aldığımızda altın alış ve satış fiyatını farklı olacaktır buda dar da olsa döviz kurlarına bir dalgalanma aralığı sağlayacaktır.

Kaynak: Güran, 1987, s.46

Şekil 6: Altın Giriş – Çıkış Noktası

Şekil 5'te görüldüğü gibi döviz talebindeki bir artış R_0 olan başlangıç kurunda EF arası kadar bir döviz talebi fazlası ortaya çıkaracaktır. Bu durumda döviz kuru R_3 düzeyine yükselecektir. Görüldüğü gibi Altın ihraç ve ithal noktaları arasında döviz

kuru arz ve talebe göre belirlenmektedir. Ancak R_3 kur düzeyinde döviz talebi daha da artarsa döviz kuru R_1 gibi bir düzeyde oluşmayacaktır. Çünkü bu durumda dış ödemelerin altınla yapılması daha avantajlı olacak ve ülkeden altın çıkışı olacak ve kurlar tekrar bant içinde oluşacaktır.

Döviz arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk, rezervlerin değişmesine yol açarak fiili bir dengesizlik şekline yansıyacaktır. Nitekim R_1 gibi bir döviz kurunda ab arası kadar döviz talebi fazlası rezervlerde aynı tutarda bir azalma ile finanse edilmekte ve dolayısıyla ülke bu ölçüde dış açık vermiş olacaktır.⁹⁶ Dış dengesizliğin miktarı üç faktöre bağlıdır. Birincisi, dengesizliğe yol açan kaymanın büyüklüğüdür. Bir diğeri, başlangıçtaki kurla bandın sınır noktası arasındaki mesafedir. Son faktör ise, döviz arz ve talep eğrilerinin elastikiyetidir.

Sabit kur sisteminde fiili dış açık veya fiili dış fazla ortaya çıkmaktadır. Sabit kur sisteminde eğer para otoritesi sterilizasyon politikası izlemezse (bu dengesizliklerin tersi yönünde, bu dengesizlikleri giderici politika) bu dengesizlikler otomatik olarak kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu otomatik dengelenme üç kanaldan gerçekleşmektedir. İlk etki, fiyat etkisi (klasik yaklaşım), ikinci etki; gelir etkisi (Keynesyen yaklaşım), ve üçüncü etki ise; sermaye hareketlerinin dengelenmeye katkısıdır.

Fiyat etkisi (klasik yaklaşım); örneğin bir dış açık durumunda döviz rezervleri (Re) azalacaktır. Buna bağlı olarak para arzı (Ms) azalacak ve para arzının azalmasına bağlı olarak aynı yön ve oranda fiyatlar (P) düşecektir. Yurtiçinde fiyatların azalması sonucu ihracat (X) artacaktır. Dış fazlanın ortaya çıkması durumunda ise tam tersi bir etki ortaya çıkacak ve ihracat azalacaktır. Bunu basitçe şu şekilde ifade edebiliriz.

Dış açık (fazla) → Re azalır (artar) → Ms azalır (artar) → P azalır (artar) → X artar (azalır).

⁹⁶ Güran, 1987, a.g.e., s. 46

Bu etkinin ortaya çıkmasında klasik iktisatçıların temel varsayımları vardır. Bu varsayımlar; tam istihdam varsayımı, ücret ve fiyatların tamamen esnek olması ve faktör mobilitesi varsayımdır.

Gelir etkisi (keynesyen yaklaşım); Keynesyen iktisatçıların temel varsayımlarından bir tanesi klasik iktisatçıların aksine ücret ve fiyatların aşağı doğru esnek olmadığıdır. Örneğin bir dış açık durumunda rezervler azalıp bunun sonucunda para arzının fiyatları düşürmek yerine (fiyat ve ücretlerin aşağı doğru rijit olması nedeniyle) milli geliri azaltacaktır. Milli gelir azalması sonucu ithalat azalacaktır. İhracat ise, milli gelirin bir fonksiyonu olmadığı için bu değişmeden etkilenmeyecektir.

Sermaye hareketlerinin dengelenmeye katkısı; burada faiz oranları etkili olmaktadır. Örneğin bir dış açık durumunda yine rezervler azalacak ve buna bağlı olarak para arzı azalacak. Para arzının azalması sonucu faiz oranları yükselecektir. Bunun sonucunda net yabancı sermaye girişi artacaktır. Bu durumda yurtdışında yatırımların artması ve ihracat yönelik üretim yapan sektörler üzerinde olumlu etki yaratacaktır.

Sistemde, kurların sabit tutulması, kurların öngörülebilmesini sağlamaktadır. Bu durumda kur riski ortadan kalkmaktadır. Buda ihracat açısından uygun bir ortam oluşturmaktadır. Diğer önemli bir avantaj, geçici dengesizlikler rezervlerle finanse edileceğinden kurlarda herhangi bir değişme meydana gelmeyecektir. Böylece ekonomi olumsuz etkilenmeyecektir.

Sistem yukarıdaki avantajlarının yanında ihracat açısından bir takım dezavantajlara da sahiptir. En önemlisi, kurun belli bir düzeyde sabit tutulabilmesi için rezervlerin belli bir düzeyde olması gerekmektedir. Diğer taraftan, fiyat hareketleri yoluyla ihracatın fiyat değişimlerine tepki vermesi için elastikiyetlerin yüksek olması gerekir. Başka bir olumsuz durum, kurların uzun süre sabit tutulması ulusal parayı aşırı değerlendirecek buda ihracatı olumsuz yönde etkileyecektir. Kurlar uzun süre sabit tutulduğundan gerçek değerini yansıtmayacaktır. Böylece

ihracat açısından rekabet ve maliyet avantajı ortadan kalkacaktır. Yöneltilen başka bir eleştiri ise, klasik sistemin dayandığı varsayımlardır (fiyat ve ücretlerin aşağı ve yukarı doğru esnek olması, tam istihdam varsayımı vb).

2.1.2. Esnek Kur Sistemi ve İhracat

Esnek kur sisteminde fiili anlamda bir dış açık ya da dış fazla söz konusu değildir. Potansiyel anlamda bir dengesizlik söz konusu olmaktadır. Kur değişimleri ile bu potansiyel anlamdaki dengesizlikler ortadan kalkmaktadır. Kurlardaki bu değişim piyasa aracılığı ile gerçekleşmektedir. Dengelenme otomatik olarak kendiliğinden sağlanmaktadır.⁹⁷ Kur değişimleri ile bu denge sağlanırken, ortaya çıkan en büyük problem kur dalgalanmalarıdır. Kur dalgalanmaları sık dalgalanmalar veya büyük dalgalanmalar şeklinde ortaya çıkabilir. Sık dalgalanmaların nedeni, döviz arz ve talebindeki sık dalgalanmalardır. Büyük dalgalanmalar ise, döviz arz ve talebine ait elastikiyetlere bağlıdır. Eğer elastikiyetler küçük ise dalgalanmalar büyük olur. Diğer taraftan spekülatif hareketler kur dalgalanmalarını daha da hızlandırmaktadır. Esnek kur sisteminde, döviz kurlarındaki bu tip dalgalanmalar ve döviz kuruna ilişkin belirsizlikler döviz kuru riskini arttırdığından ihracat dolayısıyla dış ticaret açısından olumsuz yönde etkilenmektedir. Döviz kurlarında bu belirsizliğin etkisini ortadan kaldırmak için türev piyasalar (forward, futures piyasalar vd.) gelişmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sabit kur sisteminde fiyat etkisi ve gelir etkisi aynı yönde sonuç ortaya çıkarmaktadır. Ancak esnek kur sisteminde, fiyat ve gelir etkileri ters yöndedir. Esnek kur sisteminde **fiyat etkisi**; örneğin potansiyel anlamda bir dış açık söz konusu olduğunda kurlar yükselmektedir (nisbi fiyat etkisi nedeniyle). Kurların yükselmesi ile ihracat artar buna karşın ithalat azalır. Bu durumda potansiyel dış açık azalır. **(Tersine çevirici) Gelir etkisi** ise; örneğin potansiyel anlamda bir dış açık söz konusu olduğunda gelir artar. Gelir artışına bağlı olarak ithalat artmaktadır. Potansiyel dış açık tekrar artmaktadır. Burada yine ihracat mili gelirin bir fonksiyonu olmadığı için, ihracatın artıp artmaması diğer faktörlere

⁹⁷ Güran, 1987, a.g.e., s.71

bağlıdır. Görüldüğü gibi esnek kur sisteminde fiyat ve gelir etkileri ters yönde etki doğurmaktadır.

Esnek kur sisteminde dış denge döviz kuru değişimleri ile kendiliğinden sağlandığından rezerv ihtiyacı azalmaktadır. Çünkü fiili anlamda bir dengesizlik söz konusu olmayıp, potansiyel anlamda bir dış açık ya da potansiyel anlamda bir dış fazla ortaya çıkmaktadır.

Esnek kur sisteminde, kurların -uzun süreli- aşırı ya da eksik belirlenmesi söz konusu değildir. Kurlar aşağı yuları gerçek değeri etrafında dalgalanmaktadır. Bu durum ise ihracat açısından ileriye yönelik bekleyişlerin gerçekleşmesi ve tahminlerin tutarlılığı açısından önemlidir.

Esnek kur sisteminde var olan belirsizlikler nedeniyle özellikle küçük ülkeler bu sistemin işleyişinden büyük zarar görmektedirler. Çünkü sermaye hareketleri serbestleştiğinden, sermaye güçlü ülkelere akmaya başlar. Paraları değer yitiren ülkelerin bunu durdurmak için çaba göstermemeleri de özellikle ihraç ürünleri, fiyat dışındaki öğeler nedeniyle, rekabet gücü kazanan ülkeler yeni sorunların doğmasına yol açar.

Bütün bunlar, esnek kurların beklendiği gibi sonuç vermemesine ve önemli maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olur. Uluslararası ticaretin zarar görmesi, ülkelerin birbirlerine karşı koruma oranlarını yükseltmesi veya koruma oranlarını uygulamaya başlaması, ülkelerin birbirlerine enflasyon ihraç etmeleri yoluyla dünya enflasyonunun yükselmesi ve yanlış kur ayarlamasının ortaya çıkardığı dengesizlikler sistemin yol açtığı maliyetler olarak ortaya çıkmıştır.

2.1.3. Karma Sistemler ve İhracat

2.1.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi ve İhracat

Artık günümüzde katı sabit kur sistemi uygulaması görülmemektedir. Sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın yolu, ya kurun dalgalandığı bant aralığının alt ve üst sınırları genişletilerek ya da kur ayarlamaları ile olmaktadır. Tarihte bu sistemin en iyi örneği, 1944 – 1973 yılları arasında uygulanan Bretton Woods sistemidir. Bu sistemin iki temel özelliği; ayarlanabilir sabit kur sistemi olması ve altın kambiyo (altın-dolar) sistemi olmasıdır. Bretton Woods planlayıcıları altın standardı ve esnek kurlar arasında bir sistem düşünürken gerçek bir düzeltici mekanizması olmayan bir sisteme ulaşmışlardır. Yukarıda da değinildiği gibi sabit kur sisteminde dengeleyici unsur, fiyat değişimleri iken, esnek kur sisteminde ise döviz kurlarıdır. Ayarlanabilir sabit kur sisteminde, kısa dönemde kurlar sabit tutulmaktadır. Eğer kısa dönemde bir dengesizlik söz konusu olursa rezervlere başvurulmaktadır. Daha uzun dönemde ise, temel bir dengesizlik söz konusu olduğunda ise ulusal paranın değeri değiştirilmektedir.

Sistemde kurların sabit tutulması dış ticaret özellikle ihracat açısından kur riskini minimize etmektedir. Bu durum bir avantaj gibi görünürken, diğer taraftan kurların sabit tutulması uzun dönemde ulusal parayı değerli hale getirmektedir. Böyle bir ortamda ithalat daha cazip hale gelirken, ihracat açısından kurdan dolayı bir dezavantaj olmaktadır. Böyle bir ortamda önlemler alınana dek açık gittikçe büyür.

Sürünen pariteler sisteminde ise, iç fiyatlarda meydana gelen artışların, döviz kuru üzerindeki etkisi giderildiğinden, daha gerçekçi bir döviz kurunun belirlendiği söylenebilir. Sistemin uygulanması, istikrarlı bir fiyat düzeyinin sağlanması için hem kur ayarlamaları yapılabileceği hem de enflasyonla mücadele edilebileceği görüşüne dayanır. Böylece ülke için fiyat istikrarı ve gerçekçi kur düzeyi, ihracatçının dış piyasalarda rekabet gücünü korumasını sağlayacaktır.

2.1.3.2. Müdahaleye Konun Olan Esnek Kur Sistemi ve İhracat

Esnek kur sistemin sahip olduğu dezavantajlar ve bunların yol açtığı olumsuz etkilerin ortadan kalkması için esnek kur sistemine resmi otoritelerce müdahale edilmektedir. Müdahalenin ölçüsüne bağlı olarak temiz dalgalanma veya kirli dalgalanma olarak ayrılmaktadır. Esnek kur sisteminde müdahale esas olarak, döviz kuru istikrarsızlığının ve özellikle spekülasyonun istikrar bozucu etkilerinin önlenmesi amacıyla yapılmaktadır.⁹⁸

Kontrollü dalgalanmanın uygulandığı dönemde, dalgalanmaların yanlış yönde olduğu, bazen de dalgalanmaların kirli şekli ile yürütüldüğü görülse de, dünya ticaretinin de arttığı görülmüştür. Bunun yanında kurlardaki belirsizliğin dünya ticareti üzerindeki olumsuz etkisi göz önüne alınırsa, iki uç sistemin olumsuz yanlarını elimine edecek şekilde uygulanan bu sistemin dış ticaret ve özellikle ihracatı olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir.

Burada seçenekler, uzun aralıklarla ve büyük oranlı kur ayarlamaları ile kısa süreli ve fakat devamlılık gösteren bir kur ayarlamasıdır. Belirsiz ve uzun aralıklarla yapılan büyük oranlı devalüasyonlar diğer seçeneklere göre daha enflasyonisttir. Yüksek oranlı devalüasyonlar ardından ücret ve fiyat ayarlamalarını beraberinde getirir. Burada yapılan kur ayarlamaları uzun süreli olduğu için kur gerçekçi değerinden sapma gösterebilecektir. Bu da spekülatif baskıları arttıracaktır. Diğer taraftan düşük kur ayarlamaları düşük kur ayarlamaları bu tip ücret ve fiyat artışlarının, en azından gerekçesi olma özelliğini kaybeder. Ayrıca uluslar arası rekabette IMF tarafından iç fiyat düzeyi ve döviz kurlarındaki değişmelerin ölçüt olarak seçildiği göz önüne alınırsa, paranın dış değerinin hangi düzeyde olduğu kadar, o düzeydeki dalgalanmaların da dış ticaret açısından ithalat ve ihracatçının davranışlarını etkileyen en önemli unsurlardan biridir.

⁹⁸ Güran, y.a.g.e., s.107

2.2.Döviz Kuru Politikaları ve İhracat

2.2.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve İhracat

2.2.1.1. Devalüasyon ve İhracat

Devalüasyonun ihracat üzerindeki etkisini inceleyebilmek için ilk önce devalüasyonun yapılış nedenini bilmek gerekir. Devamlı bir enflasyonist seyir sonucu aşırı değerlenmiş hale gelen ulusal paranın değerinin eski düzeyine döndürülmesi gereği devalüasyonun bir gereği olarak ifade edilebilir. İhracatı uyarmada bir teşvik aracı olarak yapılan devalüasyon ise bir diğer nedendir. Devalüasyon ihracatı şu dört olasılıktan biri çerçevesinde etkilemekte ve arttırmaktadır.

- Dış piyasalarda fiyatlar sabit fakat iç fiyatlar yükseliyorsa ve dış piyasalarda ihraç malları rekabet edemez hale geliyorsa paranın değer kaybı nisbi fiyatların yapısını yeniden eski düzeyine döndürecek ve ihracatın önündeki fiyat engellerini ortadan kaldıracaktır. İlk durumda ulusal para, yüksek hale geldiği için ihracat giderek gerileyecektir. Bu durumda ortaya çıkan iç ve dış fiyat düzeyi değiştirilmelidir ki, ihracat mümkün olabilsin. Kur değişim oranı iç ve dış fiyatlardaki bozulma ölçüsünde olacaktır.
- İç fiyatların sabit, dış piyasalarda fiyatların gerilediği durumlarda da, ülkenin ihraç ürünleri açısından rekabet gücünü ortaya çıkış olmaktadır. Çünkü dövizle ifade edilen dış fiyatların düşmesi ile ihracatçıların ulusal para ile ifade edilen birim fiyatları da düşmüş olacaktır. Bu yeni fiyat düzeyi maliyet ve belli bir kâr düzeyini karşılamıyorsa ihracat gerileme içine girecektir. Bu durumda paranın değer kaybı ihracatçının, birim ihracattan elde edeceği ulusal para miktarını arttırmak yönünde fonksiyon gösterecektir.

- Veri bir dış fiyat düzeyinde ülke mallarının maliyetinin yüksekliği dolayısıyla ihraç imkanı bulamıyorsa; devalüasyon iç maliyet ve dış fiyat düzeylerini birbirine yaklaştırma görevi üstlenmiş olur. Gelişmekte olan birçok ülkenin ihracat konusunda karşılaştığı en büyük engellerden birinin maliyet yüksekliği olduğu düşünülürse, paranın değer kayıplarının ne derece önem taşıdığı ortaya çıkmış olmaktadır.
- Sonucu olasılıkta, ihracatın kârlılığı ön plana çıkmaktadır. İç maliyetler dış piyasalarla rekabet edecek düzeydedir. Ancak ihracatın belli riskleri olduğu dikkate alınarak, üretici veya tüccarın dış piyasalarda faaliyet göstermediği ve bütünüyle iç piyasaya dönük olarak çalıştığı durumlarda, paranın değer kaybı dış piyasaların kârlılığını yükseltecek ve böylece iç piyasaya arz edilen mallar dışarıya açılma imkânı bulacaktır.⁹⁹

Döviz kuru değişmelerinin dış ticaret üzerindeki etkisini ölçmek için teorik bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar; Esneklikler Yaklaşımı, Massetme Yaklaşımı, Arz Yönlü Yaklaşım ve Parasalcı Yaklaşımıdır. Aşağıda bu yaklaşımlar sırasıyla incelenecektir.

2.2.1.1.1. Esneklikler (Nisbi Fiyat) Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı ya da Nisbi Fiyatlar yaklaşımı ile paranın değerinde meydana gelen kayıpların ihracatı arttırıp arttırmayacağı ya da ne oranda bir devalüasyonun ihracatı ne kadar arttıracığı ölçülmektedir. Esneklikler yaklaşımına göre, döviz kurunda meydana gelen değişmeler, bir ülke mallarının diğer ülke mallarına olan nisbi fiyat oranını değiştirmektedir.

Esneklikler yaklaşımına göre, döviz kurunda meydana gelen değişmeler ihracat yapılan malların hacmi ve fiyat yapılarını değiştirmektedir. Bu nedenle yapılan bir devalüasyon sonucunda ihraç mallarının fiyatları iç fiyatlara oranla artar. Böylece hem iç fiyatların hem de maliyetlerin yüksekliği nedeniyle ihracat arzında

⁹⁹ Güran, 1987, y.a.g.e., s.107

var olan tıkanıklık giderilmiş olur. Devalüasyon nedeniyle ülkedeki ihraç mallarının fiyatı ucuzlayacağı için yabancılar bu malları daha çok talep ederler. Bu nedenle bu mallara olan talep artar.¹⁰⁰ Devalüasyonun ihracatı arttırarak döviz geliri sağlama etkisi birbirine ters iki etkiye bağlıdır. i) devalüasyon sonrası döviz cinsinden ihraç mal fiyatlarının ucuzlaması ii) devalüasyon sonrası ihraç mal fiyatlarındaki düşüş nedeniyle ihraç mallarına olan talebin artışı. Eğer ihraç mallarına olan talep artışı ihraç mal fiyatlarındaki düşüş etkisinden daha büyük ise döviz gelirleri artacak, tersi durumda döviz gelirleri azalacak, bu iki etki eşitse değişmeyecektir.¹⁰¹ Bu yaklaşım göre, döviz kuru ihracat sorunlarında anahtar bir rol oynamaktadır. Sadece ülkenin ihraç mallarına olan talebini değil, aynı zamanda ihracat arzını arttıracak bir araç olarak da görülmektedir. Gerek arz ve gerekse talep üzerindeki reel etki bunların fiyat esneklikleri ölçüsünde ortaya çıkmaktadır.

Esneklikler yaklaşımı döviz kurunda meydana gelen değişikliğin dış ticaret dengesini sağlayabilecek ortamı yaratan şartlarını belirlemektedir. Marshall-Lerner (ML) Koşulu olarak adlandırılan bu şart iki varsayıma dayanmaktadır. i) ülkenin dış ticaret bilançosunun dengede olduğuna ii) ülkenin ithal ve ihraç ettiği malların arz esnekliğinin sonsuz olmasına dayanır. ML koşulu;

$$\begin{array}{lcl} \text{İthal malları} & & \text{ihraç malları} \\ \text{iç talep elastikiyeti} & + & \text{dış talep elastikiyeti} < -1 \\ (e_{ma}) & & (e_{mb}) > |1| \end{array}$$

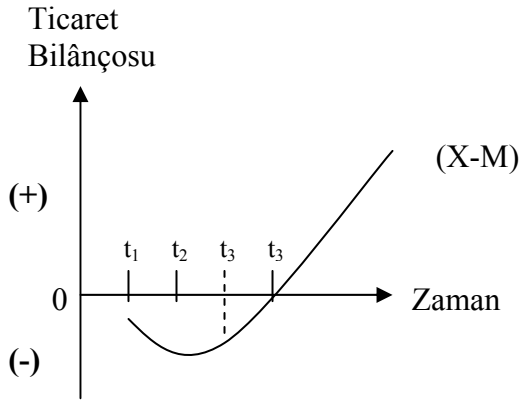
Bu eşitliğin bir olması durumunda, döviz kuru yükselecek ama bu yükseliş ödemeler bilançosu üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktır. Birden küçük olması durumunda ise, döviz kurunda meydana gelen yükseliş, ülkenin ödemeler bilançosunun olumsuz yönde etkileyecektir. Ancak esneklikler toplamı birden büyük olması durumunda ülke parasının değer kaybetmesi (devalüasyon) ile ödemeler bilançosunda iyileşme dengesi sağlanabilir. Esnek kur sistemi açısından döviz piyasasındaki kararlılığın yeterli koşulu olan ML koşulu, veri bir potansiyel

¹⁰⁰ Abuşoğlu, 1990, a.g.e., ss.72-73

¹⁰¹ Doğan, a.g.m., s. 8

dengesizliğin daha küçük oranlı bir döviz kuru değişmesi ile ortadan kalkmasını sağlayacaktır.¹⁰²

Devalüasyon sonrası, kısa dönemde mutlak esnek değerleri toplamının birden küçük olması J eğrisi etkisine yol açar. Bu yaklaşıma göre, devalüasyonun hemen ardından dış ticaret bilançosu önce daha da bozulmakta, belli bir gecikmeyle düzelme ortaya çıkmaktadır. Devalüasyonun hemen ardından dış ticaret dengesinde görülen bozulmanın sebebi, ulusal para cinsinden ithalat harcamalarındaki artışın ihracat gelirlerindeki artıştan fazla olmasıdır. Bu durum, kısa dönem ithalat talebinin fiyat esnekliğinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Kısa dönem esnekliklerin düşük olmasının bir nedeni de, devalüasyon öncesi yapılan sözleşmelerden dolayı ithalatın belli bir süre daha artmaya devam ederken, ihracatın düşmesidir. Ancak uzun dönemde tüketicilerin yeni fiyatlara alışarak ithal mallara olan talebi düşürmesi ve ihracatçıların kur avantajını kullanarak yeni dış bağlantılar yapmaları nedeniyle dış ticaret bilançosu da düzelmeye başlayacaktır.

Şekil 7: J Eğrisi Etkisi

Şekilde de görülebileceği gibi, devalüasyon sonrasında dış ticaret bilançosu yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ilk önce bozulmakta belli bir dönemden sonra düzelmeye (t₃ döneminden itibaren) başlar ve t₄ döneminde dış ticaret bilançosunda denge sağlanmaktadır.

¹⁰² Güran, 1987, a.g.e., s.74

Ayrıca dış ticaret hadlerindeki değişimler ülkenin dış ticaretiyle doğrudan ilişkilidir. Belli bir dönemde ithal malı fiyatlarındaki artış oranı ihracat mal fiyatlarındaki artış oranından büyükse ihracat yapan ülke bu ticarettten kazançlı çıkıyor demektir. Dış ticaret haddini şu şekilde gösterebiliriz. N dış ticaret haddini göstermek üzere;

$$N = (\text{İhracat fiyat endeksi} / \text{İthalat fiyat endeksi}) * 100$$

Devalüasyon oranı belirlenirken ülkenin dış ticaret hadlerinin dikkate alınmaması, orta vadede ülkenin rekabet gücünü zayıflatarak ödemeler dengesi güçlüklerinin daha da artmasına sebep olabilecektir. Dış ticaret hadlerindeki bozulmanın sonucu olarak, ihracata yönelik kur politikasının ödeme zorluklarını ağırlaştırması, döviz kuru ayarlamalarında dikkat edilmesi gereken bir konudur.¹⁰³

Esneklikler yaklaşımına göre, devalüasyonun başarılı olabilmesi için, bazı faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu faktörler şu şekilde açıklanabilir;

- **Talep Esnekliklerinin Yüksekliği;** İhraç mallarının dış talep esnekliklerini incelerken bir malın toplam dünya talebi ile sadece ülke malına düşen piyasa payı arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu şekilde genel talep esnekliği düşük bir malın, ülke ihracatına yönelen talep payının ne derece yüksek olabileceği görülebilir.
- **İhraç Mallarının Arz Esnekliği;** İhraç ürünlerinin dış talep esnekliği yüksek olsa bile eğer üretim kolaylıkla arttırılamıyorsa devalüasyonun talebi uyarıcı etkilerinden yararlanmak mümkün değildir. Arz yönünden problem olmaması gerekir. Devalüasyonun yaratacağı talep artışlarını karşılamak için ya yeterince mal stoku yapılmalı, ya da dış talep artışının harekete geçireceği, ihracata yönelik boş bir üretim kapasitesi bulunmalıdır.

¹⁰³ Doğan, a.g.m., ss.9-10

- ***İthal Mallarının Arz Esnekliği;*** Devalüasyonun ithalatı kısarak döviz tasarrufu sağlayıcı bir etki yaratabilmesi için ithal mallarının yabancı ülkedeki fiyatlarının değişmemesi gerekir. Bir ülkenin ithal talebini azaltması yabancı satıcıları ithal malların fiyatlarını düşürmeye zorlayabilir. Yabancı fiyatlar düştükçe ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatları ucuzlayacağı için devalüasyonun tasarruf sağlayıcı etkisi zayıf olmamaktadır.
- ***İç Fiyatların Sabit Tutulması;*** Devalüasyonun başarılı olabilmesi için devalüasyondan sonra oluşacak fiyat artışlarının önlenmesi en önemli koşullardan biridir. Devalüasyonun amacı döviz kuru ile ulusal fiyatlar arasındaki dengeyi sağlamak ve ülkenin dış rekabet gücünü arttırmaktır. Fakat devalüasyondan sonra fiyatlarda oluşan artış devam ederse bu amaç gerçekleştirilemez.
- ***Yerleşik Piyasalar ve Tüketici Alışkanlıkları;*** Uluslararası ticarete, alışkanlıklar ve gelenekler oldukça etkilidir. Geçmişte olan ticari ilişkiler, tüketicilerde belirli ülkelerin mallarına karşı olumlu veya olumsuz tavırların oluşmasına neden olabilir. Bu gibi durumlarda, o ülke mallarının talep esneklikleri düşük olacağı için, devalüasyon ihraç mallarının fiyatlarını ucuzlatsa bile talep edilen miktarları arttırmak kolay olmamaktadır.¹⁰⁴

Esneklikler yaklaşımı birçok açıdan eleştirilmiştir. En büyük eleştiri, dış ticarete konu olan malların arz, talep ve fiyatlar dışında, tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılmasıdır. Bir diğer eleştiri, arz esnekliklerinin sonsuz kabul edilmesi tam istihdam düzeyindeki ekonomiler için geçersiz olduğu gibi, eksik istihdamda olan ekonomiler açısından da esnekliklerin karşılıklı etkileşimleri nedeniyle bağımsız ve değişmez kabul edilemez. Esnekliklerin veri olarak kabul edilebilmesi ancak kısa

¹⁰⁴ Seyidoğlu, 1999, a.g.e., ss.468-470

dönem için söz konusudur. Esnekliklerle ilgili bir diğer eleştiri de ithal ve ihracat mallarının homojen olmaması nedeniyle bir grup mal için esnekliği tanımlamanın olanaklı olmadığına ilişkindir. Esneklikler yaklaşımında, devalüasyon sonrasında ülkede diğer koşulların sabit kaldığı kabul edilmiştir. İthalat ve ihracat sadece fiyat ve miktar ilişkileri ile açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁵ Bu gibi nedenlerden dolayı, karşılaştırmalı statik analize dayalı olan kısmi denge analizi, devalüasyonun ihracat üzerindeki etkilerini açıklamada tek başına yetersiz kalmaktadır.

2.2.1.1.2. Massetme (Toplam Harcama) Yaklaşımı

Devalüasyon konusunda esneklik yaklaşımına dayanan geleneksel açıklamalar birçok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. En önemli eleştiri konusunu da dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışında kalan tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılması oluşturmaktadır.

Massetme yaklaşımı bu eksikliği gidermek için ortaya atılmıştır. Massetme yaklaşımı her ne kadar esneklik yaklaşımına alternatif olarak geliştirilmiş olsa da gerçekte bu analizin devamı niteliğindedir. Massetme yaklaşımında, ithalat ve ihracat esnekliklerinin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Massetme yaklaşımında devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkileri milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklanmaktadır. Massetme yaklaşımına göre, dış ticaret açığı bir ülkenin tüketim, yatırım ve kamu harcamalarının, toplam üretimden daha fazla olması demektir. Devalüasyonun ticaret bilânçosu ve yurtiçi gelir etkileri arasındaki ilişkiyi topluca irdeleyen massetme yaklaşımında kullanılan temel denklem milli gelir denge koşulu;

$$Y \equiv C + I + G + X - M \text{ şeklindedir.}^{106}$$

¹⁰⁵ Güran, 1987, a.g.e., ss.74-75

¹⁰⁶ Y: toplam üretim, C: tüketim harcamaları, I: yatırım harcamaları, G: kamu harcamaları, X: ihracat, M: ithalat

Denkleimde $(C + I + G)$, masnetme olarak tanımlanmaktadır ve A ile ifade edilir. $(X - M)$ ise ihracat ile ithalat arasındaki fark olup B ile ifade edilmektedir. Bu durumda milli gelir denge koşulu

$$Y \equiv A + B \text{ olarak yazılabilir.}$$

Dış ticaret dengesini ise; $B \equiv Y - A$ şeklinde ifade edebiliriz. Buradan da anlayabileceğimiz gibi, dış ticaret bilançosundaki açık veya fazla gibi sonuçlar ülkenin üretimi ile tüketimi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Dış ticaret bilançosunda dengenin sağlanabilmesi için yurtiçi üretim ve yurtiçi harcamaların $Y \equiv A$ birbirine denk olması gerekir. Yurtiçi üretim, yurtiçi harcamalardan küçük ise ($Y < A$) dış ticaret bilançosu açık vermektedir. Yurtiçi üretimin yurtiçi harcamalardan büyük ($Y > A$) olması durumunda dış ticaret bilançosu fazla verecektir.

Ticaret bilançosunun pozitif kalıntı vermesi durumunu ($Y > A$) masnetme yaklaşımını geliştiren S.Alexander bunu ekonomide bir gömülemenin varlığı (Hording) ile açıklamıştır. Bu durumda dış ticaret dengesi;

$$B \equiv Y - A \equiv H \text{ şeklini alır. (H = gömüleme)}$$

Döviz kurlarındaki değişimin ticaret bilançosu üzerinde meydana getireceği etki,

$$\Delta B \equiv \Delta Y - \Delta A \equiv \Delta H \text{ şeklinde gösterilir.}$$

S.Alexander'ın gelir-masnetme yaklaşımı, Keynes'in gelir modeliyle farklılık göstermektedir. Alexander'ın marjinal masnetme eğilimi (δ), Keynes modelindeki marjinal tüketim eğilimi (c) ve marjinal ithal eğiliminin (m) yanı sıra marjinal yatırım eğilimini (i) de kapsamaktadır. Alexander'ın yaklaşımında, marjinal masnetme eğilimi (δ) ile marjinal tasarruf eğiliminin (s) toplamı bire eşittir.

Massetme yaklaşımındaki marjinal tasarruf eğilimi, Keynes modelinkinden küçüktür. Çünkü ilave gelirin bir kısmı da yatırıma gitmektedir. Diğer taraftan Alexander'ın yaklaşımında marjinal tasarruf eğilimi sadece yatırıma gitmeyip, iddihar edilen gelir miktarına ilişkin bulunmaktadır. Bu nedenle Alexander, marjinal tasarruf eğilimi (s) yerine marjinal iddihar eğilimi (h) kavramını kullanmaktadır.

$$\delta = (\Delta C / \Delta Y) + (\Delta I / \Delta Y).$$

δ = marjinal massetme eğilimidir. Gelirdeki bir birimlik değişimin massetme üzerindeki etkisini göstermektedir.

h = marjinal iddihar (gömüleme) eğilimidir. Gelirdeki değişimin gömüleme üzerindeki etkisini gösterir.

$\delta + h = 1$ dir. Bu koşullar altında;

$\delta < 1 \Rightarrow h > 0$ dir.

$\delta > 1 \Rightarrow h < 0$ dir. (Bu durum gömülemenin çözümlenmesidir). Bu durumda devalüasyonun ticaret bilânçosu üzerindeki etkisi;

$$\Delta B \equiv (1 - \delta)\Delta Y - \beta A \equiv \Delta H \text{ şeklinde ifade edilir.}$$

Yaklaşımında devalüasyonun dış ticaret bilânçosu üzerindeki etkisi gelir üzerindeki ve gelir yolu ile etkiler $[(1 - \delta) - \Delta Y]$ ve massetme üzerindeki dolaysız etkiler (βA) olmak üzere iki bölümde incelenmektedir.¹⁰⁷

Devalüasyonun hem gelir üzerinde hem de gelir yoluyla massetme üzerindeki etkisi i) atıl kaynaklar etkisi ii) dış ticaret yolu ile etki olmak üzere ikiye ayrılır. **Atıl kaynaklar etkisinin** ortaya çıkabilmesi için ekonominin eksik istihdamda olması gerekir. Bu durumda yapılan devalüasyon ile ortaya çıkan fiyat etkisi hem ihraç

¹⁰⁷ Güran, 1987 a.g.e., s.78

mallarına hem de ithal ikamesi mallara olan talebi arttırır.¹⁰⁸ Bu talep artışı üretimi arttırır. Üretimdeki bu artış marjinal massetme eğilimine bağlıdır. Ekonomi tam istihdamda olması bu durumda atıl kaynaklar etkisi ortaya çıkmayacak, bunun yerine devalüasyon enflasyonist bir etki doğuracaktır. **Dış ticaret yoluyla etkide** ise; yapılan bir devalüasyon ticaret yoluyla Y'yi (toplam üretimi) oradan massetmeyi etkiler. Devalüasyona bağlı olarak ticaret bilânçosundaki ilk iyileşme, tersine çevirici gelir etkileri nedeniyle azalmış olacak ve bu nedenle ticaret bilânçosundaki nihai iyileşme, başlangıçtaki iyileşmeden, gelirdeki uyarılmış artışa bağlı olarak bu bilânçoda ortaya çıkan kötüleşme kadar az olacaktır.

Devalüasyonun massetme üzerindeki dolaysız etkileri (βA) tam istihdam durumunda ortaya çıkar ve fiyatlar üzerinde etkilidir. Bu dolaysız etkileri; nakit depoları etkisi, gelirin yeniden dağılımı etkisi, para yanılıgısı etkisi, fiyat bekleyişlerinin etkisi, yüksek yatırım maliyetlerinin etkisi ve teorik bir imkan şeklinde altı madde altında toplanabilir. **Nakit depoları etkisi**, devalüasyon yapılıncam tam istihdam durumunda fiyatlar genel seviyesi aratacaktır. Para arzı sabit durumda iken bu durumda nakit depolarının reel değeri düşer. Bu ise massetmeyi azaltır. Massetme azalınca ise ödemeler bilânçosu iyileşecektir. **Gelirin yeniden dağılımı etkisi**, devalüasyon ile beraber yine fiyatlar artınca, bu da gelirin sabit gelirliler (ücretliler) aleyhine yeniden dağılımına yol açacaktır. **Para yanılıgısı etkisi**, devalüasyon sonrasında fiyat artışlarının olduğu bir durumda ücret geliri (sabit gelir) elde edenler nominal ücretleri artınca reel ücretleri artmış gibi harcamalarını arttırırlar. Oysa reel ücretleri sabit kalmış ya da azalmışta olabilir. **Fiyat bekleyişlerinin etkisi**, devalüasyon sonrasında fiyat artışlarına ilişkin iki tür bekleyiş vardır. İlki fiyat artışlarının yavaş olacağı, diğeri ise fiyat artışlarının hızlı olacağı beklentisidir. Fiyat artışlarının yavaş olacağı beklentisi varsa bu durumda massetme azalır. Çünkü ileride fiyatların daha da azalacağı beklentisi vardır. Böylece harcamalar ertelenir ve massetme azalır. Fiyat artışlarının hızlı olacağı beklentisi varsa, massetme artar. Çünkü ileride fiyatların daha da yüksek olacağı beklentisinden harcamalar artar bu da massetmeyi arttırır. **Yüksek yatırım maliyetlerinin etkisi**, devalüasyon ile ithal edilen yatırım mallarının fiyatı artar. Buna bağlı olarak

¹⁰⁸ Seyidoğlu, 1999, a.g.e., s.448

sermayenin arz fiyatı artar ve sermayenin marjinal etkinliği azalır. Sabit bir faiz oranında yatırımlar azalır ve buna bağlı olarak ta massetme azalır. **Teorik bir imkan**, devalüasyon ile beraber ithal malları fiyatı artınca ithalat azalır. İthalattaki daralma durumunda yurtiçi mallarda talep artışı yoksa bu durumda massetme azalır.

S.Alexander daha sonra yapılan eleştiriler nedeniyle elastikiyetler yaklaşımını da dikkate alarak bir senteze gitmiştir. Dış açık varken ($M > X$) devalüasyon yapılır. Bunun sonucunda gelir (Y) artar, massetme (A) azalır. Toplam olarak dış ticaret bilânçosu (B) iyileşir. Çünkü $B \equiv Y - A$ 'dır. Bu ilk etkidir. Bu etkinin ne boyutta olacağı elastikiyetlerin büyüklüğüne bağlıdır. Ancak gelir (Y) artışına bağlı olarak ithalat (M) artar. Böylece devalüasyona bağlı olarak dış ticaret bilânçosundaki ilk iyileşme, tersine çevirici gelir etkileri nedeniyle azalmış olacak ve bu nedenle ticaret bilânçosundaki nihai iyileşme, başlangıçtaki iyileşmeden, gelirdeki uyarılmış artışa bağlı olarak bu bilânçoda ortaya çıkan kötüleşme kadar az olacaktır.¹⁰⁹

Massetme yaklaşımının; Keynes modelinden bir farklılığı da, gelir ve istihdam artarken, Keynes modelinde olduğu gibi sadece ithalat artmakla kalmayacak aynı zamanda ihraç mallarının ya da ihraç malları üreten kaynakların yurtiçi kullanımına doğru yönelme eğilimi de ortaya çıkacaktır. Bu nedenle marjinal ithalat eğilimi (m) yerine ticaret bilançosunun marjinal kötüleşmesi eğilimi (f) kavramı kullanılmaktadır.

Bu analizinden çıkarılacak sonuçlar şu şekildedir; sadece elastikiyetleri dikkate aldığımızda mevcut bir devalüasyon oranı ödemeler bilançosunu düzeltirken, tersine çevirici gelir etkilerini de dikkate aldığımızda dış ticaret bilançosunu düzeltmek için aynı oranda bir devalüasyon yetmez. Tersine çevirici gelir etkilerini de dikkate aldığımızda, devalüasyonun başarısı marjinal iddihar eğilimi (h) ve dış ticaret bilançosunun marjinal kötüleşmesi eğilimine (f) bağlıdır. Marjinal iddihar eğilimi (f) ne derece küçük ve dış ticaret bilançosunun marjinal kötüleşmesi eğilimi (f) ne derece büyükse, tersine çevirici gelir etkileri o derece büyük olur. Diğer taraftan tam istihdama yaklaşıldığında, marjinal iddihar eğilimi (h) küçülür ve dış

¹⁰⁹ Güran, 1987, a.g.e., ss.78-79

ticaret bilançosunun marjinal kötüleşmesi eğilimi (f) artar. Çünkü reel gelir değişimleri olmaz. Fiyatlar genel seviyesi artmaktadır. Bu durum ticaret bilançosunu bozar. Bu durumda dış ticaret bilançosunun iyileşmesi için daha büyük bir oranda devalüasyon gerekir.

Massetme yaklaşımı da esneklik yaklaşımı gibi bir takım eleştirilere uğramıştır. Machlup, *kaynakların yeniden tahsisi etkisi* olduğunu ifade etmiştir. Machlup'a göre, S.Alexander nisbi fiyat değişmelerini dikkate almadığı için bu etkiyi de dikkate almamıştır. Atıl kaynaklar etkisi ortaya çıkmazsa bu etki daha da önem kazanır. Özetle bu etki, nisbi fiyat değişmeleri ile ortaya çıkar.¹¹⁰ Başka bir eleştiri, devalüasyon sonucu ithal malları fiyatlarının artışı, bu mallara yönelik iç talebi, ithalata rakip mallara kaydıracaktır. Aynı zamanda, ihraç malları arzının arttırılması için gerekli üretim öğeleri bu sektörlerden sağlanacağından, ithalata rakip malların talebi artarken arzı azalacaktır. Bu ise ekonomide nisbi fiyat hareketlerine neden olacaktır. Böylece, toplam harcama değişmese bile massetmenin değerinde bir düşme görülecektir.

2.2.1.1.3. Arz Yönlü Yaklaşım

Bu yaklaşım; geleneksel esneklik yaklaşımından daha ileri bir adım teşkil eder. Çünkü esneklik yaklaşımı, kur değişmelerinin mevcut üretim ve arz yapısı içinde ve arz-talep esnekliğine bağlı olarak ihracatı uyaracağını ileri sürer. Burada arz esnekliği geçmiş dönem ticaret hareketlerinden elde edilmiştir ve veri olarak kabul edilir. Arz yönlü yaklaşımda ise, devalüasyonlar arz ve talep esnekliği çerçevesinde ihracatı uyarmakla kalmayacak, aynı zamanda ihraç mallarının arz esnekliğini de yükseltebilecektir.

Arz yönlü yaklaşım, döviz kuru ihracat ilişkisinin bir yönünü (döviz kurundan ihracata doğru etkilenme) varsayım olarak kabul edip, tersine olabilecek etkilenmeyi (sebeup-sonuç ilişkisini) döviz kuru tespitinde bir gösterge olarak kullanabilmeyi amaçlar. Diğer bir ifade ile bu yaklaşım, temelde devalüasyonun ihracatı ve ihracat

¹¹⁰ Güran, y.a.g.e, s.77

üretimini uyardığı ve ikisi arasında kesin ve tartışmasız bir ilişki olduğu varsayımını zımni olarak kabul eden, bir döviz kuru belirleme yoludur. Bu yaklaşım döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisini iki yönlü ele almaktadır. i) İhraç mallarının yurtiçi ve yurtdışı nisbi fiyat seviyeleri bakımından ele almaktadır. Nisbi fiyat yapısı ve bundaki bozulmalar ihracatı engelleyen ve onu daraltan bir etkidir. Döviz kuru ayarlama mekanizması, ihracat genişlemesi için fiyat teşvikleri sunması, nisbi fiyat yapısında bozulmaların önlenmesi ve böylece ihracat arzında dar boğazların giderilmesinde en etkin yol olarak görülmektedir. Bu etki daha çok hâlihazırda ihraç edilen veya ihraç edilebilir mallar için geçerlidir. ii) ihraç sektörlerinde maliyetler bakımındandır. Burada mevcut ihracat sektörlerinden çok potansiyel sektörler dikkate alınmaktadır. Bu aşamada potansiyel ihracat ürünlerinin üretim maliyetleri ile dünya fiyatları arasındaki ilişkiye doğrudan yaklaşılmaktadır. Döviz kuru ayarlama sürecinde söz konusu sektörlerin maliyet yapıları dikkate alınarak yeter seviyede bir ayarlamaya gidildiğinde, bunlarında ihracata açılmasını mümkün kılacak şekilde maliyet farkları ortadan kaldırılabilecektir.

Böylece döviz kuru, sadece ülkenin ihraç mallarına olan talebi arttırmak için nisbi fiyat avantajı sağlayacak bir araç değil; aynı zamanda ihracat arzını ve ihracat üretiminin kârlılığını arttıracak bir araç olarak görülmektedir.

Esneklik yaklaşımında; döviz kurunun ihracatı etkileme derecesi arzın esnekliğine bağlıdır. Arz esnekliğinin büyüklüğü ölçüsünde ihracat miktarı da artacaktır. Arz yönlü yaklaşımda ise; döviz kurunun ihracatı etkileme derecesi arz esnekliğine bağlı olması yanında, bunun ötesinde ihracatta yapısal gelişmeler ve kaynak tahsisleri sağlayabileceği kabul edildiğinden, arzda kaymalar meydana getirebilecek ve arzı daha esnek hale getirebilecek bir güç olarak görülmektedir.¹¹¹

2.2.1.1.4. Parasalcı Yaklaşım

1960'ların sonu 1970'lerin başlarında parasal etkileri dikkate almadıkları için esneklikler ve massetme yaklaşımı eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerin temel

¹¹¹ Abuşoğlu, 1990, a.g.e., ss.74-78

noktası, elastikiyetler ve masnetme yaklaşımları ödemeler bilânçosunun yalnızca dış ticaret kısmına uygulanabilmektedir. Bu yaklaşımı savunanlar, devalüasyonun parasal etkilerine ağırlık vermekte hem ticaret bilânçosu hem de sermaye işlemleri yoluyla dış dengeyi sağlama konusunun açıklanabileceğini savunmaktadırlar. Yaklaşımın ana amacı; dış dengeyi sağlam mekanizmasının açıklanmasıdır. Ancak dış dengeyi sağlama mekanizması sağlanırken aynı zamanda kurların oluşumuna da yani bir açıklama getirmektedir.

Parasalcı yaklaşıma göre, bir dış dengesizlik para arzı ve talebi arasındaki dengesizliğin sonucu olmaktadır. Para arzında veya talebinde ortaya çıkacak değişimler döviz kurunun da değişmesine yol açacaktır. Devalüasyon ancak para arzı ve para talebi dengesini etkileyerek dış ödeme açıklarını giderebilmektedir. Devalüasyon, içeride malların fiyatını yükselterek para talebini arttırmakta, bu talep emisyonla karşılanmazsa bireyler yurtdışına mal ve hizmet ihraç edip ya da ellerindeki yabancı tahvilleri satarak döviz elde etmektedirler. Böylece bu dövizler Merkez Bankasına ulaştırıldığında banka da para arzını arttırmaktadır. Ayrıca bu görüşe göre, devalüasyonun etkisi geçicidir. Dış denge ancak parasal denge sürdürüldükçe geçerli olmakta, parasal denge bozulduğunda dış denge de ortadan kalkmaktadır.¹¹²

2.2.1.2. Revalüasyon ve İhracat

Revalüasyon, devalüasyonun tersidir. Hükümet kararı ile ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Fakat kuramsal yönden tamamen tersi olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü arz ve talebin fiyat artışlarına karşı gösterdiği duyarlılık, fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği duyarlılığa eşit değildir.

Revalüasyon, eksik değerlenmiş kur politikasının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda ülke, döviz kurunu isteyerek veya koşulların bir sonucu olarak denge döviz kurundan daha az değerlenmiş bir düzeyde tutabilir. Bu durum, sabit kur sisteminde söz konusu olabileceği gibi (Revalüasyon), esnek kur

¹¹² Seyidoğlu, 1999, a.g.e., s. 372

sisteminde (apresisayon) arz ve talebin karşılıklı etkileşimi sonucunda da ortaya çıkabilir.

Revalüasyon, ülke içi fiyatları pahalandırarak ihracatı azaltmaktadır. Başka bir ifadeyle ihraç mallarını yabancı para cinsinden pahalandırmaktadır. Diğer taraftan ithal mallarının fiyatlarını ulusal para cinsinden ucuz hale getirmekte ve böylece ithalatı teşvik etmektedir. Bunun sonucunda ülkenin ödemeler bilançosu fazlasında bir azalma meydana gelmektedir. Revalüasyon, ihracat hacmini ve ülkeye sermaye girişini dolayısıyla likidite ve iç talep düzeyini azaltmaktadır. Böylece, ülkede istihdam, fiyat ve ücret düzeyi de düşmüş olmaktadır.

Eğer ödemeler bilançosu, devamlı fazla veriyor ise, ülkeye istenilenin üzerinde döviz girişi oluyor demektir. Döviz girişi her ne kadar ülke parasının dünya piyasalarında aranmasına yol açsa da, bu, ekonomi açısından bazı sakıncalı durumlar yaratabilmektedir. Dış ödemeler bilançosu fazla veren ülkeler, açık veren ülkeler gibi hemen acil denkleştirici tedbirler almak zorunda değillerdir. Buna rağmen dış ödemeler bilançosu fazlalıklarını gidermeleri için uluslar arası baskılar artmaktadır. Fakat ülkeler, genellikle bu fazlalıkları önlemek için revalüasyon yapmak istemezler. Çünkü revalüasyon, ülkelerin dünya pazarlarındaki rekabet gücünü büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir.¹¹³

2.2.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve İhracat

2.2.2.1. Gerçekçi Kur Politikası ve İhracat

Daha önce değinildiği gibi gerçekçi kur politikası ülkenin ekonomik ilişkide bulunduğu ülkelerle arasındaki enflasyon farkı hesaplanıp belli bir zaman içerisinde kurlara yansıtılarak ulusal paranın değer kazanmasına ya da kaybetmesine yol açmayacak bir kur politikasıdır.

¹¹³ Karluk, 1997, a.g.e.,s. 347

Ülkenin rekabet şansını devam ettirebilmesi için teori doğrultusunda bir ayarlama yapması gerekmektedir. Örneğin, talep enflasyonu dönemlerinde iç piyasanın çekiciliğini azaltmak ve maliyet enflasyonu dönemlerinde ise, maliyet artışlarını karşılamak için kısa dönemde de olsa fiyat artışlarının, Satınalma Gücü Paritesi anlamında, döviz kurlarına yansıtılması gerekir. Böylece iç ve dış fiyat farklılaşması döviz kurları yardımıyla giderilmiş olacaktır.

Enflasyon ortamında ulusal paranın değerinin düşürülmesi, firmalar için iki fiyat ortaya çıkarmaktadır. İçeride fiyat artışı olurken dışarıda sabit kalması, görece fiyatları düşürecektir. İç satışlarda kâr marjının yükselmiş görülmesi, ihracatın çekiciliğini kaybettirecektir. Çünkü, iç fiyatlarda bir artış farklı piyasalardaki malların fiyatlarını görece olarak farklılaştırmaktadır. Bu farklılığın giderilmesi ve iç piyasanın çekiciliğinin ortadan kaldırılması için enflasyon oranında ve Satınalma Gücü Paritesine uygun olarak, kurların yeniden düzenlenmesi gerekir.

Kısaca, gerçekçi kurun iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki, iç ve dış ekonomik koşullar arasında uyum sağlamasıdır. Böylece iç ve dış fiyatlar arasında ki ilişkiyi tek başına kurar. İkinci işlevi, döviz üreten sektörlerle döviz tüketen sektörlerle eşit davranılmış olur. Diğer taraftan gerçekçi kur politikasının uygulanması, firmaların etkin yönetim ve maliyet minimizasyonu yönünde baskı altında tutacaktır. Bu nedenle, gerçekçi kur politikası sağlıklı ve yansız bir politikadır.

2.2.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve İhracat

Bilindiği gibi, eksik değerlendirilmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından daha az arttırılması yani döviz kurlarının olması gereken değerinin altında olmasıdır.

Eksik değerlendirilmiş kur politikası, ulusal paranın reel satınalma gücünü arttırıp, söz konusu ülke için yabancı ülkelerin mal ve hizmetlerini ucuzlatıcı etki doğurur. Bu durumda ihraç malları pahalı hale geldiğinden ekonominin dış rekabet

gücü azalır. Bu caydırıcı etki, başka yollarla giderilmediği sürece, ihracatın gerilemesi ve dış pazarların kısmen kaybedilmesi söz konusu olur. Eksik değerlendirilmiş kur politikasının ilk olumsuz etkisi, maliyetleri yüksek ve rekabet güçlükleri olan marjinal ihracatçı sektörler üzerinde olacaktır. Eksik değerlendirilmiş kur nedeniyle dış piyasalarda pahalı hale gelen üretim kollarında maliyetler düşürülemediği takdirde, dış talep esnekliğinin yüksek olması durumunda, dış piyasalarda satış zorlukları ile karşılaşılacaktır.

Eksik değerlendirilmiş kur politikasının ihracat üzerindeki etkisini bir örnekle açıklayabiliriz. Örneğin X malının fiyatı 300 YTL ve 1 Euro'nun 2 YTL olduğunu varsayalım. Bu durumda malın Euro cinsinden satış fiyatı 150 Euro'dur. Ekonomide dönem sonunda enflasyon oranının %10 oranında gerçekleştiğini kabul edelim. Malın fiyatının aynı oranda artarak 330 YTL olması gerekir. (Gerçekçi değerlendirilmiş kur politikasına göre.) Eğer ülkede Euro'nun değeri enflasyon oranının (%10) altında arttıysa –diyelim ki %5- dönem sonunda 1 Euro'nun değeri dönem sonunda 2.05 YTL (2 YTL 5 YKr) olacaktır. Bu durumda X malının Euro cinsinden fiyatı yaklaşık 160 Euro olacaktır. İhracatçı dış alıcıya bu fiyat artışını yansıtamadığı için ihracatçı birim başına 10 Euro zarar edecektir. Bu aradaki fark devletçe sübvansede edilmediği zaman ihracatçı pazarını kaybetmemek için ya kârından belli bir oranda vazgeçecek ya da faaliyetlerini karlı hale gelen ithalata veya iç piyasaya yöneltecektir.

Görüldüğü gibi, eksik değerlendirilmiş kur politikası ihracatı caydırıcı etkilere sahiptir ve bu durumda ihracata dönük yeni sanayi kurulması olanaksız hale gelir. Ülke sanayisi iç maliyet artışlarını malın fiyatına yansıtmadığından, yüksek maliyetle ürettiği malı dışarıya ucuza satıp zarara uğramak istemeyecektir.

Özetle, eksik değerlendirilmiş kur politikası ihracatı engellediği ve ithalatı arttırdığı için döviz arzının azalmasına, döviz talebinin artmasına yol açacaktır. Mevcut döviz rezervleri ve dış borçlanma yolu ile ithalatın finansmanı belli bir noktaya kadar devam ettirilse bile, belli bir süre sonra ihracatta artış sağlanamayacaktır.

2.2.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve İhracat

Aşırı değerlenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından fazla artması, döviz kuru değerinin olması gereken gerçek değerinden daha yüksek belirlenmesidir.

Bu kur politikasının ihracat üzerindeki etkisini bir örnekle açıklarsak; Örneğin X malının fiyatı 300 YTL ve 1 Euro'nun 2 YTL olduğunu varsayalım. Bu durumda malın Euro cinsinden satış fiyatı 150 Euro'dur. Ekonomide dönem sonunda enflasyon oranının %10 oranında gerçekleştiğini kabul edelim. Malın fiyatının aynı oranda artarak 330 YTL olması gerekir. (Gerçekçi değerlenmiş kur politikasına göre). Eğer ülkede Euro'nun değeri enflasyon oranının (%10) üstünde arttıysa – diyelim ki %20- dönem sonunda 1 Euro'nun değeri dönem sonunda 2.40 YTL (2 YTL 40 YKr) olacaktır. Bu durumda X malının Euro cinsinden fiyatı yaklaşık 137.5 Euro olacaktır. Bu durumda ihracatçı kur farkından dolayı normal kârına ilaveten 12.5 Euro daha kâr elde edecektir.

Uzun süre ve belirgin bir biçimde aşırı değerlenmiş kur politikası izlene bir ekonomide, dış ticaret bilançosu fazlalık verir ve döviz rezervleri olumlu yönde gelişir. İhracatçı ve döviz üreten sektörler ekonominin canlı, gelişen sektörleri olurlar. Bu tip ekonomilerde sanayileşme karşılaştırmalı üstünlüklerin ötesinde, dışa dönük bir biçimde gelişir. Aşırı değerlendirme, uzun dönemde rekabet gücü azalan ya da pazarı terk edeceği işaretleri veren sektörlerle kaynak aktararak, korumacılık baskılarını arttırabilir. Aşırı değerlenmiş kur politikası ile ithalatın azalması, ülkenin ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı olması durumunda, yurtiçi yatırımlardaki azalmalarla birlikte, ihracat yönünde yeni ticaret fırsatları geliştirilmesi açısından ülke esnekliğini sınırlandıracaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE İHRACAT

3.1 1980 Öncesi Dönemde Döviz Kuru Sistemleri, Politikaları ve İhracat

3.1.1 Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi

19. Yüzyılın başlarında siyasal, askeri ve mali bakımlardan güçsüz duruma düşen Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere’nin serbest ticaret yönündeki baskılarına direnememiş ve bu devletlerle bir dizi ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar, Osmanlı İmparatorluğu’nun ithalat ve ihracata uygulayabileceği gümrük vergilerini oldukça düşük düzeyde tutmasına ve bağımsız bir dış ticaret politikası uygulayabilme imkânından yoksun kalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen dönem boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ile olan ticareti hızla genişlemiş ve devamlı olarak dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde tarımsal mallar üretiminde ve ihracatında uzmanlaşan, buna karşılık mamul mallar ithal eden bir ülke durumuna gelmiştir. 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticaret hacmi, toplam üretiminin %1-2’sini aşmıyordu. Bu dönemde Osmanlı ekonomisi, gıda maddeleri ve hammaddeler ihraç eden, buna karşılık mamul mallar ve belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna gelmişti. 20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nin temel ihraç mallarını başta el dokusu halı ve kilimler olmak üzere, tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler oluşturmaktaydı.¹¹⁴

Osmanlı Devleti’nin dış ticaret politikasının bir önemli özelliği de, Osmanlı’da sadece son dönemde değil, fakat her zaman ithalat ihracattan daha fazla desteklenmiş, ihracat üzerinden alınan vergiler ithalattan alınan vergileri her zaman aşmıştır. Dış ticaret politikasının geleneksel bir özelliği de, ülke içinde mal arzını

¹¹⁴Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2005

arttırarak ekonomik istikrarı koruma temel amacına uygun bir yaklaşımla, ihracatın sınırlanması, ithalatın teşvik görmesidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait dış ticaret ile veriler şu şekildedir;

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri (1873–1914)

Yıllar	İhracat (Osmanlı Lirası)	İthalat (Osmanlı Lirası)	Dış Ticaret Dengesi (Osmanlı Lirası)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1873 - 1890	11.5 milyon	19.9 milyon	-8.4 milyon	57.7
1890 - 1908	15.8 milyon	25.5 milyon	-9.7 milyon	61.9
1908 - 1914	21.9 milyon	39.9 milyon	-18 milyon	54.8

Kaynak: Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s. 172

Osmanlı'nın dış ticaretinin ürün bileşiminde; ithalatın büyük bir oranının mamul mallardan, ihracat ise işlenmiş tarımsal ve madensel (birincil) ürünlerden oluşmaktadır. Dış ticaretin ülkeler itibariyle dağılımı incelendiğinde; İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun en eski ve en önemli ticari partnerler olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülkelerin Osmanlı Devleti'nin dış ticareti içindeki payı sırasıyla; %25.9, %19.2 ve %7.8'dir. İthalattaki payları ise yine sırasıyla; %29.8, %10 ve %14.5'tir. Bu üç ülkenin Osmanlı dış ticaret hacmindeki payları toplamı yaklaşık olarak %55'tir.¹¹⁵

3.1.2. 1923 – 1963 Dönemi

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra (1908) İmparatorluğun 1922 yılına kadar izlediği ekonomi politikaları ile 1923 sonrası ekonomi politikaları var olan koşulların elverdiği ölçüde tam bir süreklilik ve tutarlılık içindedir. 1923 sonrasında, devlet desteğinde milli burjuvazi yetiştirilmesini ve söz konusu yerli sermayedarların büyüme ve kalkınmanın itici gücünü oluşturmasını amaçlayan “milli iktisat” okulunun ekonomi politikaları uygulanırken, bu okulun yerli sanayiye korumacı ve sanayileşmeci politikaları Lozan Anlaşması ile gümrük politikaları üzerine konulan

¹¹⁵ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları Gözden Geçirilmiş, Genişletilmiş 7. Baskı, Bursa, 2002, ss. 22- 25

sınırlamalar nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Dünya buhranına kadar olan dönemi, dışa açık ekonomi politikaları ile ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir.¹¹⁶

Bu dönemde ülke ekonomisi, 1923 yılında İzmir’de yapılan İktisat Kongresi’nde alınan kararlar çerçevesinde şekillenmiştir. İktisat Kongresi’nde özel sektör, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek başlıca unsur olarak görülmüş ve bu doğrultuda, ekonomik yatırımlarda bulunması için teşvik edilmiştir. 1923-29 yılları arasında devlet, özel girişimi teşvik etmek için yoğun çaba harcamıştır. Bu amaçla yapılanların başında, devlet tekelleri kurularak daha sonra bunların işletmesini özel sektöre devretmek gelmektedir. Ayrıca, bu dönemde, milli sanayii geliştirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tedbirleri alınmıştır. Milli bankalar kurularak (İş Bankası, Tütüncüler Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası), İstanbul ticaret ve tahıl borsası açılmıştır. Bu dönemde anonim şirketlerin kurulmaları da kolaylaştırılmıştır. Madenler ve sigara üretimi devletleştirilerek milli üretime dönük bir biçimde işletilmeye başlanmış, şeker fabrikaları için teşvik kanunu çıkartılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi oldukça dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşımaktaydı. Ekonominin dışa bağımlılığı her şeyden önce zayıf ve istikrarsız üretim yapısından kaynaklanıyordu. 1929’dan itibaren 1950’ye kadar pozitif dış ticaret bakiyesi amaçlayan korumacı, kısıtlayıcı dış ticaret politikası uygulanmıştır. İhracat büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanmaktadır ve az sayıda üründen oluşmaktadır. Tarımsal ürünlerin ihracattaki payı %85’den fazladır. Madencilik ürünleri ihracat gelirlerinin yaklaşık %4 - %5’ni sağlarken, Sanayi ürünlerinin ihracattaki payı ise %10’nun altındadır. Bu dönemde (1923 – 1929) ihracatımızda ilk sıralarda yer alan mallar; yaprak tütün, çekirdeksiz kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, zeytinyağı, afyon, tiftik ve gülyağı toplam ihracatın % 70-80’ini oluşturmaktadır. Bu dönemde İtalya Türkiye’nin en önemli ticari partneridir. Türkiye’nin dış ticaretinde payları yükselen diğer iki ülke Almanya ve ABD’dir. Bu döneme ait dış ticarete ilişkin bilgileri aşağıdaki tabloda özetleyebiliriz.

¹¹⁶ Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2005

Tablo 3: 1923 – 1929 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
İhracat (Milyon \$)	51	82	103	96	81	88	75
İthalat (Milyon \$)	87	101	129	124	108	114	124
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-36	-18	-26	-28	-27	-25	-49
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	58	81	79	77	75	70	60

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1929 yılına kadar geçen süre, TL'nin konvertibl olduğu dönemdir. Dünya ekonomisinde bu yıllarda, altın standardı geçerli olmuş, 1870'li yıllardan 1929 Dünya Ekonomik Krizine kadar altın standardı uygulanmıştır. Standardın doğal sonucu olarak da sabit döviz kuru uluslararası para sisteminin temelini oluşturmuştur. Yine bu dönemde Türkiye'de altın standardı geçerli olmuştur. Türkiye'de 1923 yılında koruyucu gümrük tarifeleri uygulanması ile vergi hadlerinde ayarlama yapılarak, dolaylı bir uygulamaya gidilmesine rağmen Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda döviz kontrol sistemi yoktu. Herhangi bir kambiyo denetimi olmadığı gibi ithalatta serbesttir.¹¹⁷

Tüm dünyayı iktisadi açıdan büyük bir çıkmaza sokan 1929 dünya iktisat bunalımı ise liberal iktisat politikalarını izleyen ülkemizi de etkilemiştir. 1929 yılında dünya ekonomisi büyük bir depresyona girmiş, işsizlik artmış, hiper enflasyon ortaya çıkmıştır. 1930 yılından sonra tüm dünyada, devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalara yönelinmeye başlanmıştır. Devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü oldukça artmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1930 yılından 1939'a kadar olan dönem, korumacı ve devletçi politikaların egemen olduğu bir dönem olmuştur.¹¹⁸ Türkiye de bu doğrultuda hareket ederek, bunalımdan çıkmak ve iktisadi genişlemeyi sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Öncelikle, 1930

¹¹⁷ Karluk, 1999, a.g.e., s.505

¹¹⁸ 1923–2003 Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2005

yılında Merkez Bankası kurulmuş ve Türk Parasını Koruma Kanunu TBMM'de kabul edilmiştir. 1931 yılında ise ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanunla korumacılığın ilk adımları atılmıştır. Yine aynı yıl, Sanayi Kongresi düzenlenmiştir. Devlet bu tarihte ilk defa faiz oranlarını belirlemeye başlamıştır. 1932'de sanayiye kredi sağlamak üzere, Sanayi Kredi Bankası, kamu ve özel sektör projelerini inceleyip değerlendirecek Devlet Sanayi Ofisi ve 1933 yılında Sümerbank kurulmuş bunun yanısıra Mevduatı Koruma Kanunu ile Ödünç Para Verme İşleri Kanunlarının kabul edilmeleri başlıca iktisadi olayları oluşturmaktadır. 1933'e kadar süren dönemde, devlet, daha çok sosyal kalkınma ve eğitime yönelik faaliyetlerde bulunmuş, sanayi yatırımlarına hemen hemen hiç girmemiştir. Devletin iktisadi hayata girişi, doğrudan doğruya devlet işletmeciliğine başlaması, 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlamaktadır. Bu plan döneminde, öncelikle, büyük kısmı yabancıların elinde bulunan demiryolları, Tramvay, Tünel Şirketi, Zonguldak Kömür Şirketi, İzmir Telefon Şirketi millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde toprak reformu yapılarak tarıma teşvik sağlanmış ayrıca hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşları ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı uygulaması ve hedeflere ulaşılması üzerine 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planda; iktisada yapıya, şartlara uygun, hammaddesi ülkede bulunabilen, fakat fazla sermaye ve tekniğe ihtiyaç göstermeyen sanayi alanlarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Ülkede kullanımı az, fakat dışarıda tüketim alanı geniş olan madenlerimizin hammadde ve yarı hammadde olarak ihracatını genişletmek için maden sanayine önem verilmiştir. Bu planda, sanayileşme için en önemli kesim durumunda olan madencilik ve makine sanayine yer verilmiştir. Bu planın uygulanacağı yıllarda II. Dünya Savaşının başlamış olması devletin savaş ekonomisine uygun bazı tedbirler almasına yol açmıştır.¹¹⁹

¹¹⁹ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, İzmir, 2001, ss.64 – 65

1930'dan sonra Türkiye'nin dış ticaret bilançosu fazla vermektedir. Bu dönemde dış ticaret politikası; korumacı, müdahaleci ve kısıtlayıcı olarak kısaca özetlenebilir. Bu yıllarda (1930–1938) dış ticaret politikasının amaçları; i) Türkiye'nin müşterilerinden mal satın almak ii) içeride üretilen malların ithalatını yasaklamak iii) diğer malların ithalatını ticaret anlaşmaları çerçevesinde serbest tutmak iv) dış ticaret fazlası elde etmek v) ihracat mallarının kalitesini iyileştirmek ve çeşitlendirmek olarak özetlenebilir. Bu yıllar arasında Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 4: 1930 – 1938 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1930	71	70	1	101
1931	60	60	0	100
1932	48	41	7	117
1933	58	45	13	128
1934	73	69	4	105
1935	76	71	6	107
1936	94	74	20	127
1937	109	91	19	119
1938	115	119	-4	96

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Bu dönemde çok önemli bir gelişme dış ticaretin Almanya'nın kontrolü altına girmiş olmasıdır. 1930 – 1939 döneminde Almanya'nın ithalatımızdaki ve ihracatımızdaki payları giderek artış göstermiştir. 1932'de bu ülkenin ihracatındaki payı %15 iken bu oran 1935 – 1938 yılları ortalamasında %44'e çıkmıştır. İthalattaki payı ise aynı dönem için %25 iken %46'ya çıkmıştır. Bu dönemde 1923 – 1929 dönemine göre ihracatın bileşiminde bir değişme olmamıştır.¹²⁰

¹²⁰ Şahin, a.g.e., s.73

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra, dünya para sisteminde de bu dönemde bir kaos yaşanmıştır. O dönemde dünyanın en güçlü parası olan İngiliz Sterlini ancak 1925 yılında altın külçe yasasının yürürlüğe girmesiyle, savaş öncesi paritesine bağlanmış ve eski gücüne kavuşabilmiştir. 1929 yılında dış ekonomik şartlarda meydana gelen gelişmelere paralel olarak TL'nin değeri hızla düşmüştür. 1929 yılında Lozan antlaşmasının ticari hükümlerinin sona ermiş olması ve yeni Gümrük Rejiminin uygulamaya gireceği beklentisiyle ithalat 1929 yılında daha da artış göstermiştir. Diğer taraftan, Türkiye'nin Merkez Bankası oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürerken, bu döneme kadar Merkez Bankasının görevlerini yerine getiren Osmanlı Bankası'nın Türk Lirasını rezerv para yapmaktan vazgeçerek piyasaya para sürmesi, Türk Lirası'nın değer kaybetmesine neden olmuştur. 1930 yılından itibaren döviz kontrol rejimi ile birlikte müdahaleci ve korumacı politikalara ağırlık verilmiş ve bunun sonucunda 1938 yılına kadar dış ticaret ilk defa fazla vermiştir. 30.06.1930 tarihinde 1715 sayılı yasa ile kurulan Merkez Bankası, 03.10.1931'de faaliyete geçmiş ve Banka'ya TL'nin dış istikrarını altın standardına bağlı kalarak sağlama görevi verilmiştir.¹²¹ Alınan önlemlere karşın TL'nin dış değerindeki hızlı düşüş 1930 yılında 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu'nu (TPKKK) beraberinde getirmiştir. Bu tarihten itibaren 1973 yılına dek, IMF sözleşmesi çerçevesinde “ayarlanabilir sabit kur sistemi” uygulanmıştır. 1931 yılında Türkiye'de ülkemizde, doların fiyatı 130 Kuruş'tan 211 Kuruşa çıkartılmıştır. Bu açıdan yapılan ilk devalüasyondur. Ancak 1931 yılında yapılan bu devalüasyonun, devalüasyon mu yoksa o yılların ekonomik şartları gereği kısa vadeli TL değerinin düzenlenmesi mi olduğu uzun süre tartışılmıştır. Çünkü ekonomi literatüründe açıklanan devalüasyon teorilerine en uygun olanının, Türkiye'de 7 Eylül 1946 yılında yapılan ilk devalüasyon olduğu görüşleri ağırlık kazanmıştır.¹²²

II. Dünya Savaşı döneminde, olası bir tehlikeye karşı savaş ekonomisi uygulanmıştır. Bu çerçevede, hükümete, olağanüstü koşullarda fiyat saptama, özel işletmelere el koyma, zorunlu çalıştırma gibi araçlarla, ekonomiye doğrudan müdahale yetkisi veren 1940 Milli Koruma Kanunu ile devlet gelirlerini artırmak için

¹²¹ Karluk, 1999, a.g.e., ss. 506–507

¹²² Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923–2000), www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_3/m00041.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2004

Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Ancak, Varlık Vergisi Kanunu 1942 yılında gördüğü yoğun tepkiler nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır. Savaşın bitmesi ve tüm dünyada liberal politikaların etkin olmaya başlamasıyla birlikte Türkiye'de de bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, 1945-1950 yılları arasında, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulması ve daha liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında devletin ekonomideki hâkimiyeti artmış ve dış ticaret rejimi daha katı bir şekle dönüşmüştür. Savaş sonrasında ithal talepleri artarken enflasyonun etkisiyle pahalılaştan ihracatı sürdürmek güçleşmiştir.¹²³

İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticareti ülke içindeki ekonomik gelişmelerden çok uluslararası ekonomik şartlardan etkilenmiştir. Bu yıllarda hükümet dış ticaret fazlası elde etmeyi amaçlayan bir politika izlemiştir. Bu yıllarda, Türkiye'nin dış ticaretinin, özellikle ithalatının hacmini ve yapısını daha çok dış şartlar belirlemiştir. Bu yıllar arasında Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 5: 1939 – 1945 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1939	100	93	7	107
1940	81	50	31	162
1941	91	55	36	165
1942	126	113	13	111
1943	197	155	41	127
1944	178	126	52	141
1945	168	97	71	173

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

¹²³ 1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>, Erişim Tarihi: 05.06.2004

Türkiye, dünya ekonomisinde 1940'lı yıllarda meydana gelen gelişmelerin dışında kalmıştır. Ülkemiz her ne kadar II. Dünya Savaşı'na katılmadıysa da, 1939 – 1945 yılları arasında savaşın tüm olumsuz etkilerini yaşamıştır. Alınan bütün önlemlere karşın bu dönemde resmi kuru sabit tutulan Türk Lirası toptan eşya fiyatlarına göre %450 ve altına göre %360 değer kaybetmiştir. Hükümet savaş yıllarında ihracatı artırarak dış ticaret fazlası elde etmek çabasında idi. Ancak uyguladığı döviz kuru politikası ile bu amacı çelişkili idi. Savaş yıllarında TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri yüksek tutuldu. Diğer taraftan, 1941 yılında, ihracat üzerine vergi kondu. Bu verginin amacı bütçeye gelir sağlamak idi. İkinci dünya savaşının ilk yıllarında ihracat hem hacim (miktar) hem de değer olarak önemli ölçüde daraldı.¹²⁴

Savaşın bitmesi ve tüm dünyada liberal politikaların etkin olmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası kurumlar (IMF, GATT, Dünya Bankası), savaş döneminde uygulanan döviz kontrolü rejimine son vererek dış ekonomik ilişkilerde liberalleşmeyi teşvik etmişlerdir. IMF ve GATT, Avrupa'nın yıkılmış ekonomilerinde baş gösteren ödeme güçlüklerinin ülkeleri yeniden yoğun bir döviz kontrolü uygulamasına iteceğini, bu sebeple dünya ticaretinin sınırlandırılmasının kabul edilemeyeceğini savunmuşlardır. II. Dünya Savaşı devam ederken ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde 1 – 22 Temmuz 1944 tarihleri arasında toplanan konferansta savaştan sonraki uluslararası para sisteminin esasları kabul edilmiş ve Bretton Woods Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuş ve savaş sonrası uluslararası para konuları düzenleme görevi Fon'a verilmiştir. Bu nedenle Bretton Woods sistemine IMF sistemi de denilmektedir. Sistem, 15.8.1971 tarihine kadar devam etmiş ve "altın döviz standardına" dayanmıştır.¹²⁵

Türkiye'de de bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, 1945-1950 yılları arasında, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulması ve daha liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır. Söz konusu dönemde 1930

¹²⁴ Şahin, a.g.e., s. 92

¹²⁵ Karluk, 1999, a.g.e., s.507

sonrasında izlenen dışa kapalı, korumacı, dış dengeye önem veren politikalar terk edilerek serbest ticaretçi iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. İthalatın serbestleştirilmesiyle birlikte 1947'den itibaren ithalatta önemli artışlar yaşanmış ve dış ticarete açık vermeye başlanmıştır. Bu dönemdeki dış ticarete ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 6: 1946 – 1949 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1946	215	119	96	180
1947	223	245	-21	91
1948	197	275	-78	71
1949	248	290	-42	85

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

II. Dünya Savaşı sırasında devletin ekonomideki hâkimiyeti artmış ve dış ticaret rejimi daha katı bir şekle dönüşmüştür. Savaş sonrasında ithal talepleri artarken enflasyonun etkisiyle pahalılaştıran ihracatı sürdürmek güçleşmiştir. Bunun üzerine Hükümet, 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk döviz kuru ayarlamasını gerçekleştirmiştir. Yapılan devalüasyon ile Türk Parasına gerçek değeri verilmek istenmiştir. Bu gerçek değeri vererek, dış fiyatlar ile iç fiyatlar arasındaki farkın ortadan kaldırılması istenmiştir. Diğer taraftan da dış ticaretteki suni önlemler ortadan kaldırılacaktı. Dış ticaret canlandırılacaktı. Sonuçta üretimin çoğaltılması amaçlanıyordu. Yapılan devalüasyon ile 1 \$ = 130 Kuruş (1.3 TL) olan resmi kur 1 \$ = 280 Kuruş (2.80 TL) olarak değiştirilmiştir. Böylece TL, dolar karşısında %54,3 oranında devalüe edilmiştir. Devalüasyon ile birlikte dış ticarete kısmi serbestleşmeye gidilmiştir. İthalattaki kontenjanları, miktar kısıtlamaları ve tavan uygulamaları kaldırıldı. İç tüketim için çok gerekli olan tüketim malları dışında kalan malların ihracatı üzerindeki kotalar ve sınırlamalar son verildi.¹²⁶

¹²⁶ Şahin, a.g.e., s. 94

1946 yılında yapılan bu devalüasyon ağır, olumsuz sonuçlarla sonuçlandı. Üretimde beklenen artış sağlanamadı. Devlet giderleri arttı. Bütçe açıkları çoğaldı. Nakit hacmi yükseldi. Türk parasının satınalma gücü düştü. İthalat çoğaldı. İhracat düştü. İhracattaki azalma, ihraç edilen tarım ürünlerinde yeterli stok olmaması, bu ürünlerin talep esnekliklerinin düşük olması ve 1947 yılındaki görel olarak düşük rokelte elde edilmesinden kaynaklanmıştır. İthalatta ise döviz ve altın rezervlerinin ithalatın finansmanında kullanılmaya başlanması ve 1948 yılında ithalatın libere edilmesinden dolayı kaynaklanmıştır. Oysaki daha önceden belirtildiği gibi devalüasyonların temel amacı, ithalatın azalması, ihracatın arttırılmasıdır.

Çok partili siyasal rejimin başlangıç tarihi olan 1950 yılı sonrası dönem siyasal değişim ile beraber iktisadi konulara yaklaşım yöntemlerinde de bazı değişiklikler meydana getirmiş, ekonominin serbestleştirilmesi yönünde tedbirler yürürlüğe konulmuştur. 1950 yılında iktidara gelen parti, liberal bir ekonomi politikası uygulamıştır. Kısa bir süre uygulanan bu liberasyon politikasından (1950-1952), ilk kez 1953 yılında döviz kaynaklarının tükenmesi sonucunda kota sistemine geçilerek uzaklaşmış ve nihayet 1955 yılında şiddetli enflasyon ve artan dış ödeme güçlükleri gibi nedenlerden dolayı tamamen vazgeçilmiştir. Ancak aynı dönemde ekonominin döviz kazanma gücüne özellikle ihracata yeterli güç verilemediğinden dış ödemeler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu dönem zarfında ve sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının başta gelen sorunları dış ticaret açığı başta olmak üzere dış ödemeler açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşme olmuştur.¹²⁷ 1954'ten itibaren ekonomide, özellikle dış ticarete bunalım belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hızlı ekonomik büyüme uğruna körüklenen iç talep büyüyen dış ticaret açıklarına neden olmuştur. 1956'dan itibaren bir takım tedbirler alınmıştır. İthalata getirilen miktar kısıtlamalarından başka 1956 yılında Milli Koruma Kanunu yeniden yürürlüğe konarak iç ve dış ticarete de fiyat kontrollerine gidilmiştir. Fiyat oranları yükseltilmiş, ticari banka kredileri sınırlandırılmıştır. Kimi malların ihracatına ve kimi döviz girişi sağlayan işlemlere prim ödenmeye başlanmıştır. Böylece fiili çoklu kur uygulamasına geçilmiştir. Dış ticarete liberal politikaların terk edilmesinin ve korumacı politikalara başvurulmasının temelinde yatan, kronikleşen ve büyüyen dış

¹²⁷ Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2005

ticaret açıkları ile bu açıkların karşılanmasında kullanılan dış kaynak yetersizliği olmuştur. 1958'e gelindiğinde ithalattaki büyük düşüş ve dış baskılar neticesinde gerçekleştirilen devalüasyon sonrasında, dış ticaret üzerine konulan sınırlamalar azaltılmış ve dışarıdan sağlanan kaynaklar yoluyla da ithalat yeniden artmıştır.¹²⁸ Bu dönemde gerçekleşen dış ticarete ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 7: 1950 – 1958 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1950	263	286	-22	91
1951	314	402	-88	78
1952	363	556	-193	65
1953	396	533	-136	74
1954	335	478	-144	70
1955	313	498	-184	62
1956	305	407	-102	74
1957	345	397	-52	86
1958	247	315	-68	78

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Sabit kur politikasıyla genişleyen döviz talebi ve enflasyon, kısa zamanda serbest döviz piyasasının kurulmasına, kredili ithalatın yarattığı çifte ödemelere, katlı kur uygulamasına, kısa dönemli borçların artmasına, ithalat güçlükleri sebebiyle üretim kapasitesinin eksik kullanımına ve döviz rezervlerinin erimesine yol açmıştır. Bu dönem boyunca döviz politikası, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çerçevesinde yürütülmüştür. IMF'in teklifiyle Hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde, ekonominin iç ve dış dengelerini yeniden sağlamak üzere bir istikrar paketini uygulamaya koymuş ve doların fiyatı 280 Kuruş'tan (2.8 TL) 900 Kuruşa (9 TL) çıkararak % 221 oranında fiili bir devalüasyon yapmıştır. 4 Ağustos 1958'de yapılan devalüasyon, 9 Ağustos 1960 tarihinde resmi hale gelmiştir. 1958 devalüasyonu, bir

¹²⁸1923–2003 Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2005

yandan sistem karmaşıklığının yarattığı bürokrasi, öte yandan istikrar önlemlerine bağlanan yeni dış kredilerle ilgili görüşmelerin uzaması nedeniyle beklenen olumlu etkileri geciktirmiştir. İç borçlanmayla ilgilenmelerin yarattığı durgunluk, ödemeler dengesinin kapanmayan açıkları ve 1960 yılının siyasi olayları nedeniyle ekonomide beklenilenin çok altında bir gelişme sağlanabilmiştir.¹²⁹

3.1.3. 1960 – 1980 Dönemi

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte yeni bir döneme girmiş ve kalkınma beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1961 yılında da planlama ilkesine yeni Anayasa'da yer verilmiştir. Planlı dönemde dış ticaret, giderek daha ayrıntılı bir biçimde programlanmaya çalışılmıştır. 1961'de başlayan yeni dönem; ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikalarının sürdürüldüğü ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur. 1960'lı yıllar boyunca dış ticaret politikaları sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalar aracılığıyla yürütülmüştür. Katlı kur sistemi, ithal vergileri, ithalattan alınan damga resimleri, ithalatçıların Merkez Bankasına yatırdıkları teminat miktarları gibi araçlar kullanılarak bazı malların ithalatı sınırlandırılmaya çalışılırken, yatırım malları ve sanayi hammaddeleri ithalatı ise vergiden muaf tutularak özendirilmiştir. Bu dönemde, Türkiye ekonomisinin çarpıcı bir karakteristiği de dış ticaretinin de uzun vadede milli gelirdeki artışlara koşut bir gelişme göstermemiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, sınırlayıcı bir özelliğe sahip bulunmasıdır. Bu dönemde Türk ekonomisi uluslararası piyasalardaki dalgalanmalardan geçmişe göre daha fazla etkilenir bir duruma gelmiştir. Türkiye dış ticareti 1960 – 1977 dönemindeki genel eğilimi ise; bu dönemde dış ticaret bilânçosu hep açık vermiştir. Doğal olarak bu durum Türkiye'yi net yabancı sermaye ithalatçısı yapmıştır.¹³⁰ Söz konusu dönemde ihracatta gelişme sağlanamamasının en önemli nedenleri; dış ticaret politikalarının iç piyasaya üretim yapan, ithal girdilere bağımlı sanayiye destekleme amacı taşıması ve ihracatın geleneksel tarım ürünlerinden oluşmasıdır. İhracatın dış açıkların kapanması yönünde önemli bir kalem olabilmesinin yolu sanayi ürünlerinin

¹²⁹ Karluk, 1999, a.g.e., ss. 508-509

¹³⁰ Şahin, a.g.e., ss.169 - 170

ihracat içerisindeki payının artırılması, bu artışın yolu ise sanayileşme sürecinin belirli bir aşamaya gelmiş olması ve sanayi yatırımlarının ileri teknoloji ile üretim yapan, düşük maliyetli üretim ölçeklerine ulaşmış olmasıydı. Bu koşullar ise ancak belli sanayi kollarında kısmen gerçekleştirilmiş ve 1960'larda toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payı yüzde 13–18 arasında değişirken, 1970'lerde yüzde 20-39'lara yükselmiştir.¹³¹

1962 yılında bir yıl süreli bir plan hazırlanmış ve planın başarılı olması üzerine, bundan sonra, beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır. 1963-1967 yılları arasındaki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ekonomik ve siyasi bunalımların sonunda istikrarlı bir büyüme hızı ve kalkınma sağlanması amacıyla 15 yıllık bir perspektif içinde hazırlanmıştır. Bu iki dönem içinde 10 adet yıllık program da uygulanmıştır. Bu 15 yıllık perspektif içinde başlıca hedefler şöyle sıralanabilir; i) yılda yüzde 7'lik bir büyüme sağlanması, ii) istihdam sorunun çözümlenmesi, iii) Dış ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, iv) Her alanda yeterli sayıda ve üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi, v) Bu hedeflerin sosyal adalet ilkesiyle uyumlu bir biçimde sağlanmasıdır.

Bu planın öngördüğü dönem sonunda dış ticaret açısından şu gelişmeler olmuştur; ödemeler dengesi açığı ise, ihracatın düşünülen seviyenin üstünde gerçekleşmesi nedeniyle plan hedefinin altında kalmıştır. Bu plan döneminde yatırımları ve ihracatı teşvik amacıyla bazı kanunlar çıkarılmıştır. İhracatı teşvik için, ihracatta vergi iadesi uygulaması başlatılmıştır. Bu dönemde dış ticaret ile ilgili büyüklükler şu şekilde gerçekleşmiştir.

¹³¹ 1923-2003 Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2005

Tablo 8: 1959 – 1969 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1959	354	470	-116	75
1960	321	468	-148	68
1961	347	510	-163	68
1962	381	622	-241	53
1963	368	688	-320	53
1964	411	537	-127	76
1965	464	572	-108	81
1966	491	718	-228	68
1967	522	685	-162	76
1968	496	764	-268	64
1969	537	801	-264	67

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Ayrıca bu dönemde, Türkiye ile AET arasında ortak üyelik statüsünü kuran Ankara Anlaşması 1963'te imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında aşamalı olarak bir Gümrük Birliği'nin kurulmasını öngörüyordu. Anlaşmanın nihai amacı ise Batı Avrupa ile ekonomik ve siyasal bir birlik kurulmasıydı.

1960'lı yıllar Türkiye ekonomisi açısından planlı yılların başladığı bir dönem olsa da, uygulanan döviz kuru sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ayarlanabilir sabit kur sistemi uygulanmaya devam edilmiştir. 1964 yılından itibaren enflasyonist bir döneme girilmesi ile Türk Lirası aşırı değerli hale gelmiştir. Yapılan nominal devalüasyonlara karşın, iç fiyatlardaki hızlı artışlar aşırı değerlenmiş TL'nin bu durumunu sürdürmesini sağlamıştır. Aşırı değerlendirme oranı 1969 yılında %53 düzeyine kadar yükselmiştir. TL'nin aşırı değerlendirilmesi ihracatı engellerken, ithalatı ucuz hale getirmiştir. Bu dönemde kur ayarlamaları yerine, miktar kısıtlamaları, liberasyonun zaman zaman dondurulması, ihracatta vergi iadesi uygulamaları yürürlüğe konulmuş, işçi ve turist dövizlerine prim ödenmiştir. Ancak tüm bu

uygulamalar, 1970 yılının başlarında bir ödemeler dengesi sorunlarının ortaya çıkmasını engelleyememiştir.

Ulusal paranın aşırı değerlenmesi nedeniyle artan döviz giderleri bir döviz darboğazına neden olmuştur. Bu nedenle, ithalatın kısıtlanması için çeşitli önlemler alınmıştır. Alınan önlemler, IMF'in tepkisine yol açmış ve iş çevreleri korumacı önlemlere karşılık TL'nin değerinin düşürülmesini istemişlerdir. 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılarak %66 oranında devalüe edilmiştir.¹³² 1970 devalüasyonunun sonucu kısa zamanda görülmüş ve devalüasyonunun etkisiyle hızlanan ihracat ve işçi döviz gelirleri cari işlemler açığını daraltmaya başlamıştır. 1970 devalüasyonu 1946 ve 1958 devalüasyonlarından farklı bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, sonuçları da farklı olmuştur. 1970 devalüasyonunun gerek sanayi ürünleri gerekse tarım ürünleri ihracatının artmasında fazla etkili olduğunu söylemek olanaklı değildir. Devalüasyon döviz piyasasını rahatlatmıştır. İhracatta meydana gelen görece iyileşmede, devalüasyondan çok, tarımda yaşanan iyi iklim ve ürün koşulları, sanayide görülen gelişme trendi ve vergi iadeleri gibi mali teşvikler etkili olmuştur.

1968–1972 yılları arasında uygulaması gerçekleştirilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planını birinci plandan farklı çok kesimli olmasıdır. Tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi tek tek ele alınırken, plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı, Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmektir. Ayrıca, bu planın birinci plandan farklı olarak sanayi sektörüne özel bir önem vermiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında sanayi sektörü, ekonomik büyüme için "sürükleyici sektör" konumuna geçmektedir. Bu plan döneminde, bir taraftan "ithalat" yerine "yerli üretim" ikame edilirken, diğer taraftan "ara mallar" üretimi önem kazanmıştır. Ayrıca, vergi iadesi, döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşviklerine önem verilmiş, ihracatçı birlikleri kurulmuştur. Birinci ve ikinci planda öngörülen kalkınma hızları eşit olmakla birlikte, Birinci Planda hizmetler

¹³² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Geliştirilmiş 11. Basım, İstanbul, 2000, s.510

kesimi için öngörülen kalkınma hızı yüzde 7,2'den yüzde 6,8'e indirilmiştir. ¹³³ Bu dönemde gerçekleşen dış ticarete ilişkin veriler şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 9: 1970 – 1972 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1970	588	948	-360	62
1971	677	1171	-494	57
1972	885	1563	-678	56

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

1970'de uygulamaya konulan ekonomik önlemler paketi devam eden dört yılda oldukça olumlu sonuçlar vermiştir. Dış ticaret açıkları küçülmüştür. Yurt dışında çalışan işçilerin gönderdikleri dövizlerin beklenilenin ötesinde gerçekleşmiştir. İşçi dövizleri sayesinde, Türkiye 1970 devalüasyonundan sonra dış ödemelerinde bir kaç yıl kısmi bir rahatlık yaşamıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973–1977 yıllarını kapsamakta ve onbeş yıllık uzun dönemli bir perspektifin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile AT arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşmasının 1 Ocak 1973 yılında kanuni olarak yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık dönem içinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, özellikle sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden plan onbeş yıllık bir perspektif içerisinde değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. 1973–1995 yıllarını kapsayan bu yeni stratejiyle ulaşılmak istenen başlıca hedefler şunlardır; i) GSMH'nin yılda ortalama yüzde 9 dolayında artması, ii) Sanayinin milli gelir içindeki payının yüzde 23'ten yüzde 40'a çıkarılması, buna karşılık tarım kesiminin payının yüzde 28'den yüzde 10'a indirilmesi, iii) Toplam çalışanlar içinde

¹³³ 1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>, Erişim Tarihi: 05.06.2004

sanayi kesiminin payının yüzde 11'den yüzde 22'ye yükseltilmesi, tarım kesiminin payının ise yüzde 60'tan yüzde 20'ye düşürülmesidir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminin belirgin niteliklerinden birisi, başta altyapı olmak üzere, ekonominin darboğazlara girmesidir. Bunun temelinde 1960-1973 döneminde kesintisiz büyümeyi sağlayan ithal ikameci stratejiler vardır. Sınırlı iç piyasa ve ihracata yönelmedeki yetersizlik, sermaye yoğunluğu daha yüksek yatırımlardaki artış ve sınırlı kapasite kullanımları, büyüme hızının sürdürülmesini gittikçe daha yüksek maliyetli hale getirmiştir.¹³⁴

Bu dönemde, 1970 yılında yapılan devalüasyonun olumlu etkileri kısa zamanda görülmüştü, hızlanan ihracat ve işçi döviz gelirleri cari işlemler açığını daraltmaya başlamıştır. Bunun yanında rezervler 2 milyar doları aşmış, ihracat 1 milyar dolarlık tavanı geçmiş ve işçi döviz gelirleri ihracat gelirlerine yaklaşmıştır. Bu olumlu gelişmeler sebebiyle 1 TL'lik dolar fiyatı Mayıs 1974'te 13.50 TL'ye kadar düşürülmüştür.¹³⁵

1973 – 1979 yılları arasında dış ticarete ilişkin gerçekleşen veriler şu şekildedir;

Tablo 10: 1973 – 1979 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1973	1317	2086	-769	63
1974	1532	3778	-2246	40
1975	1402	4739	-3338	29
1976	1960	5129	-3169	38
1977	1753	5796	-4043	30
1978	2288	4599	-2311	49
1979	2261	5069	-2808	44

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

¹³⁴ 1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>, Erişim Tarihi: 05.06.2004

¹³⁵ Karluk, 1999, a.g.e., s.510

1973-1974 yılları arasında dört katına çıkan petrol fiyatları Türkiye'yi derinden etkilemiştir. 1974’de OPEC’in petrol fiyatlarını artırması ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı önemli ölçüde artırmış, enflasyonist baskı yaratmış, kriz ortamında dış kaynakların azalması da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ham petrol fiyatlarındaki artış ham petrolün toplam ithalat içerisindeki payını sürekli olarak artırmıştır. 1980 yılında ham petrol ithalatı 2,9 milyar dolar olurken, aynı yılın toplam ihracat değerinin de 2,9 milyar olduğu göz önüne alınırsa ham petrol ithalatının büyüklüğü daha net ortaya çıkmaktadır.¹³⁶ 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış neticesinde dünya ekonomisinin yaşadığı bunalımın Türkiye ekonomisine etkileri ülkeye dış kaynak girişi ile ertelenmiş ve ithalattaki artış devam ettirilmiştir. Dünyadaki ekonomik bunalıma rağmen Türkiye ekonomisi 1975-1976 yıllarında yüzde 8 civarında büyürken, 1976 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 38’lere düşmüştür. Türk ekonomisinin, 1977’de dış dengeleri büyük çapta bozulmuştur. 1977’de ihracat önemli oranda gerilerken, ithalat yüzde 13 artmış, böylece dış ticaret açığı 4 milyar doları aşarken, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 30’lara düşmüştür. Dengelerin bu denli bozulması dış kredilerin kesilmesini ve ithalatın tümünün peşin ödeme ile karşılanması gereğini doğurdu. Bu şekilde dış kaynakların önünün kesilmesi, 1978 ve 1979 yıllarında ithalatın durgunlaşmasına ve büyümenin durmasına yol açmış, ihracatta ise artış eğilimi başlamıştır. 1974 – 1979 döneminde ithalat ve ihracat artış hızları şu şekildedir.

Tablo 11: 1974 – 1979 Dönemindeki İhracat ve İthalat Artış Hızları (%)

Yıllar	1974	1975	1976	1977	1978	1979
İhtacat Artış Hızı (%)	16	-08	39	-10	30	-01
İthalat Artış Hızı (%)	81	25	08	13	-20	10

Kaynak: Tablo 3.9 ‘daki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹³⁶ 1923–2003 Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2005

İlk üç plan döneminde, dış ticaretin yapısında önemli değişimler oldu. Toplam ihracat gelirleri içersinde tarım ürünlerinin payı giderek azalırken sınaî ürünlerinin payı artmıştır. Belirtilen dönemde ihracattaki yapısal değişme sınırlı kalmıştır. Bu durumun temel üç nedeni olarak; uygulanan sanayileşme modelinin sürekli artan bir ithalat düzeyi gerektirmesi, ithal edilen yatırım ve ara malları fiyatlarının yükselmesi ve ihracatın kompozisyonunda bir değişiklik yaratılmayarak, tarım ürünlerinin ağırlığının 1970’li yıllarda da sürmesi sayılabilir. Türkiye hala bir tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı idi. İlk üç plan döneminde ihracattaki yapısal değişme aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12: 1963 – 1977 Yılları Arasında İhracatın Oransal Bileşimi

	1963 - 1967	1968 - 1972	1973 - 1977
Tarım Ürünleri (%)	79.3	74.2	60.1
Madenler (%)	4.0	5.9	5.6
Sınai Ürünler (%)	16.7	19.7	34.2

Kaynak: Şahin, 2002, s.174

Dış ticaretin bölgesel dağılımı konusunda ise; 1950’li yıllarda olduğu gibi, planlı dönemde de Türkiye’nin dış ticaretteki en önemli partnerleri Batı Avrupa ülkeleridir. Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye’nin dış ticaretindeki nisbi payları 1960 – 1965 döneminde %50.7 civarındadır. Bu dönemde ABD ve Kanada’nın Türkiye dış ticaretindeki payları %24’ü aşmaktadır. Doğu Bloğu ülkelerinin ise %9 civarında bir payları vardır. İkinci plan döneminde ABD’nin dış ticaretimizdeki payı azalmış, Buna karşın Batı Avrupa (%56) ve Doğu Bloğu (%12.4) ülkelerinin payları yükselmiştir. Üçüncü plan döneminde ise, Türkiye’nin dış ticaretinde Üçüncü Dünya ülkelerine doğru dikkat çeken bir kayma meydana gelmiştir. Bu ülkelerin Türkiye dış ticaretindeki nispi payları %38’e ulaşırken, AET ülkelerinin payları %46’ya, ABD’ninki %8.4’e ve Doğu Bloğu ülkelerinin payı %7.6’ya düşmüştür. Ekonomik

bunalımın ağırlaştığı dönemde Türkiye'nin dış ticareti serbest döviz bölgesinden ikili anlaşmalı ülkelerle, özellikle Ortadoğu ülkelerine kaymıştır.¹³⁷

Bu dönemdeki kur politikası ise; 1973 yılında Bretton Woods Sisteminin çöküşü ile esnek kurlara geçiş süreci başlamıştır. Türkiye bu durumda daha aktif bir kur politikası izlemek durumunda kalmış ve 1973 yılına kadar sıkı bir kambiyo rejimi uygulanan ülkemizde, kambiyo rejimine yeni düzenlemeler getirilerek esneklik kazandırılmıştır. Aktif kur politikası nedeniyle kur ayarlama yetkisi, Bakanlar Kurulu yerine 20 Haziran 1973 tarihinde Merkez Bankası'nın görüşü alınmak koşuluyla, Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. 1973 petrol krizi ile yüksek konjonktör yerini bir dünya bunalımına bırakırken, Türkiye'de hızlı fiyat artışları gözlenmeye başlanmıştır. Bu olumsuz gelişmelerin yanında, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonucu ABD'nin askeri ve Batı dünyasının ekonomik ambargosu şeklinde ortaya çıkan olumsuzluklar yaşanmıştır. 1974 – 1981 arasında ortaya çıkan ödemeler bilânçosu sorunun aşmak ve döviz açıklarını gidermek için alınan önlemler ile TL'nin resmi kuru sık sık ufak oranlı devalüasyonlarla ayarlanmıştır. Bu dönemde, resmi olarak dolar karşısında %87.5 oranında değer kaybetmiştir. Türkiye'de planlı dönemle birlikte sanayileşme de ithal ikamesine dayalı bir politika uygulanmaya başlanmış ve denge döviz kurunu yansıtmayan aşırı değerlenmiş bir döviz kuru politikası izlemiştir. 1973 – 1979 yılları arasında yapılan devalüasyonları destekleyecek nitelikte para ve maliye politikaları, ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık nedeniyle ortaya konulamamıştır. 1973 yılında izlenen aşırı değerlenmiş döviz kuru politikasının denge döviz kurunu yansıtamaması resmi döviz kuruna paralel serbest döviz kurunun oluşmasına neden olmuştur. 1974 yılından sonra TL'nin aşırı değerli hale gelmesi, 1977 yılından sonra dış rezervlerin hızla tükenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Türkiye dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir.¹³⁸

1978 yılında yapılan devalüasyon TL'nin değerini ABD doları karşısında %23 değer kaybına uğratmış ve 1 ABD doları 19.25 liradan 25 liraya yükselmiştir. 1979 yılında ise üç aşamalı bir yöntemle birlikte 1 ABD dolarının değeri önce Nisan

¹³⁷ Şahin, a.g.e., s.173

¹³⁸ Karluk, 1999, a.g.e., s.s. 510-511

1979'da 25 TL'den 35 TL'ye, Mayıs 1979'da ise 42 TL'ye yükseltilmiştir. Haziran 1979'da ise 1 ABD dolarının değeri 47,1 TL'ye yükseltilmiştir. Böylece 1979 devalüasyonu ile TL, ABD doları karşısında üç kez değer kaybına uğratılmıştır.¹³⁹

Özet olarak, 1980 öncesi dönemde uygulanan sabit kur politikası 1970'lerin ilk yılları hariç, yurtdışı fiyat artışlarının da üzerinde seyreden yurtiçi fiyat artışlarının etkisiyle TL'nin aşırı değerlenmesine yol açmış, bu durum ihracatı ve ihracata dönük bir üretim yapısının gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kur politikasında yapılan düzenlemeler genelde katlı kur uygulamaları şeklinde olmuştur. İşçi dövizleri ve turizm gelirleri için daha yüksek kur uygulanırken, tarım ürünleri ihracatı, petrol ve gübre ithalatında daha düşük kur uygulanmıştır. 1970'li yıllarda uygulanan kambiyo rejimi katı kontrollere ve düzenlemelere dayalı bir sistemden oluşmuştur. Bu dönemde, özellikle döviz girişi, döviz transferi ve döviz bulundurulması belli hükümlere bağlanmıştır. Sermaye hareketleri yanında vatandaşların yurtdışına çıkışları da iki yılda bir olmak üzere sınırlandırılmıştır. 1973'te Bretton Woods Sisteminin yıkılışına kadar sıkı bir döviz kontrol rejimi uygulayan Türkiye, 1973'lerden sonra daha serbest kur sistemine geçmiş ve esneklik kazandırılmış döviz kuru sistemini benimsemiştir.¹⁴⁰

3.2. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kuru Sistemleri, Politikaları ve İhracat

Türkiye ekonomisi 1974'den itibaren ekonomi ciddi anlamda bunalımın içine girmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, baş gösteren bunalımın temel sebepleri; dış ödeme güçlükleri ve döviz dar boğazı, uygulanan sanayileşme politikası ve 1974'den itibaren aşırı bir şekilde yükselen petrol fiyatları, Kıbrıs Barış Harekâtı ve bunu takiben artan askeri harcamalar, bu askeri müdahaleyi takiben diğer ülkelerin ekonomik ve askeri ambargosudur. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde ülke hem sosyal hemde ekonomik açıdan bunalıma girmiştir. Toplumda terörün tırmanışı ve sosyal huzursuzluğun artması, ekonomik anlamda; politik grevler ve işi bırakmalara üretimi olumsuz etkilemiş, kapasite kullanımı ciddi boyutlarda daralmıştır. Diğer taraftan yaşanan yüksek enflasyon oranları (TÜFE bazında; 1978 yılında bu oran

¹³⁹ Şahin, a.g.e., s.s. 180-181

¹⁴⁰ Karluk, 1999, a.g.e., s. 511

%56 iken 1979 yılında %115 olarak gerçekleşmiştir.) bunalımın bir göstergesi olduğu kadar, bunalımı ağırlaştırılan bir sarmal rolü de oynamıştır. Hızlanan enflasyon TL'nin satınalma gücünün sürekli düşmesine ve arka arkaya yapılan mini devalüasyonlara rağmen, döviz kurunun aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Bu durum işçi döviz girişi, ihracat ve yabancı sermaye girişini yavaşlatırken, ithalatı özendirmiştir. Sonuç olarak ödemeler bilânçosu açık vermiştir.

Ekonomik bunalımdan çıkmak için 1978 ve 1979'da bir dizi ekonomik tedbir uygulanmıştır. Fakat bu tedbirler sorunun özüne inmediği, bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış koşulları bunların uygulamalarına tam imkân vermediği için başarılı olamamıştır. Sonuçta, 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti IMF'in temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini de arkasına alarak ekonomide radikal dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur.

Söz konusu istikrar programı ile ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonominin dışa açılarak uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. İstikrar Programı ile öngörülen başlıca tedbirler şunlardır; i) döviz gelirlerini artırıcı tedbirler, ii) ithalatın libere edilmesine yönelik tedbirler, iii) fiyat oluşumu ile ilgili tedbirler, iv) yabancı sermaye ile ilgili tedbirler, v) idari tedbirler, vi) para politikası ile ilgili tedbirlerdir.¹⁴¹

3.2.1. 1980 – 1988 Dönemi

1980 öncesi dönemde uygulanan korumacı dış ticaret politikası ile sabit kur sistemi, dışa kapalı olan, dış dünya ile rekabet edemeyen bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile dengeyi sağlamak ve dünya piyasalarında rekabet edebilecek bir sanayi yapısına kavuşmak amacıyla, yeni bir döviz kuru sistemi gündeme gelmiştir. Dış rekabete uyum ana hedef olarak belirlenmiştir.

¹⁴¹ 1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>, Erişim Tarihi: 05.06.2004

24 Ocak kararları ile dışa dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu dönüşüm döviz kuru sistem seçimini de beraberinde getirmiştir. 25 Ocak 1980 tarihinde 1 \$ = 70 TL olarak belirlenmiş, 1 Mayıs 1981 tarihine kadar TL sık sık %1.5 - %5.5 oranında devalüe edilerek kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir. Böylece Türkiye, paranın dış değerinin düzenli bir şekilde düşürülerek ihracata canlılık kazandırmaya yönelik aktif kur politikasını yürürlüğe koymuştur. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren MB'ca günlük kur uygulamasına geçilmiştir. Merkez Bankası, günlük döviz kuru uygulamasına 29 Aralık 1983 tarihinde son vermiş, sadece TL'nin ABD doları cinsinden esas kurunu günlük olarak belirleyip ilan etmeye başlamıştır.¹⁴²

29 Aralık 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 28 sayılı karar ile kambiyo rejimine önemli değişiklikler getirilmiştir. Karara göre, MB'nın günlük olarak ilan ettiği esas kurun dövizler için %6, efektifler için %8 altını veya üstünü geçmemek koşuluyla, döviz ve efektif alış-satış kurlarını serbestçe belirleyebilecekti. Bu kararlar döviz kuru sistemine önemli esneklik getirilmiştir. 2 Temmuz 1984 tarihinde 30 sayılı karar haline getirilen 28 sayılı karar ile serbestleşme doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. 30 sayılı karar ile döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara bırakılmış, bankaların döviz mevcutlarını bankacılık işlemleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmış, kişilerin döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkarılarak, bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırma olanakları tanınmıştır. Bunun yanında, ihracatçıların elde ettikleri dövizlerin %20'sinin serbest kullanimlarına bırakılmasına ve görünmeyen işlemlere ilişkin dövizlerin yurda getirilme sürelerinin kaldırılarak, bu dövizlerin ilgililerce serbest kullanimlarına olanak tanınmıştır.¹⁴³ 29 Haziran 1985 tarihinden itibaren döviz kurlarının belirlenmesi MB güdümünden çıkarılmış ve bankalar kur belirlemede tümüyle serbest bırakılmıştır. Aralık 1983'te alınan kararlar 15 Mart 1986'ya kadar devam etmiş ve bu tarihte Merkez Bankasınca günlük olarak belirlenecek döviz ve efektif alış kurlarının %1 altını ve üstünü geçmemek üzere kurların yine yetkili bankalarca

¹⁴² Karluk, 1999, a.g.e., s.511

¹⁴³ Ahmet Kızıl, 1980 – 1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, T.C. HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, 1994, s.92

belirlenmesi ilkesi getirilmiştir. Bankalarca belirlenecek döviz alış ve satış kurlarının arasındaki fark %2 oranını aşmamaktaydı.

Türkiye’de döviz kurunun arz ve talep şartları altında serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım, Ağustos 1988’de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaların açılmasıyla başlanmıştır. Bu piyasalara bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ile Merkez Bankası’nın döviz pozisyonunu yöneten Döviz İşlemleri Müdürlüğü katılmıştır.¹⁴⁴

Özet olarak, 24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlanan döviz kuru sisteminin amacı, ekonominin değişen iç ve dış koşullara uyum sağlaması ve ihracat yönelik bir büyümenin gerçekleştirilmesi ve TL’nin değerinin dışa açılmayı özendirerek bir bir düzeye ulaştırılması olmuştur. 1980’den itibaren her geçen yıl kur politikasının daha libere olması yönünde kanunlar çıkarılmış ve kararlar uygulamaya konmuştur.

1980 – 1988 döneminde uygulanan kur politikalarının ihracat üzerine etkisi şu şekilde olmuştur. 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980 sonrası ekonomimizde dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. İstikrar önlemleri çerçevesinde ihracatı arttırmak için öncelikle devalüasyon uygulamasına başvurulmuştur. Bir diğer uygulama ise, ihracatın özendirilmesi için parasal desteklerin verilmesi ve ihracat fiyatlarının düşürülmesi için işgücü ücretlerinin azaltılmasıdır. Bu uygulamalar özellikle ithal ikamesi döneminde kurulan ve korumacılık nedeniyle dünya fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla üretim yapan sektörlerin hızla ihracat yönelmesini sağlamıştır.¹⁴⁵

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında da (1979 – 1983) bu hususlar yer almıştır. Önceki planlara göre yüksek düzeyde ihracat hedefi belirlenmiş ve ihracat olanakları sınırlı bulunan geleneksel tarım ürünleri yanında sanayi ürünleri ihracatı ve bu tür malların çeşitlendirilmesi ilke olarak benimsenmiştir. İhracatın artırılmasının ana hedef olarak seçildiği IV. Beş Yıllık Plan döneminde ihracat faaliyeti sadece yurt

¹⁴⁴ Karluk, 1999, a.g.e., s. 512

¹⁴⁵ Kepenek - Yentürk, a.g.e., s. 260

içinde üretilenin satılması biçiminde dar kapsamlı olarak ele alınmamış, gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi ticaret sektörü faaliyeti olarak ele alınmıştır.¹⁴⁶

V. Beş Yıllık Kalkınma Planında da ihracatın özendirilmesi ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin özendirilmesi ilkesi yine yer almıştır. Döviz kuru politikasının dış rekabet gücünü sağlayacak ve rasyonel bir teşvik sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunacak biçimde yürütülmesi ve plan dönemi içinde tedricen serbest döviz kuru sistemine geçiş ortamının hazırlanması öngörülmüştür.¹⁴⁷ 1980 – 1988 döneminde dış ticarete ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 13: 1980 – 1988 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhracatın Payı (%)	İthalatın Payı (%)	İhracat Artış Hızı (%)	İthalat Artış Hızı (%)
1980	2910	7909	-4999	36	27	73	28	56
1981	4703	8933	-4230	52	34	66	61	12
1982	5746	8843	-3097	64	39	61	22	-1
1983	5728	9235	-3507	62	38	62	-03	4
1984	7134	10757	-3623	66	40	60	24	16
1985	7958	11343	-3385	70	41	59	11	5
1986	7457	11105	-3648	67	40	60	-6	-2
1987	10190	14158	-3968	71	41	59	36	27
1988	11662	14335	-2673	81	44	56	14	1

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, ilgili dönemde hem uygulanan döviz kuru politikası hem de ihracatı arttırmaya yönelik teşvikler ve diğer politikaların da etkisiyle ihracat hem miktarsal hemde nisbi olarak önemli artış göstermiştir. 1981 yılında ihracatın artış hızı %61 oranında gerçekleşmiştir. 1983 ve 1987 yıllarında küçük miktarlarda ihracatta gerileme olmasına rağmen 1987 yılında bu oran %36

¹⁴⁶ DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979 – 1983), Ankara, 1979, s.266

¹⁴⁷ DPT, V. Beş Yıllık Plan Öncesinde Gelişmeler: 1972-1983, Ankara, 1985, s.18

iken 1988 yılında %14 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama hızı giderek artmaktadır. 1980 yılında bu oran %36 iken 1988 yılına geldiğimizde bu oran %81 olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaret hacmi içinde ihracatın payı 1980’de %27 iken ilgili dönemde giderek artmış, 1988 yılında bu oran %44 olarak gerçekleşmiştir.

Yine aynı dönemde döviz kurlarındaki gelişimi de görmek için 1980 – 1988 döneminde Tartılı Efektif Reel Kur (TERK) verilmiştir. Bu dönemde dış ticaret genellikle dolar ve mark üzerinden yapıldığından, MB tarafından hesaplanarak yapılan %75’i ABD Doları, %25’i Alman Markından oluşan bir döviz sepeti karşısında, çapraz kurların da dikkate alındığı TL’nin reel olarak değerini gösteren TERK kullanılmıştır.¹⁴⁸

Tablo 14: Tartılı Efektif Reel Kur, İhracat ve Zincirleme İndeks (1980 – 1988 Dönemi)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
TERK	106.4	89.8	79.3	78.3	77.7	72.9	66.8	66.3	60.6
Zincirleme İndeks¹⁴⁹ (TERK)	-----	84.4	88.31	98.74	99.23	93.82	91.63	99.25	91.40
İhracat (Milyon \$)	2910	4703	5746	5728	7134	7958	7457	10190	11602
Zincirleme İndeks (İhracat)		161.6	122.7	99.6	124.5	111.5	93.7	136.6	114.4

Kaynak: TCMB (www.tcmb.gov.tr). Zincirleme İndeks Dolar ve Mark’a ait veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

TERK değerlerine göre 1980’den sonra izlenen döviz kuru politikası genellikle eksik değerlendirilmiş TL politikasıdır. 1989 yılına kadar tamamen eksik değerlendirilmiş TL politikası izlenmiştir. 1980 sonrası dönemde döviz kuru politikası,

$$^{148} \text{TERK} = (\text{Pt}) = \frac{[0.75 \$ / \text{TL}_{(t)}] + 0.25 \text{DM} / \text{TL}_{(t)} \$ / \text{DM}}{0.75 \text{PUS}_{(t)} + 0.25 \text{PGE}_{(t)} [\$ / \text{DM}_{(t)} / \$ / \text{DM}]}$$

¹⁴⁹ **Zincirleme İndeks;** Eğer indeks hesabında her değer, bir önceki dönemin değeriyle karşılaştırılmak istenirse, oluşturulan indekslere “**değişken esaslı**” ya da “**zincirleme indeks**” adı verilir. (Örneğin; 1981 yılında TERK 1980 yılına göre %15,6 (100 – 84.4 = 15.6) oranında azalmıştır. İhracat ise 1981 yılında, 1980 yılına göre %61.6 (161.6 – 100 = 61.6) oranında artmıştır.)

ihracatın özendirilmesinde önemli bir araç olmuştur. 1980 – 1988 döneminde döviz kuru ile ihracat ilişkisini incelediğimizde, 1983 ve 1986 yılları dışında düzenli bir ilişki vardır. Söz konusu yıllarda teoriye uygun olarak ihracat artış göstermiştir.

İlgili dönemde ihracat artışında kur politikasının yansira bazı diğer uygulamalarında payı büyüktür. 1980 – 1988 döneminde uygulanan kur ve faiz politikaları ihracatta artış sağlamış ve ihracat sektöründe olumlu yapısal değişikliklere yol açmıştır. 1984 yılından itibaren eş anlı olarak hem dış ticaret hem de dış finans serbestleştirmesine gidilmiştir. Türkiye’de yerleşik kişilerin döviz bulundurmalarıyla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış ve bunlara bankalar nezdinde döviz hesapları açabilme olanağı getirilmiş, buna bağlı olarak da bankalara döviz pozisyonu tutma ve harcama konularında önemli esneklikler sağlanmıştır. Dış ticaret alanında ise, 1984 – 1986 döneminde liberizasyona gidilmiş, gümrük ve eşdeğerli vergilerde önemli değişiklikler yapılmıştır. Düşük faizli kredi sistemine son verilmiş, vergi iade oranları düşürülmüş, ancak azaltılan doğrudan teşviklerin ihracat üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırabilmek için Katma Değer Vergisi istisnası ve Kaynak Kullanımı ve Destekleme Fonu’ndan prim ödemeleri getirilmiştir. 1980 – 1983 arasındaki yıllarda ise, kur ayarlamaları ve/veya ithalatın liberizasyonu gibi dolaylı araçlar yerine doğrudan sübvansiyon niteliğindeki teşvik araçları (vergi iadesi, düşük faizli ihracat kredileri gibi) kullanılarak ihracat özendirilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁰ İhracatı artırmak için yapılan bu hukuki düzenlemelere ilave olarak, başta parasal ve nakdi teşvikler olmak üzere ihracat değişik destek unsurları ile teşvik edilmiştir. İhracatın kredi ve sigorta yolu ile desteklenmesi kapsamındaki mekanizmaların geliştirilebilmesi, Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması ve Türkiye’nin ihracata yönelik stratejisinin desteklenmesi amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurularak faaliyete geçirilmiştir.

¹⁵⁰ Işın Çelebi, Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, e Yayınları, İstanbul, 1991 s. 98

1980 – 1988 döneminde ihracatın ana sektörlere dağılımı ve GSMH içindeki payı şu şekildedir.

Tablo 15: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1980 – 1988)

Yıllar	Tarım (%)	Madencilik (%)	Sanayi (%)	GSMH İçindeki Payı (%)
1980	57.5	6.6	36	4.3
1981	47.2	4.1	48.7	6.6
1982	37.3	3.0	59.7	8.9
1983	32.8	3.3	63.9	9.5
1984	24.5	3.4	72.1	12.1
1985	21.6	3.1	75.3	11.9
1986	25.3	3.3	71.4	9.9
1987	18.2	2.7	79.1	11.9
1988	20.1	3.2	76.7	12.9

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 1998)

1980 yılından itibaren uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası bu dönemde beklenen sonucu vermiştir. İhracatın ana sektörler itibari ile dağılımını incelediğimizde tarımın payı 1980 yılında %57.5 iken bu oran giderek düşmüş 1988 yılında %20.1 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın uygulanan politika gereği de 1980 yılında sanayinin payı %36 iken 1988 yılına gelindiğinde bu oran %76.7'dir. 1980 öncesinde uygulanan ithal ikamesi politikasının terk edilerek ihracata önem verilmesi sonucu 1980 yılında %4.3 olan ihracatın GSMH içindeki payı 1988 yılında %12.9'dur.

3.2.2. 1989 – 1998 Dönemi

1988 sonrası dönemde döviz kuru politikası açısından en önemli gelişme, TL'nin konvertibl olmasıdır. 11.8.1989 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile

döviz rejiminde geniş ölçüde serbesti getirilmiş, bu suretle Türk parasının konvertibiliteye geçmesi için gerekli olan yasal çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır. 32 sayılı Karar çerçevesinde döviz rejiminde yapılan serbestleştirme ve iyileştirmeler ile Rejimin esasları; Türk parasının ithalinin tamamen serbest bırakılması, ihracının ise Bakanlık iznine bağlanması, Türkiye'de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları, bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarından 3.000 dolara kadar döviz satın almaları, yurtdışına döviz transfer ettirmeleri ve bankalar nezdinde döviz tevdiat hesabı açmaları konularında getirilen serbestiler, döviz kullanımının serbest tasarrufa terk edilmesi, yurtdışına sermaye çıkışına (belli kısıtlar ve izinler dahilinde) ve yurtdışından aynı, nakdi ve gayrimenkul kredi teminine olanak sağlanması, ihracat rejimi esaslarına uygun olarak altın ve menkul kıymet ihracının serbest bırakılması, yurtdışına döviz üzerinden garanti ve kefalet verilebilmesinin temini, mücbir sebep hallerinde verilecek ek süreler içinde getirilen ihracat bedellerinin alışıında cari kur uygulanması olarak özetlenebilir. 13.8.1989 ve 20251 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 8932/1 No.lu Türk Parasını Koruma Hakkında 32 sayılı Karara ilişkin tebliğ ile 22 Mart 1990 tarihinde Türk Lirasının konvertibilitesi ilan edilmiştir.¹⁵¹

Döviz kurlarının kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesi ise Şubat 1990'da gerçekleşmiştir. Bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müessesler, 1990 yılından bu yana döviz kurlarını Merkez Bankası'ndan bağımsız olarak belirleyebilmektedirler. Haziran 1991'de yapılan mevzuat değişikliği ile PTT'ye serbestçe belirleyebileceği kurlarla döviz alım satım yetkisi verilmiştir.

1994 yılında, Türkiye büyük bir kriz yaşamıştır. Bu kriz hem mali hemde reel sektöre önemli ölçüde zarar vermiştir. Döviz kurları, 5 Nisan 1994 tarihine kadar, 3 Temmuz 1991 tarih ve 20918 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Merkez Bankası Genelgesine göre belirlenmiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde alınan Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde 5 Nisan 1994 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Merkez Bankası Genelgesi ile (I – A/B) döviz kurlarını belirleme ilkesi yeniden düzenlenmiştir. (Md.5). Buna göre ticari ve ticari olmayan işlemlere ilişkin olarak

¹⁵¹ 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası, <http://www.dtm.gov.tr/EKONOMI/75yilbk/1980so.htm>, Erişim Tarihi: 07.07.2004

yapılan döviz efektif alım-satım işlemlerinde uygulanacak döviz kurları, bankalar, yetkili müessesler, özel finans kurumları ve PTT'ce piyasa kuralları dâhilinde serbestçe belirlenebilmekteydi. Ancak, bankalar arası döviz piyasasında verilen TL alış ile satış kotasyonları arasındaki fark %3'ü geçmeyecekti. Ticari ve ticari olmayan işlemlere döviz cinslerine göre uygulanan TL kurları, ilgili kuruluşlarca günlük olarak MB'na bildirilecekti. Merkez Bankasınca her işgünü sonunda ilan edilecek günlük kurlar, uluslararası ve iç piyasalardaki gelişmeler dikkate alınarak serbestçe oluşacaktı. Merkez Bankasınca her işgünü sonunda ilan edilecek kurlar, Merkez Bankasınca bankalar, yetkili müessesler ve özel finans kurumları ile birlikte belirlenecekti.¹⁵²

Kriz sırasında, büyük çapta sermaye kaçıışı yaşanmış ve Merkez Bankası rezervleri önemli ölçüde azalmıştır. Sonuç olarak, hükümet devalüasyon yapmaya ve döviz kuru rejimini değiştirmeye karar vermiştir. Sabit kur rejimlerinden birini uygulamaya karar vermiştir. Kur, bir bant içinde serbestçe hareket edebilmekteydi. Ancak, bu band oldukça dar olarak belirlenmişti. Bu kur sistemi, sürünen band rejiminin özelliklerini taşımaktaydı. 1994 sonrası süreçte TL aşırı değer kaybetmiş ve bunun sonucunda, ihracat artış hızı ithalat artış hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. 1994 yılında aylar itibariyle ABD doları ve Alman markına ilişkin gerçekleşen kur değerleri şu şekildedir.

¹⁵² Karluk, 1999, a.g.e., ss. 512-513

Tablo 16: 1994 Yılına Ait Aylar İtibariyle Dolar ve Mark Kurları (TL)

Aylar	Dolar	Mark	Zincirleme İndeks (Dolar)	Zincirleme İndeks (Mark)
Ocak	17203.52	9949.98	-----	-----
Şubat	18260.41	10646.22	106.14	106.99
Mart	22137.6	13173.24	121.23	123.73
Nisan	30089.69	20479.87	135.92	155.46
Mayıs	31730.41	19279.62	105.45	94.13
Haziran	31163.35	19711	98.21	102.23
Temmuz	31016.84	19440.20	99.52	98.62
Ağustos	32950.97	20881.47	106.23	107.41
Eylül	34038.79	21974.68	103.30	105.23
Ekim	35823	23692	105.24	107.81
Kasım	36323	23232	101.39	98.05
Aralık	38418	24806	105.76	106.77

Kaynak: TCMB (www.tcmb.gov.tr). Zincirleme İndeks Dolar ve Mark'a ait veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

5 Nisan kararları sonrasında TL önemli ölçüde değer yitirmiştir. Ocak ayında 1 dolar 17203.52 TL ve 1 Mark 9949.98 TL iken Nisan ayı sonunda bu değerler sırasıyla 30089.69 ve 20479.87'dir. Mart ayına göre dolardaki artış oranı Nisan ayında %35.92 iken marktaki artış oranı ise %55.46 olmuştur. Yılına kadar TL sürekli değer kaybetmiştir.

Tablo 17: 1994 - Ocak Ayına Göre Nisan ve Aralık Ayında Dolar ve Mark'ın Değerindeki Değişmeler

Döviz	Ocak'94	Nisan'94	Aralık'94	Nisan Ayındaki Değer Artışı (Zincirleme İndeks)	Aralık Ayındaki Değer Artışı (Zincirleme İndeks)
Dolar	17203.52	34086.69	38418	174.90	223.31
Mark	9949.98	20479.87	24806	205.82	249.30

Kaynak: Tablo 16'teki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Ocak ayına göre Nisan ayında dolar %74.90 oranında değer kazanmıştır. Aralık ayına göre ise bu oran %123.31'dir. Mark ise aynı dönemde Ocak ayına göre %105.82 oranında değer kazanırken Aralık ayında bu oran %149.30'dur.

Kur artışının istikrarlı bir piyasada ve öngörülebilir nitelikte gerçekleştirilmesini sağlamak için 25 Kasım 1995 tarihinde Merkez Bankası bünyesinde Vadeli İşlemler Piyasası oluşturulmuştur. Türkiye'de Merkez Bankası ilk defa 27 Kasım 1995 tarihinde vadeli döviz işlemlerine başlamış ve ABD dolarıyla ilgili olarak yılsonu hedefini açıklamıştır.

TL'nin iç piyasada son yıllarda hızla değer kaybetmesi sonucunda sıfırları artınca, TL 1997 yılı başında ABD doları karşısında dünyanın en düşük değere sahip ikinci parası durumuna gelmiştir.¹⁵³

1997 yılı itibari ile Türkiye ve Dünya ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Güney Doğu Asya Krizi ve 1998 yılında Rusya Krizi. Bu Krizler bölge ekonomileri yansırı, diğer ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye ekonomisi durgunluk içine girmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur. 1998'ilk

¹⁵³ Karluk, y.a.g.e.,s. 515

altı ayında uygulamaya kona istikrar politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur.¹⁵⁴

1989 – 1998 döneminde, ihracatın gelişimi de şu şekildedir. 1990'lı yılların başında hem ülkemizde hemde dünyada yaşanan önemli gelişmeler söz konusudur. Dünyada yaşanan önemli gelişmeler, Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının başladığı, iki Almanya'nın birleştiği, SSCB'nin bölünmesiyle ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu, diğer yandan ABD ve Irak arasında meydana gelen Körfez Savaşıdır. Ülkemiz açısından da, 1991 yılında erken genel seçimlerin yapılması bu dönemde yaşanan önemli olaylardır. Bu gelişim içerisinde, Türkiye'nin de hızla küreselleşen dünya sistemine entegre olmak yolunda dışa açılma politikalarına yeni bir perspektif kazandırması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede; ekonomik sıkıntılar sebebiyle etkinliği giderek azalan dış ticaret politikalarına etkinlik kazandırmak amacıyla yeni pazar arayışları başlamıştır.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı yükseliş bu defa yurtdışından kısa süreli sıcak paranın spekülatif amaçlarla ülkeye akmasına sebep olmuştur. Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmiş, TCMB'nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşamamış, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar baş göstermiştir. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararlar çerçevesinde uygulamaya konulan başlıca önlemler, Türk Lirasının %39 oranında devalüe edilmesi, Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5'lik verginin kaldırılması, munzam karşılıkların sıfırlanması, döviz hesaplarına %22 disponibilitate zorunluluğunun getirilmesi, net aktif ve

¹⁵⁴ Oğuz Yıldırım, Kura Dayalı İstikrar Politikalarının Etkinliği 1990 – 2000 Türkiye Örneği, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları; No. 770, Eskişehir, 2003

ekonomik denge vergilerinin bir defaya mahsus olarak toplanması, döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların on banka verilerine göre belirlenmeye başlaması, TL cinsinden tasarruf mevduatına ve Döviz Tevdiat Hesaplarına sigorta kapsamında sınırsız güvence getirilmesi, 10 yıllık aradan sonra IMF ile stand-by anlaşmasına gidilmesi, Hazinesinin Merkez Bankasından alacağı avansa sınır getirilmesi, KİT ve Tekel ürünlerinin pahalılaştırılması, akaryakıtla ilişkin kesintilerin artırılması, ana başlıkları altında özetlenebilir.¹⁵⁵

Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi ise; özellikle 1994 yılında yapılmış olan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan, Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına ilişkin 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 1.1.1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği'dir. Bu gelişmeler uluslararası yükümlülüklerimizin artması ve belirlenen normlar çerçevesinde dış ticarete yönelik gerekli uyum çalışmalarının yapılması gereğini doğurmuştur. İhracat Teşvik Mevzuatı'nda radikal değişiklikler yapılmış, Dâhilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile 1.6.1995 tarihinden itibaren yeni Devlet Yardımları uygulaması başlatılmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret politikalarına yön veren bir diğer önemli iktisadi bütünleşme ise Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğidir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, kurumsal bir yapıya kavuşturularak 01.01.1995 tarihi itibarıyla Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüştürülmüştür. Türkiye, DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dâhil olmuştur.

1997 yılında yaşanan Asya Krizinin, ABD ekonomisinin göstermiş olduğu performans çerçevesinde dünya ekonomisine etkisi sınırlı düzeyde kalırken, bölge

¹⁵⁵ 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası, <http://www.dtm.gov.tr/EKONOMI/75yilbk/1980so.htm>, Erişim Tarihi: 07.07.2004

ülkeleri başta olmak üzere özellikle ülkemizde içinde bulunduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerine büyük çaplı olumsuz yansımaları olmuştur. Asya krizinin etkileri Rusya Federasyonunun yaşadığı olumsuz ekonomik koşullarla birleşince 1998 yılında anılan ülkede ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. 1998 Ağustos'ta Rusya'da Ruble devalüe edilmiş ve moratoryum¹⁵⁶ ilanı ile yeni bir finansal kriz yaşanmıştır.¹⁵⁷1989 – 1998 döneminde dış ticarete ilişkin veriler şu şekildedir.

Tablo 18: 1989 – 1998 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhracatın Payı (%)	İthalatın Payı (%)	İhracat Artış Hızı (%)	İthalat Artış Hızı (%)
1989	11625	15792	-4167	73	42	58	03	10
1990	12959	22302	-9343	58	37	63	11	41
1991	13594	21047	-7453	64	39	61	4	-5
1992	14715	22871	-8156	64	39	61	8	8
1993	15345	29428	-14083	52	34	66	4	28
1994	18106	23270	-5164	77	44	56	17	-20
1995	21636	35709	-14073	60	38	62	19	53
1996	23224	43627	-20403	53	35	65	7	22
1997	26261	48559	-22298	54	35	65	13	11
1998	26974	45921	-18947	58	37	63	2	-5

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında'da (1990 – 1994) ihracata dayalı bir kalkınma politikası benimsenmiştir. İhracatın ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetlerin özendirilmesinin ve desteklenmesinin esas alınması, yüksek oranlı devalüasyon yerine, günlük kur saptamasına geçilmesine ve ithalatın serbestleştirilmesi bu dönemde uygulanan politikaların önemli özellikleridir. Ayrıca söz konusu dönemde, ülke ekonomisinde ve istihdamında çok önemli bir yere sahip olan Küçük ve Orta

¹⁵⁶ **Moratoryum;** Vadesi gelmiş borçların tümünün veya bir bölümünün belirli bir süre için ödenmeyeceğini bildiren resmi duyuru veya hükümet kararı. Moratoryum, konsolidasyonun dış borçlar için uygulanan şekli olarak tanımlanabilir. Vadesi gelen dış borçlarını ödemek için kaynak bulamayan devletler, moratoryum ilan ederek ödemeyi daha sonra yapacağını beyan eder. Moratoryum ilanının sonuçları da konsolidasyondaki gibidir. Moratoryum ilan eden devlete olan güven sıfırlanır ve bu devletin yeni dış borç bulması imkânsız hale gelir.

¹⁵⁷Yıldırım, a.g.e., s.98

Ölçekli İşletmelerin – KOBİ – işletmelerin¹⁵⁸ bir araya gelmesi ve işletmelerin “Sektörel Dış Ticaret Şirketleri” adı altında kurulan çok ortaklı şirketler aracılığıyla ihracat yapmaları gündeme gelmiştir.¹⁵⁹ Diğer taraftan VI. BYKP döneminde ihracat ilişkin alına kararlar şu şekildedir. İhracatta ürün çeşitlendirilmesine gidilmesi ve katma değeri yüksek ürünlere öncelik verilmesi, doğrudan teşvik yerine dolaylı teşviklere ağırlık verilmesi, ihracatçılara uluslararası pazarlarda karşılaştıkları rekabeti engelleyici uygulamaları aşmada destek sağlanması, ihraç ürünlerinin standardizasyonu, ambalajı ve kalitesinin iyileştirilmesine önem verilmesi belirlenen hedeflerdir.¹⁶⁰

Tablo 3.17’de 1989 – 1998 yıllarına ait dış ticaret verileri yer almaktadır. 1989 yılında ihracat 11.625 milyara dolar iken 1990 yılına geldiğimizde TL’nin konvertibilite olması ve 32 sayılı kararında etkisiyle ihracat %11 oranında artış göstererek 12.959 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda da ihracat artışı devam etmiştir. 1995 yılında ihracat 21.636 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ihracat ile birlikte ithalatta artış göstermiştir. 1990 yılı ile birlikte dış ticaretin daha liberal bir yapıya kavuşması ile birlikte 1990 yılında ithalat %41 oranında bir artış göstererek 22.302 milyar dolar olmuştur. Aynı şekilde ihracattaki artışa paralel olarak ithalatta artmış, 1995 yılında ithalat 35.709 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ödemeler dengesinin sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması temel yaklaşım olarak seçilmiştir. Bunun için planda ve yıllık programlarda belirlenen hedefler; ihracat artışına süreklilik kazandırılması, KOBİ’lerin ihracata yönlendirilmesi, ihracatı arttırabilmek için serbest bölge imkânlarından yararlanılması, dış ticaret ilişkin düzenlemelerde, üretim

¹⁵⁸ KOBİ’lerin ülkemizde ekonomi içindeki yeri şu şekildedir:

Toplam işletmelere oranı; %90 – 95, Toplam istihdama oranı; %50, Toplam yatırıma oranı; %50
Toplam üretim oranı; %50, Toplam ihracata oranı; %30 – 40’tır.

¹⁵⁹ Başol, a.g.e., s.213

¹⁶⁰ DPT., VI Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990 – 1994), Ankara, 1989, s.27

ve ihracata yönelik desteklerin belirlenmesinde uluslararası yükümlülüklerin dikkate alınması esas alınmıştır.¹⁶¹

1996 yılında ihracat 23.224 milyar dolar iken ithalat 43.627 milyar dolardır. 1998 yılına geldiğimizde bu rakamlar sırasıyla 26.974 milyar dolar ve 45.921 milyar dolardır. Dış ticaret açığı ise 18.947 milyar dolardır. 1997 yılına göre ihracat sadece %2 oranında artarken, ithalat ise -%5 oranında gerilemiştir. Asya Krizinin ve hemen ardından Rusya’da ortaya çıkan krizin bu olumsuz gelişmede önemli payı vardır.

Tablo 19: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1989 – 1998)

Yıllar	Tarım (%)	Madencilik (%)	Sanayi (%)	GSMH İçindeki Payı (%)
1989	18.3	3.6	78.2	10.8
1990	18.4	2.4	79.2	8.6
1991	20.1	2.1	77.8	9.1
1992	15.4	1.8	82.8	9.3
1993	15.5	1.6	82.9	8.6
1994	13.6	1.5	84.9	13.7
1995	10.7	1.9	87.4	12.7
1996	11.7	1.7	86.7	12.6
1997	11.2	1.6	87.2	13.6
1998	11.0	1.4	87.6	13.1

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 1998)

Bu dönemde ihracatın sektörler itibari ile dağılımına baktığımızda; 1989’da %18.3 olan tarımın payı yıllar itibari ile düşerek 1998 yılına geldiğimizde %11 düzeyindedir. Aynı şekilde madenciliğin payı da giderek düşmüş ve yine %1.4 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın sanayinin payı giderek artmıştır. %78.2’den % 87.6’ya çıkmıştır. İhracatın GSMH içindeki payı %10.8’den %13.6’ya yükselmiştir.

¹⁶¹ Meriç Subaşı Ertekin, Erol Kutlu, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi”, **Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Sayı:16 No: 1 – 2**, Eskişehir, 2000, s. 231

3.2.3. 1999 – 2004 Dönemi

1999 yılının başından itibaren hem dünya hem de ülkemiz ekonomisi açısından önemli bir gelişme, Euro'nun 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren kaydi olarak kullanılmaya başlanmasıdır. AB'nin nihai hedefi olan siyasi birliği gerçekleştirmek ekonomik temele dayandırıldığından, bu siyasi hedefe ulaşmak üzere tek para Euro'ya geçiş öngörülmekteydi. Euro, 1 Ocak 2002 tarihinde 5, 10, 20, 50, 100, 200 ve 500'lük kúpürler halinde banknot olarak; 1, 2 euro ve 1, 2, 5, 10, 20 ve 50 centler halinde madeni para olarak tedavüle girmiştir.

1999 yılına gelindiğinde bu dönemde döviz kuru sistem ve politikaları açısından önemli gelişme 9 Aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulan "Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı"dır. Bu tarihe gelene kadar Türkiye 25 yıl sürekli yüksek oranlı enflasyon ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enflasyon, toplumda hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli sorunlar meydana getirmektedir. Enflasyonun yol açtığı etkilerden başta geleni ekonomide yarattığı istikrarsız büyüme dinamiğidir. Dalgalı ve kronik enflasyonun milli paramıza olan güveni azaltması, ekonomideki Türk Lirası faizlerinin de yüksek reel seviyelerde seyretmesine neden olmuştur. Enflasyon, faizleri yükselterek, finansman açıklarını daha da büyötmektedir. Enflasyonun diğér olumsuz bir sonucu, gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileridir. Üretken yatırımlardaki yetersizlik, insanların düşük gelirli ve marjinal işlerde çalışmalarına yol açmakta, bu da gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır.

Bu ekonomik ve sosyal yapıda ortaya konan Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı'nın 3 yıl sürdürölmesi hedeflenmiştir. Programının amaçları şu şekildedir;

- Tüketici enflasyonunu, yapısal reformlarla desteklenen, birbirleriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eş güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda yüzde 25, 2001 yılı sonunda yüzde 12 ve 2002 yılında yüzde 7'ye indirmek,

- Reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek,

- Ekonominin büyüme potansiyelini artırmak,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamaktır.

Bu programda uygulanacak kur politikasının özellikleri şu şekildedir;

- Döviz kur sepetinin bir yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde, günlük olarak açıklanması,
- Kur sepetinin 1 ABD Doları + 0,77 EURO olarak devam ettirilmesidir.¹⁶²

Önceden açıklanan döviz kurlarının ekonomik süreci birçok kanaldan etkilemesi beklenmekteydi. Kurun önceden açıklanması mali piyasaları da yakından ilgilendirmektedir. Türkiye ekonomisi 1980 yılından başlayan ve 1989 yılında sermaye hareketlerinin tam anlamıyla liberalleşmesiyle, dış ticareti ve mali piyasaları, uluslararası piyasalarla bütünleşmiştir. Teorik olarak, mali piyasaları, uluslararası piyasalarla bütünleşmiş bir ekonomide yurtiçi faiz oranlarını belirleyen faktörler; yurtdışı faiz oranları, döviz kurunda beklenen artış ve risk primidir. Önceden açıklanan kurlar ile bu risk primi ortadan kalkmaktadır. Risk priminin ortadan kalkması sermaye girişini arttırarak, sermaye girişi de büyümeyi de olumlu etkilemesi beklenmekteydi. Kurun önceden belirlenmesi enflasyonist beklentileri kırmayı beklenmekteydi.

Program süresince, döviz kuru politikası iki farklı dönemde, iki farklı kur rejimi altında şekillenecekti. Döviz kuru politikası 2000 Ocak- 2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık sürede, “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 – Aralık 2002 döneminde ise “band” uygulamasına geçilecektir. Söz konusu aralığın toplam genişliği aşamalı olarak arttırılmaktaydı. Buna göre, 1 Temmuz 2001’den 31 Aralık 2001’e kadar kademeli olarak yüzde 7.5’e, 30 Haziran 2002’ye kadar yüzde 15’e ve 31 Aralık

¹⁶² 9 Aralık Kararları, , http://www.belgenet.com/eko/9aralik_01.html, Erişim Tarihi: 03.12.2003

2002'ye kadar yüzde 22.5'e yükseltilecektir. "Band" uygulamasında, kurun "band"ın içindeki hareketlerine Merkez Bankası'nın müdahalesi olmayacaktır.¹⁶³

9 Aralık 1999 tarihinde açıklanan programa göre, TCMB para miktarını "net dış varlıklara" göre arttıracaktı. Merkez Bankası varlıkları içinde yer alan döviz kadar para yaratacaktı. Bunun için, TCMB'sı 2000 yılı süresince para politikasının uygulanmasında operasyonel kural olarak; bilânçodaki "net iç varlıklar" büyüklüğünü, her üç ayda bir değişen ve önceki üç aylık dönemin sonundaki para tabanı stok büyüklüğünün $\pm\%5$ 'nin belirlediği koridor içinde tutmak olarak belirlemiştir. Koridorun orta değeri – 1200 Trilyon TL olarak sabitlenmiştir.*

Bu hedefler gerçekleştirilebilirse, Türk ekonomisinin sahip olduğu potansiyeli daha hızlı harekete geçirebileceği, sürdürülebilir büyüme ile hem dünya ekonomisi ile gerçek anlamda bütünleşebileceği, hem de dünyanın önde gelen sayılı ekonomileri arasında yer alacağı varsayılıyordu. Programın başarısı için uluslararası siyasi ve ekonomik destek (IMF, Dünya Bankası, dünya finans çevreleri) sağlanmıştı. Program bir takım dezavantajları da beraberinde taşıyordu. Bunlardan birincisi, Merkez Bankasının net iç varlık toplamına konan sınırdır. İkincisi, kamu kesimi maaş ve ücretleri, fiyatları ile döviz kurunun enflasyonun altında olmak üzere ve uzun bir süre (en az 18 ay) sabitlenmesidir. 2000 yılı başında hedeflenen enflasyon oranı yüzde 20 idi, döviz sepeti ise yüzde 18 artış gösterdi. Diğer bir olumsuz sonuç, döviz kuru artışının beklenen enflasyonun altında seyretmesi sonucu Türk lirası daha da değerlenmeye başladı, ihracat düştü ve ithalat arttı.

Bu olumsuz gelişmeler sonucunda 2000 yılının Kasım ayında kriz meydana geldi. Enflasyon, faizler kadar hızlı düşmediği için 2000 yılında zaman zaman negatif faizler yaşandı. Cari işlemler açığı, sürekli olarak devalüasyon tedirginliği

¹⁶³ Başol,a.g.e., s. 336

* **Para Tabanı** = Emisyon + Bankaların TL Zorunlu Karşılıkları + Serbest Tevdiat

Net İç Varlıklar = Para Tabanı - Net Dış Varlıklar

Net İç Varlıklar, "kamu sektörüne açılan nakit krediler (net)", "fon hesapları", "banka dışı kesimin mevduatı", "bankalara açılan nakit krediler", "açık piyasa işlemleri", "değerleme hesabı", "IMF acil yardım takip hesabı" ve "diğer" kalemlerin toplamından oluşmaktadır.

yarattı. Talep daraldıkça üretim gerilemesi beklenmeye başladı. IMF'ye verilen niyet mektubunda yapılacağı belirtilen, fakat geciken özelleştirmeler yapılamadı ve buradan gelmesi beklenen kaynaklar Hazine'ye gelemeydi, yapısal reformlar yönünde fazla bir adım atılmadı. Bankaların, özellikle kamu bankalarının sorunları devam etti. Piyasalar güven bunalımı yaşamaya başladılar.¹⁶⁴ Ülke içinde yaşanan olumsuzlukların yanı sıra uluslar arası alanda yaşanan olumsuzluklarda mevcuttur. Avrupa Birliği ile çıkan anlaşmazlık, Ermeni sorunu, doların Euro karşısında değer kazanması ve petrol fiyatlarının artmasıdır. Bu gibi olumsuzluklar da krizin çıkmasında önemli rol oynamıştır.

20 Kasım 2000 tarihine gelindiğinde, elinde fazla miktarda Hazine kâğıdı tutan ve günlük bankacılık işlemlerini de gecelik borçlanmalarla sürdürebilen bir bankanın, artık bu borçlanmaları da yapamadığı ve zorlanmaya başladığı haberleri piyasada duyuldu. Bunun üzerine bu banka, vadesi henüz gelmemiş kâğıtları satmaya yöneldi. Piyasada bir anda herkes elindeki hisse senedi ve bono- tahvilleri satmaya ve daha güvenli görünen döviz almaya yöneldi. Bunların alınması için yeteri kadar Türk lirası olmadığı için, borsa ve bono- tahvil fiyatları düşmeye, faizler yükselmeye başladı. Bu arada 6-7 milyar dolar civarında bir miktarın Türkiye'yi terk ettiği basında yer aldı. Gecelik faizler yüzde 1700–1800 seviyelerine çıktı. MB, net iç varlıklar sınırı nedeni ile ilk günler hareketsiz kaldı. Sonuç olarak Kasım 2000'de Türk mali piyasalarında likitide sıkışıklığının neden olduğu döviz talebindeki hızlı artış, uluslararası piyasalardaki bozulma ve içeride yaşanan olumsuz etkilerinden kaynaklanan bir kriz yaşanmıştır.¹⁶⁵

22 Aralık 2000 tarihinde açıklanan “2001 Yılı Para ve Kur Politikası” nda uygulanacak olan kur politikası şu şekildedir. 2001 yılı ikinci altı aylık döneminde merkezi kur sepetinin aylık artış oranı yüzde 0.85 olarak açıklanmıştır. merkezi kur sepeti gözönüne alındığında, Türk lirasının, döviz sepeti karşısındaki değer kaybı 2001 yılında yüzde 10.85 olmaktadır. Kur bandının toplam genişliği aşamalı olarak artırılacak, 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2001'e kadar kademeli olarak yüzde

¹⁶⁴ Katılım Öncesi Ekonomik Program, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/2001.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2005

¹⁶⁵ Yıldırım, a.g.m., s.106

7,5'e, 30 Haziran 2002'ye kadar yüzde 15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar yüzde 22,5'e yükseltilecekti. Kur sepeti programın başında da ilan edildiği gibi 1 ABD doları ve 0.77 Euro'dan oluşacaktı. Kur bandı içerisinde, döviz kurları bankalar arası döviz piyasasında serbestçe belirlenecekti ve Merkez Bankası, kur sepetinin, bandın sınırları dışına çıkmasına izin vermeyecekti. Kademeli olarak genişleyen kur bandı uygulaması ile birlikte, 2001 yılı ikinci yarısında, net iç varlıklar politikası daha esnek olacak ve para politikası daha aktif olarak uygulanabilecekti. Zaten bu durum 9 Aralık 1999 yılında uygulamaya konulan "Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı"nda da yer almaktaydı. Döviz kurlarının enflasyonu doğrudan ve dolaylı olarak etkilemesi eksenine odaklanan para politikasının yerini, kademeli olarak, bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde başarı ile uygulanmakta olan ve resmi enflasyon hedeflerinin nominal çapa olduğu, "Enflasyon Hedeflemesi" uygulaması alması amaçlanmaktaydı.¹⁶⁶

Krizin daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Kasım ve Aralık aylarında bir dizi önlem alınmış, yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand-By Düzenlemesinin 7,5 milyar dolar tutarında ek rezerv kolaylığı ile desteklenmesi yönünde Uluslararası Para Fonu ile anlaşma sağlanmıştır. Kasım krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, Merkez Bankasının döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde gerilemiştir. Ancak alınan tüm bu önlemlere rağmen bankacılık sisteminin kırılğan yapısı devam etmiştir. Özellikle faizlerdeki hızlı yükseliş kamu bankaları ve özel bankaların yapılarını bozmuş ve bankacılık sisteminin mevcut yapısal sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır.¹⁶⁷

Şubat 2001'e gelindiğinde Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, devam ede gelen mali kırılğanlığın etkisiyle doğrudan Türk Lirası'na karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan likitide sıkışıklığı, özellikle kamu

¹⁶⁶ 2001 Yılı Para ve Kur Politikası, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/DUY2000-42.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2004

¹⁶⁷ Nur Keyder, "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 183, 2001, s. 45

bankalarının aşırı düzeydeki günlük likitide ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda, uygulanmakta olan döviz kuru sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği göz önüne alınarak, 22 Şubat 2001’de Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır.¹⁶⁸

Kasım 2000 ve Şubat 2001’deki finansal krizlerden sonra, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” başlığı adı altında yine IMF destekli, makro düzeyde yeni bir program hazırlanmış ve 14 Nisan 2001’de kamuoyuna açıklanmıştır. Programın temel hedefi, sabit döviz kuru sisteminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırarak, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması çerçevesinde, kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara varmasına neden olan borç dinamiğini kırmak olarak açıklanmıştır.

Programın nihai amacı ise, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak kaynak kullanma sürecindeki verimliliği artırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücümüzü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı artırarak halkımızın geleceğe umutla bakmasını ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmek olarak belirtilmiştir.¹⁶⁹

Program çerçevesinde aşağıda sıralanan dört ana alanda 15 yasal düzenleme yapılmıştır. Bu dört ana alan; mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın artırılması, kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesinden oluşmaktadır. 15 yasal düzenleme ise, bütçe kanunu, görev zararları, borçlanma yasası, kamulaştırma yasası, bütçe ve bütçe dışı fonlara ilişkin yasa, kamu ihale yasası, merkez bankası yasası, iş güvencesi yasası, ekonomik ve sosyal konsey yasası, sivil havacılık yasası, Telekom yasası, şeker kanunu, tütün kanunu ve doğal gaz kanunundan oluşmaktadır.

¹⁶⁸ 2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.doc, Erişim Tarihi: 15.11.2004

¹⁶⁹ Kemal Derviş, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, **Ekonomik Forum**, Yıl: 8, Sayı: 5, 2001, s.8

Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı biri biçimde sürdürmeyi, bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırılmayı, böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurmayı, kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirmeyi, toplumsal uzlaşmaya dayalı, fedakarlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürmeyi ve bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısını oluşturmayı kendisine alt hedefler olarak seçmiştir.¹⁷⁰

Uygulamaya konulan ekonomik program sonrasında döviz kurları serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Mayıs 2001’de değiştirilen Yasası ile araç bağımsızlığını kazanan Merkez Bankası’nın temel amacı fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Ağustos 2001’den itibaren Merkez Bankası’nın kurlara müdahalesi en alt düzeyde tutulmuştur. Başarılı bir dalgalı kur rejimi uygulamasının gerekli unsurlarından biri de vadeli piyasalardır. Bu piyasalar vasıtasıyla geleceğe yönelik belirsizlik azaltılabilir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda (İMKB) 2001 Ağustos ayı içinde vadeli döviz piyasası açılmıştır.

2002 yılında da dalgalı kur rejimine devam edilmiştir. 2001 Ağustos ayından itibaren olduğu gibi, Merkez Bankası müdahalelerini en alt düzeyde tutmaya devam etmiştir. Merkez Bankası sadece aşırı oynamalara müdahale etme kararı almıştır. Ayrıca döviz cinsinden işlemlere ve döviz kuruna dayalı ekonomik yapının değişmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu nedenle, bankalar arası para ve döviz efektif piyasalarına ilişkin bir dizi düzenlemeye gidilmiştir. Bundaki temel amaç; Merkez Bankası’nın bu piyasaların oluşturulması sürecinde üstlendiği

¹⁷⁰ <http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/ekonomi/YeniEkonomi.htm>, Erişim Tarihi:15.11.2004

“aracılık” işlevine, bu işlevin artık tamamlanmış olması nedeniyle tedrici biçimde son verilmesidir.¹⁷¹

Tablo 20: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (Aralık/1999 – Nisan/2001)*

Aylar	Dolar Kuru (TL)	Mark Kuru (TL)	Sterlin Kuru (TL)
Aralık/1999	540.098	277.169	872.501
Ocak/2000	557.862	279.735	908.014
Şubat/2000	572.057	283.976	904.630
Mart/2000	588.060	287.290	937.402
Nisan/2000	609.305	283.931	956.162
Mayıs/2000	613.665	293.147	921.292
Haziran/2000	618.895	301.513	938.684
Temuz/2000	634.207	300.171	952.638
Ağustos/2000	651.328	298.484	950.491
Eylül/2000	663.434	299.927	971.075
Ekim/2000	682.053	295.372	992.533
Kasım/2000	682.883	302.296	972.170
Aralık/2000	671.765	316.295	993.878
Ocak/2001	679.162	319.226	991.177
Şubat/2001	906.164	424.674	1.307.251
Mart/2001	1.056.544	476.782	1.517.327
Nisan/2001	1.160.566	535.889	1.670.428

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

*Kurlar aylık dönem sonu değerleridir. Döviz alış kurlarıdır.

Kurların aylık gelişimini incelediğimizde kurların nominal çapa görevini yaptığı “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı”nın uygulanmaya başlandığı Aralık 1999’dan itibaren kurlar sürekli bir artış içindedir. Ancak Şubat 2001’de

¹⁷¹ 2002 Yılı Para ve Kur Politikası, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/DUY2002_01.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2004

ortaya çıkan likitide krizini takiben mevcut sürdürülmekte olan kur politikası terk edilerek kurlar serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Kurların serbest dalgalanmaya başlamasından sonra Türk Lirası önemli ölçüde değer yitirmiştir. Mayıs 2001’de uygulamaya konulan “Güçlü ekonomiye Geçiş Programı” ile döviz kurlarında istikrar sağlanmıştır. 2002 yılında da uygulanmaya devam esnek kur politikası ile yine döviz kurlarında yüksek oranlı bir değişme görülmüştür.

Tablo 21: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (Mayıs/2001 – Aralık/2002)*

Aylar	Dolar Kuru (TL)	Mark Kuru** (TL)	Sterlin Kuru (TL)	Euro Kuru*** (TL)
Mayıs/2001	1.156.530	507.297	1.644.734	-----
Haziran/2001	1.267.415	551.658	1.786.970	-----
Temmuz/2001	1.319.881	590.759	1.881.262	-----
Ağustos/2001	1.368.548	638.012	1.998.249	-----
Eylül/2001	1.518.666	721.248	2.258.382	-----
Ekim/2001	1.589.727	737.710	2.311.010	-----
Kasım/2001	1.484.545	675.466	2.116.852	-----
Aralık/2001	1.439.567	648.377	2.081.497	-----
Ocak/2002	1.320.839	-----	1.863.220	624.353
Şubat/2002	1.339.316	-----	1.981.893	830.590
Mart/2002	1.332.489	-----	1.896.436	932.505
Nisan/2002	1.331.462	-----	1.963.938	1.048.108
Mayıs 2002	1.412.893	-----	2.069.904	992.187
Haziran/2002	1.602.733	-----	2.437.417	1.078.950
Temmuz/2002	1.681.867	-----	2.627.029	1.156.917
Ağustos/2002	1.625.818	-----	2.493.166	1.247.842
Eylül/2002	1.648.669	-----	2.564.298	1.410.638
Ekim/2002	1.670.160	-----	2.599.059	1.488.815
Kasım/2002	1.543.474	-----	2.395.279	1.321.096
Aralık/2002	1.634.501	-----	2.618.888	1.265.229

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

* Kurlar aylık dönem sonu değerleridir. Döviz alış kurlarıdır

**2001 yılından Alman markı tedavülden kalkmıştır.

***2001 yılından itibaren Avrupa Birliği’nde tek para uygulamasına geçilmiş ve Euro fiilen tedavülde kullanılmaya başlanmıştır.

2003 yılında da Mayıs 2001'den itibaren uygulanmaya devam edilen esnek kur sistemi esasları çerçevesinde kur politikası uygulanmaya devam edilmiştir. Kurlar piyasa koşullarına göre oluşacaktır. Merkez Bankası, kurlarda aşırı dalgalanma görüldüğünde alış ya da satış yönünde müdahalelerde bulunabilecektir. Vadeli işlemler piyasasının önemi 2003 yılında da ön plandadır. Çünkü vadeli işlemler piyasası, kurlardaki dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların yaratacağı riskleri azaltan bir işlev görmektedir.¹⁷²

Tablo 22: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (2003)*

	Dolar Kuru (TL)	Sterlin Kuru (TL)	Euro Kuru (TL)
Ocak/2003	1.642.218	2.697.408	1.766.863
Şubat/2003	1.602.796	2.535.566	1.732.143
Mart/2003	1.700.073	2.682.487	1.850.359
Nisan/2003	1.582.410	2.516.602	1.736.062
Mayıs/2003	1.434.663	2.349.177	1.683.290
Haziran/2003	1.421.717	2.352.848	1.623.601
Temmuz/2003	1.421.844	2.306.157	1.625.452
Ağustos/2003	1.400.998	2.197.142	1.519.242
Eylül/2003	1.376.707	2.268.864	1.571.236
Ekim/2003	1.491.399	2.357.192	1.745.234
Kasım/2003	1.455.285	2.493.197	1.741.164
Aralık/2003	1.395.835	2.476.610	1.745.072

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

* Kurlar aylık dönem sonu değerleridir. Döviz alış kurlarıdır.

¹⁷² 2003 Yılı Para ve Kur Programı, http://www.tcmb.gov.tr/yeni//duyuru/2003/DUY2003_2.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2004

2003 yılında kurların gelişimine baktığımızda, kurlarda istikrar mevcuttur. Temel olarak dolar, sterlin ve euro yılbaşından yılsonuna kadar değer yitirmiştir. Dolarda ki değer kaybı sterlin ve euroya göre daha fazladır. Ancak kurlar dar bir aralık içinde dalgalanmıştır. Bu da kurlarda daha önceki yıllara göre bir istikrar sağlanmıştır.

2004 yılında da diğer yıllara göre para politikasında herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen devam edilmiştir. Yine temel amaç kurlara piyasa koşullarında belirlenmesini sağlamaktır. Merkez Bankası'nın kurların oluşumuna müdahalesinin olmaması gerekliliği 2004 yılındaki kur politikasında da benimsenmiştir. Şubat 2001 krizi sonrasında uygulanan esnek kur sisteminin gereği olarak, Merkez Bankası aşırı dalgalanmalar dışında kurların düzeyini ya da yönünü belirleme amaçlı döviz işlemi yapmamıştır. Ancak 2003 yılı Mayıs – Ekim döneminde kurlarda görülen aşırı dalgalanma, ya da aşırı dalgalanma yaratacak gelişmeler nedeniyle altı defa döviz piyasasına müdahalede bulunmuştur.¹⁷³

Tablo 23: Döviz Kurlarının Aylık Gelişimi (2004)*

	Dolar Kuru (TL)	Sterlin Kuru (TL)	Euro Kuru (TL)
Ocak/2004	1.337.000	2.419.000	1.655.742
Şubat/2004	1.321.306	2.447.792	1.639.741
Mart/2004	1.310.319	2.402.368	1.602.266
Nisan/2004	1.417.299	2.508.320	1.692.822
Mayıs/2004	1.485.338	2.726.429	1.821.173
Haziran/2004	1.485.911	2.705.500	1.806.868
Temmuz/2004	1.468.321	2.668.775	1.767.418
Ağustos/2004	1.503.212	2.698.834	1.815.729
Eylül/2004	1.497.349	2.693.995	1.848.777
Ekim/2004	1.470.513	2.701.827	1.877.827
Kasım/2004	1.410.935	2.714.398	1.881.555
Aralık/2004	1.342.100	2.576.500	1.826.800

Kaynak: www.tcmb.gov.tr,

* Kurlar aylık dönem sonu değerleridir. Döviz alış kurlarıdır.

¹⁷³ 2004 Yılı Para ve Kur Programı, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2004/DUY2004_1.pdf, Erişim Tarihi: 23.06.2005

Kurların 2004 yılında da istikrarlı bir trend içinde olduğunu görüyoruz. Dolar kuru 1.310.319 TL ile 1.503.212 TL, Sterlin kuru 2.402.368 TL ile 2.726.429 TL aralığında ve Euro kuru 1.602.266 TL ile 1.877.827 TL aralığında dalgalanmıştır. Esnek kur politikasının uygulanmaya başlanmasından sonra kurların her geçen yıl istikrara kavuştuğunu gözlemlemekteyiz.

1999 ve 2004 yılları arasında uygulanan döviz kur sistem ve politikalarını genel olarak değerlendirdiğimizde, 1999 yılında uygulamaya konulan “Döviz kuru Temelli Dezenflasyon Programı” ile enflasyonun düşürülmesinde kurlar nominal çapa olarak kullanılmış ve kur değerlerinin önceden belirlendiği dar bir bant sistemi uygulanmıştır. Ancak program kendi içinde barındırdığı sorunlar nedeniyle Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılında meydana gelen krizler sonucunda uygulanan kur politikasından vazgeçilmiş, esnek kur sistemi benimsenmiştir. Kurların oluşumu piyasa güçlerine bırakılmıştır. Merkez Bankası'nın özerk bir yapıya kavuşmasıyla, para ve kur politikası üzerinde daha belirleyici konuma gelmiştir. Esnek kur sistemine geçilmesi ile beraber Merkez Bankası, sadece kurlarda aşırı dalgalanma söz konusu olduğunda müdahalede bulunmuştur. Diyebiliriz ki, esnek kur sisteminin uygulanmaya başlanması ile beraber kurlarda istikrar sağlanmış ve kurlarda büyük oranlara dalgalanmalar meydana gelmemiştir.

1999 – 2004 yılları arasında ihracatın gelişimi ve döviz kurlarının ihracata etkisi şu şekildedir. 1999 yılı 17 Ağustos Marmara Depremi çerçevesinde, hem ekonomik hem sosyal açıdan büyük sıkıntılar yaşanan bir yıl olmuştur. Deprem bölgesinin ülkemizin en önemli sanayi ve ticaret bölgesi olması depremin etkinlerinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Deprem nedeniyle iç talebin büyük oranda gerilemesi ve binlerce işyerinin zarar görmesi neticesinde Cumhuriyet tarihinin en büyük çaplı küçülmelerinden biri gerçekleşmiş ve 1999 yılında GSMH bir önceki yıla nazaran % 6,1 oranında gerilemiştir.

2000 yılında dünya hâsılası ve ticaretinde çok olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri artırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın

gerçekleştirilmesini engellemiştir. 1999 yılından Şubat 2001'e kadar uygulanan kur politikasının TL'yi reel anlamda değerli kılması, ihracatımızı olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişmedir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında döviz kuru ve faiz oranlarında görülen aşırı dalgalanmalar sonucu yatırım ve tüketim harcamalarında önemli daralmalar meydana gelmiş, iç talepte yaşanan gerileme ve satışların düşmesi ise reel sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda 2001 yılında ülkemiz GSMH'sında %9,4 gibi yüksek oranlı bir düşüş yaşanmıştır. Yaşanan krizlerinde etkisi ile 2000 yılında ihracattaki artış %4 gibi çok düşük düzeyde kalmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %51'e kadar düşmüştür. İhracatın toplam dış ticaret içindeki payı %33 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1999 – 2004 dönemine ait dış ticaretimize ilişkin veriler şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 24: 1999 – 2004 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri

	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon\$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhracatın Payı (%)	İthalatın Payı (%)	İhracat Artış Hızı (%)	İthalat Artış Hızı (%)
1999	26.587	40.671	-14.084	65	39	61	-1	-11
2000	27.775	54.503	-26.728	51	33	67	4	34
2001	31.334	41.339	-10.065	75	43	57	12	-24
2002	35.761	51.203	-15.442	69	41	59	14	23
2003	47.253	69.240	-21.987	68	40	60	32	35
2004	63.075	97.362	-34.287	64	39	61	33	40

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

İç piyasadaki daralma ve gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ortaya çıkan görece kur avantajı, 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelmenin ve ihracatın ivme kazanmasının temel gerekçesini oluşturmuştur. İhracat bir önceki yıla nazaran % 12 artarak 31,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılı gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisi ve ihracatında ciddi düzelmelerin ve artışların sağlandığı ve ihracatımızın başarılı performansla bir önceki yıla göre % 14 artarak 35.7 milyar dolara ulaştığı bir yıl olmuştur. Bu uygulanan ekonomik istikrar politikasının makroekonomik dengeler üzerindeki etkilerinin ihracata etkisi sonucudur.

Özet olarak, Türkiye ekonomisinin geçirdiği iki önemli krizden sonra uygulamaya konulan esnek kur sistemi sonucunda hem döviz kurlarında istikrar sağlanmış hem de ihracatta yıllar itibariyle sürekli artış meydana gelmiştir.

1999 – 2004 yılları itibariyle ihracatın sektörler itibariyle dağılımı şu şekildedir.

Tablo 25: İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı ve GSMH İçindeki Payı (1999 – 2004)

	Tarım (%)	Madencilik (%)	Sanayi (%)	GSMH İçindeki Payı (%)
1999	7.7	1.4	90.1	14.4
2000	6.0	1.4	91.9	13.9
2001	6.3	1.1	92.0	21.5
2002	4.9	1.1	93.5	19.9
2003	4.5	1.0	93.9	19.8
2004	4.0	1.0	94.3	21.1

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 2004)

1999 – 2004 döneminde, tarım ve madenciliğin payı giderek azalmış buna karşı sanayinin payı artmıştır. 1980’den sonra meydana çıkan sanayi sektörünün payının artması yönündeki değişim devam etmiştir. Aynı dönemde ihracatın GSMH içindeki payı, krizin yaşandığı 2000 yılında geçmiş yıllara oranla %13.9 gibi düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak uygulanan kur politikasının ve diğer politikaların da etkisiyle ihracatın GSMH içindeki payı artmıştır. 2004’te bu oran %21.1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

3.3. 1980 – 2004 Yılları Arasında İhracata Ait Genel Değerlendirme

3.3.1. İhracatın Ülkeler İtibariyle Dağılımı

Tablo 26: 1980 – 2004 Yılları Arasında İhracatın Ülkeler İtibariyle Dağılımı

Yıllar	OECD Ülkeleri		Türkiye'nin İhracatındaki İlk 7 Ülke							Japonya	Rusya
	AB Ülkeleri	Diğer OECD Ülkeleri	Alm.	ABD	İta.	Fra.	İng.	Hol.	İsp.		
1980	42.7	15.0	20.8	4.4	7.5	5.6	3.6	2.9	1.0	1.3	5.8
1981	32.0	16.2	13.7	5.7	5.2	4.6	3.1	2.0	0.9	0.8	4.1
1982	29.8	13.6	12.3	4.4	5.7	3.4	3.3	1.8	0.4	0.8	2.2
1983	35.1	12.7	14.6	4.0	7.4	3.2	4.3	2.5	0.7	0.6	1.5
1984	38.3	14.1	17.9	5.2	7.0	2.8	3.7	2.5	0.4	0.5	1.9
1985	39.4	12.2	17.5	6.4	6.3	2.7	6.8	2.7	0.7	0.5	2.4
1986	43.7	13.8	19.4	7.4	7.8	4.0	4.5	3.0	0.8	1.3	1.9
1987	47.8	15.5	21.4	7.0	8.3	4.9	5.3	2.8	0.7	1.5	1.7
1988	43.7	13.8	18.4	6.5	8.2	4.3	4.9	3.0	0.9	1.8	2.3
1989	46.5	15.2	18.7	8.4	8.9	5.1	5.3	3.5	1.1	2.0	6.1
1990	53.2	19.8	23.6	7.5	8.5	5.7	5.7	3.4	1.5	1.8	4.1
1991	51.8	13.3	25.1	6.7	7.1	5.1	5.0	3.5	1.8	1.7	4.5
1992	51.7	11.9	24.9	5.9	6.4	5.5	5.4	3.4	2.0	1.1	3.0
1993	47.5	11.6	23.8	6.4	4.9	5.0	5.4	3.4	1.3	1.0	3.3
1994	45.6	13.6	21.7	8.4	5.7	4.7	4.9	3.4	1.3	1.0	4.5
1995	51.2	9.8	23.3	7.0	6.7	4.8	5.2	3.4	1.6	0.8	5.7
1996	49.7	9.9	22.3	7.1	6.2	4.5	5.4	3.3	1.6	0.7	6.5
1997	46.6	10.6	20.0	7.7	5.3	4.4	5.8	3.0	1.7	0.5	7.8
1998	50.0	12.9	20.2	8.3	5.8	4.8	6.4	3.3	1.9	0.4	5.0
1999	50.7	13.2	20.6	9.2	6.3	5.9	6.9	3.5	2.9	0.5	2.2
2000	54.3	14.1	18.6	11.3	6.4	6.0	7.3	3.1	2.6	0.5	2.3
2001	53.7	12.0	17.1	10.0	7.5	6.0	6.9	2.8	3.0	0.4	2.9
2002	53.9	11.3	16.3	9.3	6.6	5.9	8.4	2.9	3.1	0.4	3.3
2003	54.7	9.5	15.8	7.9	6.8	6.0	7.8	3.2	3.8	0.3	2.9
2004	54.5	9.5	13.9	7.7	7.4	5.8	8.8	3.4	1.4	0.3	2.9

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923 – 2004)

<http://www.igeme.org.tr/dosyalar/grup.htm>, Erişim Tarihi: 14.12.2005

Alm: Almanya **İta:** İtalya **Fra:** Fransa **İng:** İngiltere **Hol:** Hollanda **İsp:** İspanya

Türkiye'nin geleneksel olarak dış ticaret yaptığı ülkeler OECD ülkeleridir. Türkiye'nin ihracatında payı 1970 – 1980 döneminde ortalama olarak % 77.7 olmuştur. Dış ticaretin geri kalanı Orta Doğu ülkeleri ve sosyalist ülkelerle

yapılmıştır.¹⁷⁴ 1980’li yıllarda OECD ülkeleri dış ticaretimizde ilk sırayı almaya devam etmiştir. OECD ülkeleri içinde AB ülkelerinin payı en fazladır. Bu oran 1981 yılında % 32 iken yıllar itibari ile giderek artan bir seyir izlemiştir. 1993 yılında % 47 iken 2004 yılına geldiğimizde bu oran % 54.5 olmuştur. Türkiye’nin ihracatında ilk sırada yer alan ülke Almanya’dır. Sırasıyla ABD, İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve İspanya yer almaktadır. Almanya’nın payı 1980’lerde % 20 civarında iken zamanla azalmış ve % 13 düzeylerine inmiştir. Zaman içinde AB üye ülkelere Türkiye’nin ihracatı kaymıştır. Bu durumda 1995 sonrasında Gümrük Birliği sürecinin tamamlanmasının da büyük etkisi vardır. İngiltere ve Hollanda’nın payı artarken Fransa ve İtalya’nın payı yaklaşık olarak aynı seviyesinde kalmıştır. Diğer taraftan ABD’nin payı yıllar itibariyle % 4.4’ten % 7.7’ye çıkmıştır. Aynı şekilde Rusya’nın da payı, 1998’de meydana gelen krize kadar artmış krizle beraber azalmaya başlamıştır. 1997 yılında Rusya’nın toplam ihracatımızdaki payı %7.8 iken bu oran 2004’e geldiğimizde % 2.9 olmuştur.

1980 yılında itibaren OECD ülkelerinin yansıra bir ikinci ülkeler grubunun payı artmıştır. Bu ülkeler grubu; Orta Doğu, Kuzey Afrika’daki İslam ülkeleri ve Türkiye Cumhuriyetleri. Bu ülkelerin yıllar itibari ile ihracatımız içindeki payları şu şekildedir.

Tablo 27: İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Türkiye Cumhuriyetleri) – (%)

Yıllar	1993	1996	1998	2000
Türkiye Cumhuriyetleri	3.8	4.1	4.0	2.1
Orta Doğu Ülkeleri	13.0	9.7	8.1	8.0
Kuzey Afrika	3.9	4.2	5.6	4.9

Kaynak: TCMB (Yıllık Raporlar 1994, 1997, 2001)

¹⁷⁴ Şahin, a.g.e., , s.376

1990'lı yıllar itibariyle OECD ülkeleri dışında diğer ülkelere de ihracatımız artmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyetlerine ihracatımız artmış ve 1990'lı yıllar boyunca % 4 civarlarında gerçekleşmiştir. Orta Doğu ülkelerine ihracatımız 1990'lı yılların başında % 13 düzeyinde iken bu oran 2000'li yıllara geldiğimizde % 8 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 1990'dan itibaren Kuzey Afrika ülkelerine de ihracatımız artmıştır. 2000 yılı itibariyle bu ülkelere ihracatımız % 4.9 düzeyinde gerçekleşmiştir.

3.3.2. İhracatın Mal Grupları İtibariyle (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre – SITC) Dağılımı (%)

Tablo 28: 1980 – 2004 Yılları Arasında Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC) Göre İhracat (%)

Yıllar	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
1980	42	8	20	2	02	1	17	2	4	---
1981	35	8	14	2	01	2	23	4	7	---
1982	32	6	11	5	06	3	27	5	8	001
1983	31	4	19	4	1	3	29	4	11	---
1984	26	3	8	5	06	2	29	4	18	---
1985	20	4	7	4	08	4	33	7	17	---
1986	25	3	8	2	1	5	29	5	18	---
1987	21	3	5	2	08	6	26	9	23	---
1988	21	2	6	2	08	8	33	5	21	003
1989	17	4	7	2	1	8	29	5	25	004
1990	17	3	5	2	1	5	29	6	27	006
1991	20	4	5	2	1	4	27	7	27	005
1992	18	2	3	1	1	4	28	8	31	002
1993	18	3	3	1	1	3	29	8	31	006
1994	18	2	3	1	1	4	31	9	28	004
1995	15	2	3	1	1	4	28	11	31	1
1996	15	3	3	1	09	4	28	12	30	007
1997	15	2	3	07	1	4	30	12	29	005
1998	13	2	2	09	08	4	28	15	30	008
1999	11	2	3	1	09	4	28	18	28	006
2000	10	1	2	1	03	4	29	20	28	004
2001	10	1	2	1	05	4	30	22	25	01
2002	8	1	2	1	02	4	29	23	27	01
2003	8	1	2	2	05	4	27	26	27	02
2004	7	09	2	2	03	4	29	28	23	03

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 2004), İlgili veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

K₁: Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
K₂: İçkiler ve Tütün
K₃: Akaryakıtlar Hariç Yenilmeyen Hammaddeler
K₄: Madeni Yakıtlar, Yağlar
K₅: Hayvansal ve Bitkisel Yağlar ve Mamuller

K₆: Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri
K₇: Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar
K₈: Makine ve Ulaştırma Araçları
K₉: Çeşitli Mamul Eşya
K₁₀: SITC'da Hiçbir Yerde Sınıflanmamış Eşyalar

Yıllar itibariyle ihracatın mal gruplarına göre dağılımına baktığımızda; K₁, K₂ ve K₃ mal gruplarında ki malların zaman içinde toplam ihracatımızdaki payı giderek azalmıştır. Buna karşın K₆, K₇, K₈ ve K₉ grubundaki malların payı yıllar içinde artmıştır. Bu yapının değişmesinde 1980 sonrasında uygulamaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme politikasının önemli etkisi vardır. K₄ ve K₅ mal grubundaki mallar zaman içinde istikrarlı bir seyir izlemiş ve aynı düzeyini korumuştur.

3.3.3. Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı

Tablo 29: Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı (1980 – 2004)

Yıllar	Dünya İhracatı (Milyar dolar)	Türkiye İhracatı (Milyar Dolar)	Yüzde payı
1980	1989	2.9	015
1981	1963	4.7	024
1982	1842	5.7	031
1983	1807	5.7	032
1984	1907	7.1	037
1985	1947	8.0	041
1986	2136	7.5	035
1987	2513	10.2	041
1988	2857	11.7	041
1989	3080	11.6	038
1990	3387	13.0	038
1991	3439	13.6	040
1992	3653	14.7	040
1993	3636	15.3	042
1994	4110	18.1	044
1995	4925	21.6	044
1996	5190	23.2	045
1997	5374	26.3	049
1998	5290	27	051
1999	5473	26.6	049
2000	6146	27.8	045
2001	6183	31.1	050
2002	6482	36	055
2003	7551	47.2	062
2004	9153	63	068

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

İhracatın 1980 – 1990yılları arası gelişimi incelendiğinde, bu ihracatımız yaklaşık 4.5 kat artmış ve 13 milyar dolar seviyelerine gelmiş ancak 1990 – 1993 yılları arasında artış hızı yavaşlamıştır. 15 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu etkilemiş sırasıyla 1994 ve 1995 yıllarında ihracat artış hızı %18 ve %19.5 düzeylerinde gerçekleşmiştir. (Bu veriler Tablo 3.12 ve 3.17'de verilmiştir.) 1995 yılında ihracatın yüksek oranda artışı, TL reel olarak önemli oranda değerlenmesine rağmen dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır. Dünya ticaret örgütü verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında %9.1 iken 1996 yılında %5.4'e düşmüştür.¹⁷⁵

1997 ve 1998 yılı dünya ekonomisinde global anlamda krizlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. 1997 yılında meydana gelen Asya Krizi ve 1998 yılında Rusya'da meydana gelen kriz küreselleşmesinde etkisiyle tüm dünyada hissedilmiştir. 1997 yılında dünya ihracatı 5374 milyar dolar iken 1998 yılında 5290 milyar dolar olmuştur. Dünya ihracatı %1.6 oranında gerilemiştir. Türkiye açısından baktığımızda da, ihracatımız 1998 yılında %1 oranında azalmıştır. 1998 yılında Rusya'da oluşan kriz Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Çünkü Rusya'nın ihracatımız içindeki payı 1997'de %7.8 iken 1998'de %5 gerçekleşmiş, 1999'da ise bu oran %2.2 olmuştur.

1999 yılında 17 Ağustos depreminin ardından ülke ekonomimiz %6.1 oranında daralmıştır. İhracatımız bu dönemde %1 oranında azalarak 26.6 milyar dolar olmuştur. 2000 yılına geldiğimizde uygulanan kur politikası gereği TL Euro'ya karşı değerlendirilmiş ve diğer taraftan iç talebin canlı olması ihracatı yavaşlatmıştır. İhracat %4 oranında artarak 27.8 milyar dolar olmuştur. 2001 yılında 21 Şubat tarihinde sonra esnek kur sistemine geçilmesi ile döviz kuru gerçek değerine ulaşmış ve aşırı değerli olan TL değer kaybetmiştir. 2001 yılından 2004 yılına kadar sırasıyla

¹⁷⁵ Türkiye Dış Ticareti ile Dünya Ticaretinin Kıyaslanması, http://www.ihracatdunyasi.com/dunya_ticareti_kiyaslama.html, Erişim Tarihi: 17.01.2006

ihracat artış hızları %12, %14, %32, %33 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dünya ihracatı da aynı yönde ve yüksek oranda artış göstermiştir. Dünya ihracatı 2002 yılında %4, 2003'te %16 ve 2004'te %21 oranında artış göstermiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEM VE POLİTİKALARININ İHRACATA ETKİSİNE İLİŞKİN EKONOMETRİK ANALİZ

Daha önceki bölümlerde 1980 sonrasında hem döviz kuru sistem ve politikalarının hem de ihracatın gelişimi incelenmiştir. Diğer taraftan 24 Ocak Kararlarıyla benimsenen ihracata dayalı sanayileşme politikası ve takip eden yıllara da ihracatı arttırmak, ihracata dönük sektörlerin rekabet gücünü arttırmak amacıyla politikalar izlenmiştir.

1980 öncesi uygulanan sabit kur politikası, ülkemizde fiyat artışı ile dış dünya arasındaki fiyat artışı farklılıklarını gideremediği için TL’nin aşırı değerlenmesine neden olmuş ve bu durum ihracatı olumsuz etkilemiştir. İhracattaki bu olumsuz etkileşim üreticilerin, dış dünyaya yönelik üretim yapmasını engelleyerek iç piyasalara yönelik üretim yapılmasına neden olmuştur.

Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlanması ile beraber Türkiye tarım ve tarım dışı ihracatını arttırmak için diğer rakip ülkelere kıyasla daha ucuz fiyat belirleyebilmek amacıyla, 1981 yılından sonra döviz kurunu önemli para birimlerine karşı günlük olarak ayarlamaya başlamıştır. Türkiye’de 1988 yılından sonra, döviz kuru politikası liberalleşmiş ve 1990’lardan sonra Türkiye dalgalanan döviz kuru rejimine geçiş yapmıştır. 2000 yılından itibaren, IMF ile birlikte uygulamaya konan enflasyonla mücadele programında döviz kuru istikrar çıpası olarak seçilmiştir. Ancak Türkiye bu dönemde 2000 ve 2001 yıllarında olmak üzere ülke ekonomisini derinden sarsan iki tane önemli kriz yaşamıştır. 21 Şubat 2001 krizinin ardından uygulanan “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı” terk edilerek serbest dalgalanan döviz kuru politikasına geçilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Baki Demirel, Cumhur Erdem, “Döviz Kuru dalgalanmalarının İhracata Etkileri: Türkiye Örneği”, **İktisat-İşletme ve Finans/İnceleme-Araştırma**, Ünal Ofset, Yıl 19.Sayı 223,2004, s.117

Uygulamada var olan sistem ve uygulanan döviz kuru politikalarının ihracat ve dış ticaret üzerine etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Uygulamada beklenen sonuç esnek kur sistemi uygulayan ülkelerde döviz kurunun gerçekçi ve aşırı değerlenmiş uygulandığı ülkelerde döviz kuru ile ihracat arasında aynı yönde bir ilişki olacağı beklentisidir. Ancak farklı sonuçlar bulunmuştur. Bazı çalışmalarda negatif yönlü bir ilişki bazı çalışmalarda ise pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Clark (1973), Dellas ve Zilbertab (1993), Kenen ve Rodrik (1986) i Koray ve Lastrapes (1989) döviz kuru riskinin dış ticaret akımı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmaların yanı sıra; Gotur (1985) ve Hoopre ve Kohlhagen (1978) döviz kuru belirsizliği ile uluslararası ticaret hacmi arasında önemli bir ilişki bulamamıştır. Yabancı literatürün yanı sıra Türkiye ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları; Özbay (1999) döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisini bütün olarak incelemiş ve döviz kuru dalgalanmalarının ihracat hacmini azalttığına ilişkin bulgular elde etmiştir. Bügük ve vd. (2003) döviz kurlarındaki belirsizliğin tarım sektörü ihracatı üzerine etkisini incelemiş, döviz kuru ve belirsizliği ile ihracat arasında birkaç ürün ve ülke hariç önemli bir ilişki bulamamışlardır.¹⁷⁷

4.1. Amaç

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye’de uygulanan döviz sistem ve politikaları ihracat üzerinde etkili olmuştur. Bu etkinin kantitatif olarak belirlenmesi amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Analizde, döviz kurlarında meydana gelen değişikliğin ihracat üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Kur etkisinin ölçülmesinin yanı sıra modele Türkiye’nin ihracatındaki en yüksek paya sahip 7 ülkenin gelirlerinin nispi payı ve fiyat endeksleri de modele konulmuştur. Böylece fiyat ve gelir etkileri de çalışmada belirlenmiştir.

¹⁷⁷ Demirel, Erdem, y.a.g.m., ss.117-118

4.2. Yöntem

Bu çalışmada kullanılan yöntem zaman serisi teknikleri ve Sıradan En Küçük Kareler (SEK) yöntemidir. Çalışmada Ko-entegrasyon analizi ve Engle-Granger İki Aşmalı Modelleme Yöntemi ve Engle-Yoo Üç Aşmalı Modelleme Yöntemi kullanılmıştır.

Teoride tek denklem yaklaşımı ve sistem yaklaşımı olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. Johansen Yaklaşımı (198) sistem yaklaşımı içinde yer almaktadır. Buna karşın Engle-Granger İki Aşmalı Modelleme Yöntemi tek denklem yaklaşımı içinde yer almaktadır. Ko-entegrasyon analizinin temeli üç unsura dayanır. Bunlar; durağanlık, sahte regresyon ve hata düzeltme mekanizması (Error Correction Mechanism-ECM)'dir.

İçsel değişkenler bağımlı değişkenlere eklenen değişkenlerdir. Her ikisinin de herhangi bir zaman periyodunda tanımlanmasının düşünülebileceğine rağmen geciktirilmiş içsel ve dışsal değişkenler arasında bir sınırlama yapmak geneldir. Dışsal ve içsel değişkenler bir sistemde önceden belirlenmiş değişkenler olarak birlikte tanımlanır. Çoklu denklem sistemlerinde değişken tipleri arasındaki sınırlama, tek denklem yaklaşımındaki modellere karşı daha katıdır. Bu nedenle çsel ve dışsal değişken ayırımında dikkat edilmesi gerekir. Genellikle tek denklem yaklaşımlarında, modellerin sol tarafındaki değişken içsel, sağ tarafındaki değişken ise içseldir.¹⁷⁸

4.2.1. Zaman Serilerinin Durağanlığı ve Sahte Regresyon

Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analiz yapılan serilerin durağan seriler olması gerekir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok,

¹⁷⁸ Wojciech W. Charemza ve Derek F. Deadman, New Directions in Econometric Practice, Edward Elgar Publishing, USA, 1992, s. 173

sahte regresyon regresyon şeklinde ortaya çıkabilir. Ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için *durağandır* denir. Özetle, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve ortak varyansı (çeşitli gecikmelerdeki), bunları nezaman ölçersek ölçelim aynı kalır.¹⁷⁹ Uygulamalı ekonometride, durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması, ciddi sorunlara neden olmaktadır. Stokastik ve deterministik trend¹⁸⁰ içeren zaman serileri ile kurulan modeller sahte (spurious) regresyona neden olmaktadır.

Granger ve Newbold, durağan olmayan zaman serilerine uygulanan regresyon denklemlerinin genellikle yüksek R^2 değerleri verdiği, ayrıca çok düşük Durbin Watson istatistiğine bağlı olarak hata terimlerinin otokorelasyonlu olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumda durağan olmayan zaman serileri ile kurulan modellerin sahte regresyon sonuçları verdiğini ve bu nedenle de regresyon katsayılarının anlamlılığını ölçen alışılmış t ve diğer istatistiklerinin geçersiz olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸¹ Çoğu iktisadi zaman serileri durağan olmadığı için, regresyon analizi yapılmadan önce serilerin düzey değerleri yerine farkları alınarak durağan hale getirilir.

¹⁷⁹ Damodar N.Gujarati, *Temel Ekonometri*, (Çev: Ümit Şenesen&Gülşay Gnlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.713

¹⁸⁰ **Deterministik Trend:** Oldukça uzun bir devre içinde birbirini takip eden yükseliş ve alçalış zikzakları arasında belirli bir yönd ve düzenli ve devamlı bir şekilde uzun süre saptanan eğilimdir. Zamanın doğrusal ve deterministik (yani, zaman süresince değişmez ve belli değerler alır) bir fonksiyonu olarak ifade edilir. Genel ifadeyle, trend bütün olarak kestirilebiliyorsa ve değişken değilse deterministik olur.

Stokastik Trend: Zaman serisi içeren regresyonlarda sahte korelasyon sorununu aşmak için gerek bağımlı gerekse bağımsız değişkeni trendin etkisinden arındırmak için zaman ya da trend değişkeni (t), çoğunlukla açıklayıcı değişkenlerden biri olarak modele katılır. Değişkenlerin üzerindeki etkileri birkaç dönemde yok olan geçici şokların yanında, etkileri uzun süre devam eden kalıcı şokların varlığı da bilinmektedir. Bu kalıcı şokların oluşturduğu trend, serinin belli bir değere doğru yaklaşımını engellemektedir. Değişkenlerin zaman içinde belli bir değere doğru yaklaşımını olarak tanımlanan durağanlık açısından bu trend olmayan bir özellik taşır ve şokların, tanım gereği, öngörülmeyle tesadüfi niteliğinden dolayı bu trend stokastik trend olarak tanımlanır.

¹⁸¹ P.C.B.Phillip, "Understanding Spurious Regression in Econometrics", *Journal of Econometrics*, Cilt:33, 1976, s.312

Durağan olmayan bir seri d kez farkı alınarak durağan hale getirilebilir ve d 'inci dereceden durağan olduğu söylenir. Bir zaman serisi X_t , d 'inci dereceden entegre ise şu şekilde simgelenir.

$$X_t I(d) \quad (4.2.1.1)$$

$$X_t = c_0 + jX_{t-1} + e_t \quad (4.2.1.2)$$

Yukarıdaki eşitlikte eğer $|j| < 1$ ise X_t serisi durağan, $|j| = 1$ ise X_t serisi durağan değildir. Çoğu ekonomik zaman serileri için otoregresif katsayı j 'nin bir veya daha düşük olması uygundur. $j > 1$ olması iktisadi açıdan mantıklı değildir. (4.2.1.2) otoregresif modelinde, $j = 1$, farkları durağan süreç olarak bilinir ve çoğu ekonomik zaman serileri farkları durağan süreç olarak görülür. Bu gibi bir süreçte $j=1$ olduğunda X_t serisinin birinci dereceden entegre olduğu söylenir.¹⁸²

(4.2.1.2) numaralı eşitlikte X_t 'nin bütünleşme derecesinin testinin kolay ve uygun metodu Dickey ve Fuller (1987) tarafından önerilmiştir ve Dickey Fuller (DF) Testi olarak bilinir. Bu testi aşağıdaki örnek bir modelle şu şekilde açıklayabiliriz.

$$\text{Model: } Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (4.2.1.3)$$

u_t = stokastik hata terimi

(4.2.1.3) eşitliği aşağıdaki şekilde gösterebiliriz.

$$y_t - y_{t-1} = (p - 1) y_{t-1} + u_t \quad (4.2.1.4)$$

(4.2.1.4) numaralı denklemin her iki tarafından y_{t-1} çıkartıldığında $(p-1) = y$ olmak üzere denklem aşağıdaki şekle gelir.

$$\Delta y_t = \lambda y_{t-1} + u_t \quad (4.2.1.5)$$

¹⁸² Utku Utkulu, "Cointegration Analysis", **II. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri** (Ed. Mustafa Güneş, Şenay Üçdoğruk), İzmir, 1993, s.309

$$H_0: p=1 \quad (4.2.1.6)$$

$(p - 1) = 0$ veya $\lambda = 0$ durumunda y_t serisi birim kök içermektedir. Ancak $|p| < 1$ durumunda seri durağan olur. Burada serinin durağan olup olmadığını test etmek için Dickey ve Fuller tarafından Monte Carlo uygulamasında ortaya çıkarılan “ τ ” (tau) istatistiği kullanılmaktadır.

Tahminlenen hata terimleri için DF testi şu şekildedir:

$$\Delta u_t = \lambda u_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.2.1.7)$$

DF testi entegre derecesini ölçmekte önemli bir adım olmasına rağmen hata terimlerindeki otokorelasyonu dikkate almamaktadır. Eğer hata terimi ε_t otokorelasyon içeriyorsa DF testi geçersiz olacaktır. Bu durumda çözüm olarak Dickey ve Fuller, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele açıklayıcı değişken olarak ilave edilmesini, bu şekilde otokorelasyonun ortadan kalkacağını önermişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (Augmented Dickey Fuller – ADF) olarak adlandırılan bu test, entegrasyon derecesinin belirlenmesinde kullanılan testlerin en etkinini olarak değerlendirilmekte ve pratikte yaygın olarak kullanılmaktadır. ADF testini şu şekilde ifade edebiliriz:

$$\Delta Y = a + b_t + \lambda Y(t-1) + c \sum \Delta Y(t-1) + u_t \quad (4.2.1.8)$$

Yukarıdaki modeli dikkate aldığımızda tahminlenen hata terimleri için ADF testi şu şekilde olmaktadır:

$$\Delta u_t = \lambda u_{t-1} + \sum_{i=1}^k \psi_i \Delta u_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.2.1.9)$$

ADF testinde de DF testinde kullanılan kritik değerler tablosu kullanılmaktadır.¹⁸³ Bu çalışmada da serilerin durağan olup olmadığının testi için ADF testi kullanılmıştır.

4.2.2. Ko-entegre Vektör Sayısı

Tek denklem yaklaşımının varsayımlarından bir tanesi de değişkenler arasında tek ko-entegre vektör bulunmasıdır. Eğer ko-entegre vektör sayısı birden fazla ise, değişkenlerin içsel-dışsal ayırımları bu modelde mükemmel değildir ve model bir değil ik veya daha fazla eşitliği kapsamalıdır.¹⁸⁴ Bir VAR modelinde n değişken varsa, ko-entegre vektör sayısı (r), $r = n-1$, kadar olabilir.

4.2.3. Zayıf Dışsallık Testi ve Hata Düzeltme Mekanizması (ECM)

Ko-entegrasyon vektörünün yorumu, sistemdeki ilgil değişkenlerin zayıf dışsallığını test etmeden mümkün olmamaktadır. Zayıf dışsal değişken ilgili denkleminin sadece sağ tarafında yer alır. Zayıf dışsal olmayan değişkenler, denklemin sol tarafında yer alır. Zayıf dışsallık testinde sistemdeki tüm bağımsız değişkenler sırasıyla bağımlı değişken olarak alınır ve hata düzeltme mekanizmasının bağımlı değişkenlerden hangisinde çalıştığına bakılır. Hata düzeltme mekanizması hangi bağımlı değişkende çalışıyorsa, söz konusu değişken zayıf dışsal değildir ve denklemin sol tarafında yer alır.

Hata Düzeltme Mekanizması (Error Correction Mechanism – ECM) şu formülle ifade edilir:

$$C_t - C_t^* = C_t - \beta Y_t \quad (4.2.3.1)$$

$$C_t = \beta Y_t + u_t \quad u_t \sim I(0) \quad (4.2.3.2)$$

¹⁸³ Charemza & Deadman, a.g.e., ss.103-104

¹⁸⁴ Gujarati, a.g.e., s.198-202

Burada u_t uzun dönem değerlerinden sapmaları ifade eder. Hata düzeltme mekanizmasından anlaşılması gereken şudur: Bu mekanizma C_t ve Y_t 'nin zaman süreci içinde birbirlerinden çok fazla uzaklaşmalarını önleyen sistematik bir uyarlanma sürecidir. Değişkenlerin ko-entegre olmaları demek, uzun dönem ilişkisinde ifade edilen hataların giderek büyümesini engelleyen bir düzeltme sürecinin çalışması demektir.¹⁸⁵

4.2.4. Engle – Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi ve Engle – Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemi

Engle – Granger iki aşamalı modelleme yöntemi 1987 yılında yine Engle ve Granger tarafından önerilmiştir. Engle-Granger modelleme yönteminde aynı dereceden entegre olan iki değişken arasındaki (bivariate) koentegrasyon, analiz edilmektedir. Değişkenlerin birlikte analiz edilebilmesi için eşit derecede entegrasyon olması gereklidir. Eğer iki değişken varsa, ikisi de aynı entegrasyon derecesinde olmak zorundadır. İki'den fazla değişken varsa, bağımlı değişkenin entegrasyon derecesi bağımsız değişkenlerin entegrasyon derecesinden yüksek olmamalıdır. Ayrıca bağımsız değişkenler de aynı entegrasyon derecesine sahip olmalıdır.¹⁸⁶

1.Aşamada;

$$C_t = \beta Y_t + u_t \quad (4.2.4.1)$$

denklemini EKKY ile tahmin edilir. Burada C_t ve Y_t $I(1)$ 'dir. Yani serilerin farkları durağandır. Eğer bunların farkları durağan ise (yani u_t $I(0)$ ise) bu durumda C_t ve Y_t ko-entegredir. Değişkenler arasında koentegrasyonun olması, uzun dönem ilişkisindeki hata terimlerinin gittikçe büyümesini önleyen bir uyarlanma sürecinin bulunduğuna işaret etmektedir. Burada H_0 hipotezi ko-entegrasyonun olmadığı yönündedir. H_0 hipotezini reddedilirse iki değişken ko-entegredir.

¹⁸⁵ Charemza & Deadman , a.g.e., s. 154

¹⁸⁶ Utku Utkulu, "How to Estimate Long-run Relationship in Economics: Overview of Recent Approaches", **DEÜ İİBF Dergisi**, 12 (2), İzmir, 1997, s.41

2. Aşamada;

Koentegrasyonun olmadığına ilişkin H_0 hipotezini birinci aşamada reddettikten sonra bu aşamada hata düzeltme mekanizması yardımı ile kısa dönem modelini tahmin ederiz. Bu durumda yukarıdaki denklemde elde edilen hata terimi u_t ikinci denklemde yerine konularak EKKY ile tahmin edilir:

$$\Delta C_t = \alpha_1 \Delta Y_t + \alpha_2 (C - \beta Y)_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.2.4.2)$$

İki değişkenin koentegrasyonu için, α_2 katsayısının istatistikî olarak anlamlı ve işaretinin negatif olması gerekir. Ve bu katsayı 0 ile 1 arasında değerler almalıdır.

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemi ise; Engle ve Yoo (1991), Engle ve Granger'in klasik iki aşamalı modelleme yönteminde iki temel eksiklik olduğunu belirtmişlerdir:

- i) Uzun dönem statik regresyon tutarlı tahminler vermesine rağmen, bu tahminler tam olarak etkin olmayabilir,
- ii) Koentegrasyon vektörü tahminlerinin normal dağılmamasına bağlı olarak parametrelerin anlamlılığı ile ilgili hassas bir karar vermek mümkün olmayabilir.

İlk iki aşama Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi ile aynıdır. Engle-Yoo üç aşamalı test tekniğine göre *üçüncü aşamada* ise aşağıdaki eşitlik tahmin edilmektedir;

$$e_t = \eta (-\alpha_2 Y_t) + v_t \quad (4.2.4.3)$$

β cor için doğru standart hatalar, üçüncü adım regresyonundaki η için hesaplanmış standart hatalarla belirlenmektedir.

$$\beta_{cor} = \beta^* + \eta \quad (4.2.4.4)$$

Üçüncü aşama, bir takım standart testlerin uygulanabilmesi için, parametre tahminlerinin düzeltilmesinden oluşmaktadır.¹⁸⁷

4.3. Ekonometrik Model ve Veriler

Çalışmada kullanılan modeller hem döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik hem de fiyat ve gelir etkilerini belirlemeye yöneliktir. Modelde kullanılan veriler ekler kısmında verilmiştir. Çalışmada 3 ayrı model kullanılmıştır.

1.Model:

$$REX = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 RPX + \beta_3 TERK + u_{t1} \quad (4.3.1)$$

2.Model:

$$REX = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 RPX + \beta_3 DOLAR + u_{t2} \quad (4.3.2)$$

3.Model:

$$REX = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 RPX + u_{t3} \quad (4.3.3)$$

Çalışmada kullanılan tüm veriler 1980 – 2004 yıllarına ait çeyreklik veridir. *Veri kaynakları*; IMF, International Financial Statistics, T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), Devlet İstatistik Enstitüsü(DİE), Hazine Müsteşarlığı istatistikî veri tabanlarından alınmıştır.

Değişkenlerin tanımı:

REX: **Reel İhracat**. İlgili döneme ait ihracat değerlerinin ihracat fiyat endeksine bölünmesi sonucu elde edilmiştir. ($REX = NEX / İFE$ NEX: Nominal ihracat, İFE; İhracat Fiyat endeksi)

¹⁸⁷ Utkulu , y.a.g.m., s.43

Y: **Reel GSYİH**. Türkiye' nin ihracatında ilk 7 ülkenin Reel GSYİH'sı bu ülkelerin Türkiye'nin ihracatındaki payları doğrultusunda oranlanmıştır.¹⁸⁸

RPX: **Fiyat Seviyesi**. Türkiye'nin ihracat fiyat endeksinin (ABD doları cinsinden 1994=100) aynı 7 ülkenin tüketici fiyat endeksine bölünmesi ile elde edilmiştir.

TERK: **Döviz Kurundaki (Tartılı Efektif Reel Kur) Oynaklık**. IMF tanımına göre on yedi ülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, İran, Brezilya, Yunanistan) hesaplanmış reel efektif kur endeksi. Döviz kurundaki oynaklık aşağıdaki formülle hesaplanmıştır. (Vt: Döviz kurundaki oynaklık)¹⁸⁹

$$V_t = \left[(1/m) \sum_{i=1}^m (\ln Q_{t+i-1} - \ln Q_{t+i-2})^2 \right]^{1/2} \quad (4.3.4)$$

DOLAR: **A.B.D. Dolar Kurundaki Oynaklık**. Yine dolar kurundaki oynaklık yukarıdaki formülle hesaplanmıştır.

Değişkenlerin işaretlerine ilişkin beklentiler;

Reel gelire (Y) ilişkin beklenti; katsayı işaretinin pozitif olması beklenir. Çünkü bizim ihracat yaptığımız ülkelerin gelirlerindeki artış bizim ihracat talebimizin artışıdır. Özetle ihracatın gelir etkisinin pozitif olması beklenir.

Fiyat seviyesine (RPX) ilişkin beklenti; bu katsayının işareti negatif olması beklenir. Çünkü fiyat arttıkça ihraç mallarımıza olan talep düşer. Fiyat etkisinin işareti negatiftir.

¹⁸⁸ Söz konusu ülkelerin Türkiye'nin ihracatındaki payları yıllar itibariyle (1980 – 2004) Tablo 26'da belirtilmiştir.

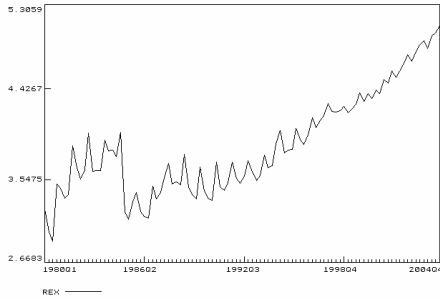
¹⁸⁹ K.Aristotelous, "The Impact of The Post-1972 Floating Exchange-Rate Regime on US Exports", *Applied Economics*, 2002, 34, s.1629

Döviz kuruna (TERK, DOLAR) ilişkin bekleyiş; döviz kuru dalgalanmalarının ihracat ve dış ticaret üzerine etkisini inceleyen bir çok çalışma yapılmıştır. Ancak farklı sonuçlar bulunmuştur. Bazı çalışmalarda negatif yönlü bir ilişki bazı çalışmalarda ise pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. (Bu çalışmalar yukarıda belirtilmiştir.)

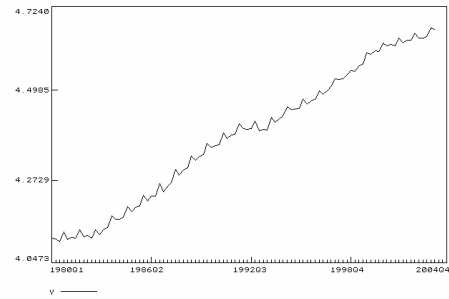
4.4. Uygulama ve Sonuçlar

Modelleme yapılırken serileri doğal logaritmaları alınmıştır. Modellemede kullanılan teknik koentegrasyon tekniğidir. Engle-Granger İki Aşmalı Modelleme Yöntemi ve Engle-Yoo üç Aşmalı Modelleme Yöntemi kullanılmıştır.

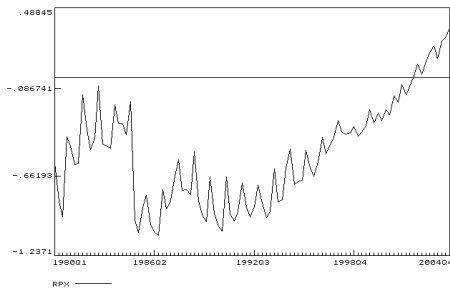
Yukarıda da belirtildiği gibi serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Çünkü seriler trend içermektedir. Serilerin durağan olmadıkları aşağıdaki grafiklerde de görülmektedir.

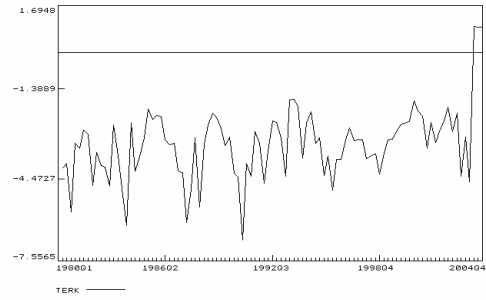
Grafik 1: Reel İhracat (Level)

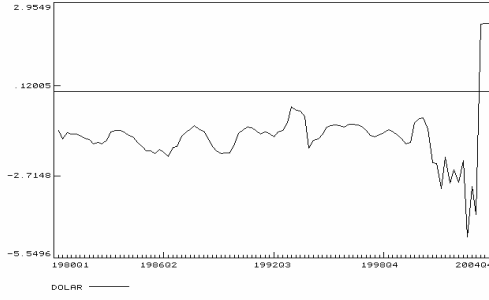
Grafik 2: Reel Gelir (Level)

Grafik 3: Fiyat Seviyesi (Level)

Grafik 4: Terk (Level)

Grafik 5: Dolar (Level)

Görsel olarak baktığımızda seriler level düzeylerinde durağan değildir ve trend içermektedir. Serilerin durağanlığının test edilmesi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi yapılmalıdır. Serilerin level düzeylerine ilişkin ADF test sonuçları şu şekildedir.

Tablo 30: Değişkenlere Ait Test İstatistikleri (ADF) – (Level ve 1. Fark)*

Değişken	Level	1.Farkı	Kritik Değer
REX	-2,7025 (8)	-4,8768 (4)	-3,46
Y	-2,066 (8)	-4,4445 (5)	-3,46
RPX	-2,4740 (4)	-4,3446 (3)	-3,46
TERK	-3,3423 (8)	-7,4091 (3)	-3,46
DOLAR	-3,1413 (9)	-4,39 (6)	-3,46

*Parantez içindeki rakamlar hata terimlerindeki korelasyonu gidermek için gerekli olan gecikmelerin sayısını göstermektedir.

ADF test sonuçlarını da dikkate aldığımızda seriler level düzeylerinde durağan değildir, trend içermektedir. Ancak serileri trendden arındırmak için serilerin birinci farkları alınmıştır. Tablo 4.1’de de görüldüğü gibi serilerin birinci farkları alındıktan sonra seriler durağan hale gelmektedir. Serilerin hepsi I(1) düzeyindedir. Bu durum serilerin birim kök içermediğini ve birinci dereceden durağan olduklarını göstermektedir.

Engle-Granger İki Aşamalı Modelini uygulayabilmemiz için diğer önemli bir durum da; tek ko-entegre vektör bulunması gerekir. Ko-entegre vektör sayısının bir olup olmadığına ilişkin test her model için ayrı ayrı yapılacaktır.

Yapılan ADF testi sonucunda tüm değişkenlerin birinci dereceden entegre oldukları [I(1)] belirlenmiştir. Bu nedenle nu bölümde aşağıda belirtilen iki ayrı model için Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi kullanılacaktır.

1.Model

$$\text{REX} = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 \text{RPX} + \beta_3 \text{TERK} + u_{t1}$$

Bu modelde, döviz kurları için değişken olarak modele TERK (Tartılı Reel Efektif Kur Endeksi) eklenmiştir. TERK'in modele alınmasının nedeni, TERK Türkiye'nin ihracatında ilk 7 sıradaki ülkenin yanısıra güçlü ekonomiye sahip 12 ülkenin paraları dikkate alınarak (topla 19 ülkenin parası) hesaplanmıştır. Böylece döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisini göstermesi açısından daha sağlıklı sonuç verecektir. Diğer taraftan kur etkisinin ve gelir etkisinin yanısıra fiyat ve gelir etkisini de modelde belirtmek için gelir (Y) ve fiyat (RPX) değişkenleride modele eklenmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu yöntemin uygulanabilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Seriler level düzeyde trend içerirken birinci farklarını aldığımızda seriler durağan çıkmıştır. (Tablo 30)

Bu yöntemin uygulanabilmesi ko-entegre vektör sayısının bir olması gerekir. Ko-entegre vektör sayısının tespitine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 31: Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar* (1.Model)

Yokluk Hipotezi	Alternatif Hipotez	İstatistikî Değer	Kritik Değer (%95 Düzeyinde)	Kritik Değer (%90 Düzeyinde)
$r = 0$	$r = 1$	67.8119	31.7900	29.1300
$r \leq 1$	$r = 2$	18.2673	25.4200	23.100
$r \leq 2$	$r = 3$	15.7627	19.2200	17.1800
$r \leq 3$	$r = 4$	3.3689	12.3900	10.550
$r = 0$	$r = 1$	105.7108	63.0000	59.1600
$r \leq 1$	$r = 2$	37.8989	42.3400	39.3400
$r \leq 2$	$r = 3$	19.6316	25.7700	23.0800
$r \leq 3$	$r = 4$	3.868	12.3900	10.550

*Burada ko-entegre vektör sayısının testine ilişkin sonuçlar hem öz değer hem iz değer olarak verilmiştir.

Hem öz değerler hem de iz değerler açısından ko-entegre vektör sayısı bir çıkmaktadır. Çünkü istatistikî değerler %95 güven düzeyinde kritik değerleri aşmaktadır. İki ve daha yüksek ko-entegre olduğuna ilişkin hipotezler hem %90 hem de %95 düzeyinde reddedilmektedir.

İlk aşamada uzun dönem denklemini tahmin etmemiz gerekmektedir. Uzun dönem denkleminin tahminine ilişkin sonuçlar şu şekildedir;

$$\text{REX} = -7,9108 + 2,6448 Y - 0,9596 \text{RPX} - 0,0306 \text{TERK} - 0,36 u_t$$
$$(-17.98) \quad (22.55) \quad (-14.826) \quad (-2,003) \quad (-5.19)^*$$
$$R^2 = 0.90 \quad DW = 0,86$$

İkinci aşamaya geçtiğimizde denklemin hata teriminin durağanlığını test etmemiz gerekmektedir. Hata teriminin durağanlığına ilişkin test istatistikleri şu şekildedir.

* Parantez içindeki değerler test istatistiklerini vermektedir.

Uzun dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalışması için; u_t hata teriminin durağan olması gerekmektedir. Ayrıca istatistikî açıdan açıdan anlamlı olması, eksi değer taşıması ve 0 ile 1 arasında değer alması gerekmektedir. Hata teriminin (u_t) durağanlığına ilişkin test istatistiği şu şekildedir.

<u>t-istatistik</u>	<u>t-tablo (kritik değer)</u>
-4,85	-4,22

Hata terimi durağan çıkmaktadır. Hata terimine ilişkin t istatistiği -5.19'dur. Burada hata terimi istatistikî açıdan anlamlıdır. Diğer taraftan değeri -0,36 olduğu için 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve eksi değer taşımaktadır. Sonuç olarak hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır.¹⁹⁰ Buradan diyebiliriz ki uzun dönemden sapmalar yaklaşık 9 aylık bir sürede düzelmektedir. (Çünkü çeyreklik veri kullanılmıştır.)

Engle-Yoo üç aşamalı Test Tekniğinde de Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi İle aynıdır. Engle-Yoo üç aşamalı test tekniğine göre üçüncü aşamada ise aşağıdaki eşitlik tahmin edilmektedir;

$$e_t = \eta (-\alpha_2 Y_t) + v_t \quad (4.4.1)$$

β cor için doğru standart hatalar, üçüncü adım regresyonundaki η için hesaplanmış standart hatalarla belirlenmektedir.

$$\beta \text{ cor} = \beta^* + \eta \quad (4.4.2)$$

Üçüncü aşama, bir takım standart testlerin uygulanabilmesi için, parametre tahminlerinin düzeltilmesinden oluşmaktadır.¹⁹¹

¹⁹⁰ Utku Utkulu, 1993, a.g.m., ss. 315-316

¹⁹¹ Utku Utkulu, 1997, a.g.m., s.43

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemini uyguladığımızda katsayı tahminleri şu şekildedir.

<u>Değişken</u>	<u>β^*</u>	<u>η</u>	<u>β cor</u>
Y	2,6448	0,0137	2,6585
RPX	-0,9596	0,1289	-0,8307
TERK	-0,0306	0,1434	0,1128

Sonuçlar incelendiğinde, katsayı tahminlerinin hepsinin anlamlı olduğu katsayı işaretlerinin beklendiği gibi çıktığı görülmektedir. Ancak döviz kuru değişkeninin (TERK) kritik değeri sınırdadır. R^2 değeri oldukça yüksektir. Reel ihracatta meydana gelen değişmelerin %90'ı gelir, fiyat ve kur değişkeni tarafından belirlenmektedir. Ancak burada başka bir sorun DW istatistik değerinin düşük olmasıdır. Katsayıları yorumladığımızda; Modelde katsayıların işaretleri bekleyişlerle örtüşmektedir. Gelir %1 arttığında ihracat %2,6 artmaktadır. Fiyat %1 arttığında ihracat %0,95 azalmaktadır. Döviz kurundaki oynaklığın ihracat üzerinde negatif bir etkisi çıkmıştır ve bu oran (%0,03) oldukça düşüktür. Daha önce yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi döviz kurunda meydana gelen değişmelerin ihracat üzerindeki etkisi oldukça düşük düzeydedir. Buna karşın Türkiye'nin ihracatı üzerinde gelir ve fiyat değişkenlerinin etkisi oldukça yüksektir.

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemini de kullandığımızda katsayı değerlerinde çok az değişiklik meydana gelmekte, yukarıda belirtilen Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yönteminin sakıncaları ortadan kalkmaktadır. Katsayı değerleri açısından gelir etkisi hemen hemen aynı kalmakla birlikte fiyat etkisi -0.9596'dan -0.8307'ye düşmüştür. Yani ihracatımızın fiyatlara duyarlılığı azalmış anlamına gelmektedir. Buna karşın kur değişkeninin etkisi de -0.03' iken (negatif yönde çok küçük bir etki varken), 0.11 olmuştur. Yani ilişki tersine dönmüş döviz kurları ile ihracat arasında aynı yönde ilişki ortaya çıkmıştır. Kurlarda meydana gelen artış ihracatı %11 oranında artırmaktadır.

2.Model

$$REX = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 RPX + \beta_3 DOLAR + u_{t2}$$

Bu modele döviz kuru değişkeni olarak dolar (ABD) eklenmiştir. Dolarda meydana gelen değişikliğin ihracat üzerindeki etkisinin analiz amacı, yıllar itibariyle baktığımızda ABD, Türkiye'nin en önemli ticari partnerlerinden biri olmuştur. Tablo 3.25'te de görülebileceği gibi ABD'nin ihracatımız içindeki payı %10 gibi önemli bir düzeydedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu yöntemin uygulanabilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Seriler level düzeyde trend içerirken birinci farklarını aldığımızda seriler durağan çıkmıştır. (Tablo 30)

Bu yöntemin uygulanabilmesi ko-entegre vektör sayısının bir olması gerekir. Ko-entegre vektör sayısının tespitine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 32: Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar* (2.Model)

Yokluk Hipotezi	Alternatif Hipotez	İstatistik Değer	Kritik Değer (%95 Düzeyinde)	Kritik Değer (%90 Düzeyinde)
$r = 0$	$r = 1$	66.7739	31.7900	29.1300
$r \leq 1$	$r = 2$	16.7962	25.4200	23.1000
$r \leq 2$	$r = 3$	6.5160	19.2200	17.1800
$r \leq 3$	$r = 4$	3.8932	12.3900	10.5500
$r = 0$	$r = 1$	93.9793	63.0000	59.1600
$r \leq 1$	$r = 2$	27.2054	42.3400	39.3400
$r \leq 2$	$r = 3$	10.4092	25.7700	25.0800
$r \leq 3$	$r = 4$	3.8932	12.3900	10.5500

*Burada ko-entegre vektör sayısının testine ilişkin sonuçlar hem öz değer hem iz değer olarak verilmiştir.

Hem öz değerler hem de iz değerler açısından ko-entegre vektör sayısı bir çıkmaktadır. Çünkü istatistikî değerler %95 güven düzeyinde kritik değerleri aşmaktadır. İki ve daha yüksek ko-entegre olduğuna ilişkin hipotezler hem %90 hem de %95 düzeyinde reddedilmektedir.

Uzun dönem denkleminin tahminine ilişkin sonuçlar şu şekildedir;

$$\text{REX} = -7,3497 + 2,5166 Y - 0,9197 \text{RPX} - 0,0660 \text{DOLAR} - 0,34 u_t$$

(-17,98) (26,38) (-13,98) (-2,61) (-5,0075)*

$$R^2 = 0,90 \quad DW = 0,93$$

İkinci aşamaya geçtiğimizde denklemin hata teriminin durağanlığını test etmemiz gerekmektedir. Hata teriminin durağanlığına ilişkin test istatistikleri şu şekildedir.

Uzun dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalışması için; u_t hata teriminin durağan olması gerekmektedir. Ayrıca istatistikî açıdan açıdan anlamlı olması, eksi değer taşıması ve 0 ile 1 arasında değer alması gerekmektedir. Hata teriminin (u_t) durağanlığına ilişkin test istatistiği şu şekildedir.

<u>t-istatistik</u>	<u>t-tablo (kritik değer)</u>
-5,2667	-4,22

Hata terimi durağan çıkmaktadır. Hata terimine ilişkin t istatistiği -5.0075'tir. Burada hata terimi istatistikî açıdan anlamlıdır. Diğer taraftan değeri -0,34 olduğu için 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve eksi değer taşımaktadır. Sonuç olarak hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır.¹⁹³ Buradan diyebiliriz ki uzun dönemden sapmalar yaklaşık 9 aylık bir sürede düzelmektedir. (Çünkü çeyreklik veri kullanılmıştır.)

* Parantez içindeki değerler test istatistiklerini vermektedir.

¹⁹²Utkulu, 1993, a.g.m., ss. 315-316

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemini uyguladığımızda katsayı tahminleri şu şekildedir.

<u>Değişken</u>	<u>β^*</u>	<u>η</u>	<u>β cor</u>
Y	2,5166	0,1445	2,6611
RPX	-0,9197	0,1695	-0,7502
DOLAR	-0,0660	0,004	-0,0620

Sonuçlar incelendiğinde, katsayı tahminlerinin hepsinin anlamlı olduğu katsayı işaretlerinin beklendiği gibi çıktığı görülmektedir. Ancak döviz kuru değişkeninin (DOLAR) kritik değeri sınırdadır. Ancak TERK'e göre anlamlılığı biraz daha yüksektir. R^2 değeri oldukça yüksektir. Reel ihracatta meydana gelen değişmelerin yaklaşık %90'ı gelir, fiyat ve kur değişkeni tarafından belirlenmektedir. Yine bu modelde de DW istatistik değerinin düşüktür. Katsayıları yorumladığımızda; Gelir %1 arttığında ihracat %2,5 artmaktadır. Fiyat %1 arttığında ihracat %0,91 azalmaktadır. Döviz kurundaki oynaklığın ihracat üzerinde negatif bir etkisi çıkmıştır ve bu oran (%0,06) düşüktür. TERK'e göre nispeten daha yüksektir.

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemini de kullandığımızda katsayı değerlerinde çok az değişiklik meydana gelmekte, yukarıda belirtilen Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yönteminin sakıncaları ortadan kalkmaktadır. Katsayı değerleri açısından gelir etkisi hemen hemen aynı kalmakla birlikte fiyat etkisi -0.9197'dan -0.7502'ye düşmüştür. Yani ihracatımızın fiyatlara duyarlılığı azalmış anlamına gelmektedir. Kur değişkeninin etkisi aynı hemen hemen aynı kalmıştır denilebilir. -0.0660 iken -0.0620 düzeyinde gerçekleşmiştir.

3.Model

Bu modelde kur değişkeni dikkati alınmamış klasik ihracat talep fonksiyonu tahmin edilmiştir. Sadece gelir ve fiyat etkileri dikkate alınmıştır.

$$REX = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 RPX + u_{t3}$$

Bu yöntemin uygulanabilmesi ko-entegre vektör sayısının bir olması gerekir. Ko-entegre vektör sayısının tespitine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 33: Ko-entegre Vektör Sayısının Tespitine İlişkin Sonuçlar* (3.Model)

Yokluk Hipotezi	Alternatif Hipotez	İstatistikî Değer	Kritik Değer (%95 Düzeyinde)	Kritik Değer (%90 Düzeyinde)
$r = 0$	$r = 1$	56.1498	25.4200	23.1000
$r \leq 1$	$r = 2$	17.1106	19.2200	17.1800
$r \leq 2$	$r = 3$	3.8544	12.3900	10.5500
$r = 0$	$r = 1$	77.1149	42.3400	39.3400
$r \leq 1$	$r = 2$	20.9651	25.7700	23.0800
$r \leq 2$	$r = 3$	3.8544	12.3900	10.5500

*Burada ko-entegre vektör sayısının testine ilişkin sonuçlar hem öz değer hem iz değer olarak verilmiştir.

Hem öz değerler hem de iz değerler açısından ko-entegre vektör sayısı bir çıkmaktadır. Çünkü istatistikî değerler %95 güven düzeyinde kritik değerleri aşmaktadır. İki ve daha yüksek ko-entegre olduğuna ilişkin hipotezler hem %90 hem de %95 düzeyinde reddedilmektedir.

İlk aşamada uzun dönem denklemini tahmin etmemiz gerekmektedir. Uzun dönem denkleminin tahminine ilişkin sonuçlar şu şekildedir;

$$\text{REX} = -7,6723 + 2,6138 Y + -0,9477 \text{RPX} - 0,30 u_t$$

$$(-18,53) \quad (27,74) \quad (-14,95) \quad (-4.2382)^*$$

$$R^2 = 0.89 \quad DW = 0,86$$

İkinci aşamaya geçtiğimizde denklemin hata teriminin durağanlığını test etmemiz gerekmektedir. Hata teriminin durağanlığına ilişkin test istatistikleri şu şekildedir.

* Parantez içindeki değerler test istatistiklerini vermektedir.

Uzun dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalışması için; u_t hata teriminin durağan olması gerekmektedir. Ayrıca istatistikî açıdan anlamlı olması, eksi değer taşıması ve 0 ile 1 arasında değer alması gerekmektedir. Hata teriminin (u_t) durağanlığına ilişkin test istatistiği şu şekildedir.

<u>t-istatistik</u>	<u>t-tablo (kritik değer)</u>
4,6370	-3,8353

Hata terimi durağan çıkmaktadır. Hata terimine ilişkin t istatistiği -4.4283'tür. Burada hata terimi istatistikî açıdan anlamlıdır. Diğer taraftan değeri -0,30 olduğu için 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve eksi değer taşımaktadır. Sonuç olarak hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır.¹⁹³ Buradan diyebiliriz ki uzun dönemden sapmalar yaklaşık 9 aylık bir sürede düzelmektedir. (Çünkü çeyreklik veri kullanılmıştır.)

Engle-Yoo Üç Aşamalı Modelleme Yöntemini uyguladığımızda katsayı tahminleri şu şekildedir.

<u>Değişken</u>	<u>β^*</u>	<u>η</u>	<u>β cor</u>
Y	2,6138	0,0187	2,6325
RPX	-0,9477	0,1026	0,8451

Katsayıların anlamlılığına baktığımızda; istatistiksel açıdan katsayılar anlamlı çıkmaktadır. R^2 değeri oldukça yüksektir. Reel ihracatta meydana gelen değişmelerin yaklaşık %89'u gelir ve fiyat değişkeni tarafından belirlenmektedir. Yine bu modelde de DW istatistik değerinin düşüktür. Katsayıları yorumladığımızda; Gelir %1 arttığında ihracat %2,6 artmaktadır. Fiyat %1 arttığında ihracat %0,94 azalmaktadır.

¹⁹³Utkulu, y.a.g.m., ss. 315–316

Bu çalışmada kullanılan modeller hem döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik hem de fiyat ve gelir etkilerini belirlemeye yöneliktir. Çalışmada 1980 – 2004 dönemi incelenmiştir. Çünkü 1980 yılı Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. Türkiye dışa açılmaya başlamış ve tüm makro ekonomik politikalarda liberizasyona gitmiştir.

Elde edilen sonuçlara ihracat üzerinde gelir ve fiyat etkisi döviz kurundaki oynaklığa nispeten oldukça fazladır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin ihracat partnerlerinin gelirinde meydana %1' lik artış Türkiye'nin ihracatını ortalama olarak %2,5 arttırmaktadır. Fiyat etkisini incelediğimizde, fiyatlar %1 oranında arttığında ihracatımız ortalama olarak %0,9 azalmaktadır. Döviz kuru oynaklığı da ihracat hacmi üzerinde negatif bir etki yaratmıştır. Kurdaki oynaklık hem Türk hem de Dolar bazında ayrı ayrı incelenmiştir. Dolar daki oynaklığın etkisi (%0,06) Türk'teki oynaklığa (%0,03) göre ihracat hacmi üzerinde biraz daha fazladır. Ancak daha önce yapılan birçok ampirik çalışmada elde edilen sonuçlar gibi döviz kurundaki oynaklığın ihracat hacmi üzerindeki etkisi çok azdır.

SONUÇ

Her ülkenin kendi iç piyasasında kullandığı milli bir para birimi vardır. Bu milli para sadece ulusal sınırlar içinde geçerlidir. Bir ülke dışa açıldığı zaman ticari ve mali ilişkide bulunduğu ülkelerin paralarına ihtiyaç duymaktadır (ödemede bulunabilmek için). Bu işlemlerin gerçekleştirilmesi için ulusal paraların birbirine çevrilmesi gerekmektedir. Döviz; efektif dâhil yabancı parayla ödemeyi sağlayan her çeşit hesap, belge ve vasıtalarıdır. Bir yabancı paranın döviz olarak değerlendirilebilmesi için uluslararası ödemelerde tüm ülkeler tarafından kabul edilebilir olması gerekir. 13.08.1989 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 32 Sayılı Karara ilişkin tebliğ ile TL konvertibil hale getirilmiştir. Bu çerçevede, Hazine ve Dış ticaret Müsteşarlığı’nın 09.07.1992 tarihli onayı ile Serbest Bölgelerde TL döviz olarak kabul edilmiş ve Serbest Bölgelerde her türlü ödemenin döviz karşılığı TL üzerinden yapılması uygun bulunmuştur.

Döviz arz ve talebinin eşitlendiği noktada döviz piyasası dengesi sağlanır. Bu eşitliği sağlayan döviz kuruna denge döviz kuru denir. Döviz kuru sistemi, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca, “döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi” olarak tanımlanır. Döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılmasında, döviz kurunun belirlenme ve değişimindeki farklılıklar önemli rol oynamaktadır. Şimdiye kadar uygulanmış bulunan çeşitli uluslararası para sistemlerini sınıflandırmak için dayanılacak en önemli noktanın döviz kurlarının esneklik derecesi olduğu görülmektedir. Ülkemizde dünyada uygulanan bu gelişmeler dışında kalmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, dünyada şimdiye kadar küresel denebilecek çapta uygulanan uluslararası para sistemlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkün olabilir. Çift Metal Sistemi, Altın Standardı, Altın Değişim Standardı: Bretton Woods Sistemi, Bretton Woods Sonrası Dönem (Esnek Kur Sistemleri ve Optimum Kur Alanları).

Döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına neden olan temel faktör, döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde, piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıkları ile ilgilidir. Esnek kur sistemlerinde,

döviz kurlarının oluşumunun esas olarak piyasa koşullarına bırakılması ve döviz arz ve talebine resmi otoritelerce dolaylı müdahalede bulunulmasına karşılık; sabit kur sistemlerinde, döviz kurları resmi otoritelerce belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır. Bu faktörlerin yanında bir takım değişkenler de döviz kuru sistemlerinin seçiminde etkili olmaktadır. Ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonominin büyüklüğü, dış ticarete konu olan malların çeşitliliği, uluslararası mali piyasalar ile bütünleşme derecesi vb. göstergeler ülkenin döviz kuru sisteminin seçiminde ayırıcı temel özelliklerdir.

Döviz kuru politikası ve döviz kur sistemi kavramları birbiriyle yakın anlam içersindedir. Sistem politikalardan oluşan daha geniş bir kavramdır. Sistem, karar birimlerinin davranış ve faaliyet alanlarının, genellikle uzun dönem çevresel koşullarını belirleyen her türlü kural, ilke ve kurumlar bütünüdür. Politika ise belirlenmiş amaçlara ulaşmak için karar birimlerini bilinçli ve sistematik olarak etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve yönetimine ilişkin uygulamalardır. Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün tedbirlerdir. Kur politikaları, döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi, ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Kur tespitinde gelişmiş ülkeler için piyasada belirlenen kurun istikrarlı olup olmadığı, gelişmekte olan ülkelerde ise gerçekçi olup olmadığı önemlidir. Aynı şekilde, ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar da kur politikasını belirler. Döviz kuru politikaları araç ve amaç olarak iki şekilde sınıflandırılabilir. Döviz kuru politikaları araç olarak; devalüasyon (depresiasyon), revalüasyon (apresiasyon) şeklinde sınıflandırabiliriz. Amaç olarak ise; aşırı, gerçekçi ve eksik değerlendirilmiş kur politikası olarak sınıflandırabiliriz.

Uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret ve özellikle ihracat üzerine etkisi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlara, gelişen teknolojinin sayesinde küresel anlamda oluşan ekonomik ve politik anlamda uluslararası ilişkiler tarafından da belirlenmektedir.

Ülkemiz açısından kur sistem ve politikalarının uygulanması ve ihracata etkileri dönemler itibariyle değişiklik göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde tarımsal mallar üretiminde ve ihracatında uzmanlaşan, buna karşılık mamul mallar ithal eden bir ülke durumuna gelmiştir. 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi, toplam üretiminin %1-2'sini aşmıyordu. Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi geniş alanları kapsayan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içindeki uzun mesafeli ticaret, dış ticaretinden çok daha önemli gözükmekteydi.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra her alanda olduğu gibi, gerek makro ekonomik politikalar gerekse dış ticaret politikasında değişiklik yapılmıştır. 1923 sonrasında, devlet desteğinde milli burjuvazi yetiştirilmesini ve söz konusu yerli sermayedarların büyüme ve kalkınmanın itici gücünü oluşturmasını amaçlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Dünya buhranına kadar olan dönemi, dışa açık ekonomi politikaları ile ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi oldukça dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşımaktaydı. Ekonominin dışa bağımlılığı her şeyden önce zayıf ve istikrarsız üretim yapısından kaynaklanıyordu. Bu olumsuz durumu düzeltmek için gerek çıkarılan kanunlar, gerekse kurulan kuruluşlar ile hem maddi hemde kurumsal altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1929 yılına kadar geçen süre, TL'nin konvertibl olduğu dönemdir.

Tüm dünyayı iktisadi açıdan büyük bir çıkmaza sokan 1929 dünya iktisat bunalımı ise liberal iktisat politikalarını izleyen ülkemizi de etkilemiştir. 1930 yılından sonra tüm dünyada, devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalara yönelinmeye başlanmıştır. Devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü oldukça artmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1930'dan sonra Türkiye'nin dış ticaret bilânçosunun fazla vermektedir. Bu dönemde dış ticaret politikası; korumacı, müdahaleci ve kısıtlayıcı olarak kısaca özetlenebilir. Bu dönemde çok önemli bir gelişme dış ticaretin Almanya'nın kontrolü altına girmiş

olmasıdır. 1930 – 1939 döneminde Almanya'nın ithalatımızdaki ve ihracatımızdaki payları giderek artış göstermiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra, dünya para sisteminde de bu dönemde bir kaos yaşanmıştır. 30.06.1930 tarihinde 1715 sayılı yasa ile kurulan Merkez Bankası, 03.10.1931'de faaliyete geçmiştir. Bu tarihten itibaren 1973 yılına dek, IMF sözleşmesi çerçevesinde “ayarlanabilir sabit kur sistemi” uygulanmıştır. Özetle, 1929'dan itibaren 1950'ye kadar pozitif dış ticaret bakiyesi amaçlayan korumacı, kısıtlayıcı dış ticaret politikası uygulanmıştır. İhracat büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanmaktadır ve az sayıda üründen oluşmaktadır.

II. Dünya Savaşı döneminde, olası bir tehlikeye karşı savaş ekonomisi uygulanmıştır. İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticareti ülke içindeki ekonomik gelişmelerden çok uluslararası ekonomik şartlardan etkilenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası kurumlar (IMF, GATT, Dünya Bankası), savaş döneminde uygulanan döviz kontrolü rejimine son vererek dış ekonomik ilişkilerde liberalleşmeyi teşvik etmişlerdir. Türkiye'de de bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, 1945–1950 yılları arasında, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulması ve daha liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır. 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk döviz kuru ayarlamasını gerçekleştirmiştir. Yapılan devalüasyon ile Türk Parasına gerçek değeri verilmek istenmiştir.

1954'ten itibaren ekonomide, özellikle dış ticarete bunalım belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hızlı ekonomik büyüme uğruna körüklenen iç talep büyüyen dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Bu dönem boyunca döviz politikası, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çerçevesinde yürütülmüştür. IMF'in teklifiyle Hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde, ekonominin iç ve dış dengelerini yeniden sağlamak üzere bir istikrar paketini uygulamaya koymuştur.

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte yeni bir döneme girmiş ve kalkınma beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1961 yılında da planlama ilkesine yeni Anayasa'da yer verilmiştir. Planlı dönemde dış ticaret, giderek daha ayrıntılı bir biçimde programlanmaya çalışılmıştır. Yeni dönem; ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikalarının sürdürüldüğü bir dönemdir. 1960'lı yıllar boyunca dış ticaret politikaları sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalar aracılığıyla yürütülmüştür. Ancak 1960'lı yıllarda ihracat ve artış hızı oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Söz konusu dönemde ihracatta gelişme sağlanamamasının en önemli nedenleri; dış ticaret politikalarının iç piyasaya üretim yapan, ithal girdilere bağımlı sanayiye destekleme amacı taşıması ve ihracatın geleneksel tarım ürünlerinden oluşmasıdır.

Bu dönemde, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında ortak üyelik statüsünü kuran Ankara Anlaşması 1963'te imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1970 yılına gelindiğinde, Türkiye hem ekonominin içinde bulunduğu şartlar gereği hemde IMF'in baskısıyla devalüasyon yapmıştır.

1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış neticesinde Dünya ekonomisinin yaşadığı bunalımın Türkiye ekonomisine etkileri ülkeye dış kaynak girişi ile ertelenmiş ve ithalattaki artış devam ettirilmiştir. Bu dönemdeki kur politikası; 1973 yılında Bretton Woods Sisteminin çöküşü ile esnek kurlara geçiş süreci başlamıştır. Türkiye bu durumda daha aktif bir kur politikası izlemek durumunda kalmış ve 1973 yılına kadar sıkı bir kambiyo rejimi uygulanan ülkemizde, kambiyo rejimine yeni düzenlemeler getirilerek esneklik kazandırılmıştır. Özet olarak, 1980 öncesi dönemde uygulanan sabit kur politikası TL'nin aşırı değerlenmesine yol açmış, bu durum ihracatı ve ihracata dönük bir üretim yapısının gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye ekonomisi 1974'den itibaren ekonomi ciddi anlamda bunalımın içine girmiştir. Baş gösteren bunalımın temel sebepleri; dış ödeme güçlükleri ve döviz dar boğazı, uygulanan sanayileşme politikası ve 1974'den itibaren aşırı bir şekilde yükselen petrol fiyatları, Kıbrıs Barış Harekâtı ve bunu takiben artan askeri harcamalar, bu askeri müdahaleyi takiben diğer ülkelerin ekonomik ve askeri ambargosudur. 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti IMF'in temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini de arkasına alarak ekonomide radikal dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur.

1980 öncesi dönemde uygulanan korumacı dış ticaret politikası ile sabit kur sistemi, dışa kapalı olan, dış dünya ile rekabet edemeyen bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile dengeyi sağlamak ve dünya piyasalarında rekabet edebilecek bir sanayi yapısına kavuşmak amacıyla, yeni bir döviz kuru sistemi gündeme gelmiştir. Dış rekabete uyum ana hedef olarak belirlenmiştir.

24 Ocak kararları ile dışa dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu dönüşüm döviz kuru sistem seçimini de beraberinde getirmiştir. Kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir. 1980 – 1988 döneminde hem uygulanan döviz kuru politikası hem de ihracatı arttırmaya yönelik teşvikler ve diğer politikaların da etkisiyle ihracat hem miktarsal hemde nisbi olarak önemli artış göstermiştir.

1988 sonrası dönemde döviz kuru politikası açısından en önemli gelişme, TL'nin konvertibl olmasıdır. 11.8.1989 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile döviz rejiminde geniş ölçüde serbesti getirilmiş, bu suretle Türk parasının konvertibiliteye geçmesi için gerekli olan yasal çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır.

1994 yılında, Türkiye büyük bir kriz yaşamıştır. Bu kriz hem mali hemde reel sektöre önemli ölçüde zarar vermiştir. Kriz sırasında, büyük çapta sermaye kaçıışı yaşanmış ve Merkez Bankası rezervleri önemli ölçüde azalmıştır. Nisan 1994 tarihinde istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Sonuç olarak, hükümet devalüasyon yapmaya ve döviz kuru rejimini değiştirmeye karar vermiştir. Sabit kur rejimlerinden birini uygulamaya karar vermiştir. Kur, bir bant içinde serbestçe

hareket edebilmekteydi. Kur artışının istikrarlı bir piyasada ve öngörülebilir nitelikte gerçekleştirilmesini sağlamak için 25 Kasım 1995 tarihinde Merkez Bankası bünyesinde Vadeli İşlemler Piyasası oluşturulmuştur. Türkiye’de Merkez Bankası ilk defa 27 Kasım 1995 tarihinde vadeli döviz işlemlerine başlamış ve ABD dolarıyla ilgili olarak yılsonu hedefini açıklamıştır. Diğer taraftan 1 Ocak 1996 yılı itibariyle Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin ikinci aşamasının tamamlanması ile Türkiye Gümrük Birliği’ne girmiştir.

1997 yılı itibari ile Türkiye ve Dünya ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Güney Doğu Asya Krizi ve 1998 yılında Rusya Krizi. Bu Krizler bölge ekonomileri yansırı, diğer ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye ekonomisi durgunluk içine girmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur.

Aynı dönemde dış ticaret ve ihracat açısından şu gelişmeler yaşanmıştır. 1990’lı yılların başında, dünyada yaşanan önemli gelişmeler, Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının başladığı, iki Almanya’nın birleştiği, SSCB’nin bölünmesiyle ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu. Diğer yandan ABD ve Irak arasında meydana gelen Körfez Savaşıdır. Ülkemiz açısından da, 1991 yılında erken genel seçimlerin yapılması bu dönemde yaşanan önemli olaylardır. Bu gelişim içerisinde, Türkiye’nin de hızla küreselleşen dünya sistemine entegre olmak yolunda dışa açılma politikalarına yeni bir perspektif kazandırması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede; ekonomik sıkıntılar sebebiyle etkinliği giderek azalan dış ticaret politikalarına etkinlik kazandırmak amacıyla yeni pazar arayışları başlamıştır.

1999 yılının başından itibaren hem dünya hem de ülkemiz ekonomisi açısından önemli bir gelişme, Euro’nun 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren kaydi olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

1999 yılına gelindiğinde bu dönemde döviz kuru sistem ve politikaları açısından önemli gelişme 9 Aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulan “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı”dır. Program süresince, döviz kuru politikası iki

farklı dönemde, iki farklı kur rejimi altında şekillenecekti. Döviz kuru politikası 2000 Ocak- 2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık sürede, “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 – Aralık 2002 döneminde ise “band” uygulamasına geçilecekti. 9 Aralık 1999 tarihinde açıklanan programa göre, TCMB para miktarını “net dış varlıklara” göre arttıracaktı. Ancak programdan beklenen sonuç alınamadı. 2000 yılının Kasım ayında kriz meydana geldi.

Krizin daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Kasım ve Aralık aylarında bir dizi önlem alınmış, yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand By Düzenlemesinin 7,5 milyar dolar tutarında ek rezerv kolaylığı ile desteklenmesi yönünde Uluslararası Para Fonu ile anlaşma sağlanmıştı.

Şubat 2001’e gelindiğinde Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, devam ede gelen mali kırılganlığın etkisiyle doğrudan Türk Lirası’na karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan likitide sıkışıklığı, özellikle kamu bankalarının aşırı düzeydeki günlük likitide ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda, uygulanmakta olan döviz kuru sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği göz önüne alınarak, 22 Şubat 2001’de Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001’deki finansal krizlerden sonra, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” başlığı adı altında yine IMF destekli, makro düzeyde yeni bir program hazırlanmış ve 14 Nisan 2001’de kamuoyuna açıklanmıştır. Programın temel hedefi, sabit döviz kuru sisteminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırarak, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması çerçevesinde, kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara varmasına neden olan borç dinamiğini kırmak olarak açıklanmıştır.

Kur politikaları açısından, uygulamaya konan istikrar programı ile esnek kur sistemi uygulanmaya başlanmış ve takip eden yıllarda bu sistem başarılı bir şekilde

uygulanmıştır. İhracatı arttırmaya yönelik politikalarda bu sistem çerçevesinde belirlenmiştir.

Günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişme yolunda olan ülkeler, ihracatın arttırılması konusunda büyük çabalar harcamaktadır. 1960'lerden sonra dünya ekonomisinde kendini hissettiren işsizlik, dış rekabet ve teknolojik yarış en ileri ihracat önlemlerinin uygulanmasına yol açmıştır. İhracatı teşvik önlemleri ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermesine rağmen, genel olarak çeşitli ülkelerde uygulanmakta olan teşvik politikalarını dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu politikalar, ihracatta prim sistemi, ihracatta vergi iadesi ile vergi indirimi ve muafiyeti, girdi teknikleri ve devlet pazarlama yardımı ve son olarak döviz kuru politikası. Çalışmamızda ihracatı teşvik politikalarından sadece döviz kuru politikasının Türkiye'nin ihracatı üzerine etkisi irdelenmiştir.

Uygulamada var olan sistem ve uygulanan döviz kuru politikalarının ihracat ve dış ticaret üzerine etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Uygulamada beklenen sonuç esnek kur sistemi uygulayan ülkelerde döviz kurunun gerçekçi ve aşırı değerlendirilmiş uygulandığı ülkelerde döviz kuru ile ihracat arasında aynı yönde bir ilişki olacağı beklentisidir. Ancak farklı sonuçlar bulunmuştur. Bazı çalışmalarda negatif yönlü bir ilişki bazı çalışmalarda ise pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. (Bu konuda yapılan çalışmalar ve bunların sonuçları ilgili bölümde verilmiştir.)

Döviz kurlarında meydana gelen değişikliğin ihracat üzerinde meydana gelen etkisini ölçmek amacıyla üç ayrı model kullanılmıştır. Ancak bir modelde (Model 3) sadece gelir ve fiyat etkilerinin tespitine yöneliktir. Kurların ihracat üzerindeki etkisini analize yönelik yapılan analizde, bu konuda farklı alanlarda yapılan birçok çalışmada olduğu gibi döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisi oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Bunun altında yatan birçok sebep vardır. Öncelikle Türkiye hem ekonomik alanda hemde sosyal ve politik açıdan gelişmesini tamamlayamamıştır. Bu çalışmanın konusu ekonomik alana yönelik olduğundan bu açıdan irdelenmiştir. Ülke

ekonomimiz tüm piyasaların fonksiyonel işlerliğini sağlayacak kurumsal, maddi ve teknolojik altyapıyı tam oluşturamamıştır. Döviz piyasası içinde bu durum söz konusu olmaktadır. Bilindiği gibi döviz piyasasında dövizin fiyatı –kurulmaktadır. Fonksiyonel işlerliği olan bir piyasada oluşan fiyatın temel fonksiyonu o fiyatı baz alan ekonomik karar birimlerine sağlıklı bir gösterge oluşturmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi henüz ülkemizde fonksiyonel işleyen bir döviz piyasası oluşmadığı için kurların ihracatı yönlendirmede temel rol oynaması ve bu açıdan temel belirleyici olması beklenemez.

Diğer taraftan döviz kurları diğer makro ekonomik değişkenlerle de yakın ilişki içindedir ve bu değişkenler birbirlerini belirleyici durumdadır. Ülkemizin son 10 yıllık geçmişine baktığımızda bu kısa sürede bile ülke ekonomisinin derinden sarsan ve bunlara ilaveten toplumsal sorunlara da yol açan üç tane önemli kriz yaşamıştır. (1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri). Bu anlamda makro ekonomik değişkenlerde bir istikrar söz konusu olmamıştır. Tüm bu değişkenler birbirini belirleyici olduğu için döviz kurlarında bu anlamda da bir istikrar sağlanamamıştır.

Ülkemiz açısından baktığımızda, döviz kuru politikasından daha ziyade diğer ihracatı teşvik politikaları kullanılmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla itibaren ithal ikamesi politikaların yerini ihracata dayalı sanayileşme politikası almıştır. Bu amaç doğrultusunda ihracatı teşvik politikaları yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle 1984 yılının başlarından itibaren yoğun olarak kullanılmıştır. 1980 – 1983 döneminde ihracatta vergi iadesi, ucuz maliyetli ihracat kredileri ve gümrük muafiyetli hammadde ithali gibi teşvikler önem kazanmıştır. 1984 yılından sonraki dönemde ise ihracatta vergi iadesi oranları kademeli olarak azaltılmış ve 1989 yılı başından itibaren uygulamadan tamamen kaldırılmış ve ihracata yönelik düşük maliyetli krediler uygulamasına tekrar başlanmıştır. 1986 sonrasında özellikle Merkez Bankası reeskont kaynaklı ihracat kredileri yanı sıra, Türk Eximbank'ın ihracat ve ihracat kredi sigortaları artış göstermiştir. Yine 1980 sonrasında, destekleme ve fiyat istikrar fonundan yapılan prim ödemelerinin yanı sıra, ihracatta navlun sübvansiyonu, vergi, resim ve harç istisnası vb. şekillerde ihracatı teşvik edilmeye çalışılmıştır. Özetle

1980 sonrasında uygulanan ihracat teşvik politikaları ihracat gelirlerinin artmasında önemli katkı sağlamıştır.

Özellikle 1990 sonrasında dünyada arta küreselleşme eğilimi bunu getirdiği en önemli sonuçlarından birisi olan bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde ülkeler birbirine bağımlı hale gelmiştir. Gün geçtikçe daha yoğun sosyal, politik ve ekonomik ilişkiler içine girmektedirler. Dünya ticaret hacmi her yıl artmaktadır. Ülkemizin bu ticaret hacminden giderek artan pay alması katma değeri yüksek kaliteli ürünler üretmesi, bu ürünleri iyi pazarlanması ve bunları devamının sağlanması gibi bir çok faktörü kapsamaktadır. Kısaca rekabet üstünlüğüne sahip olması gerekmektedir. Kuşkusuz ki bu rekabet üstünlüğünü yaratacak en önemli faktörlerden biri kur avantajının yaratılmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bunun sağlanabilmesi için makro ekonomik istikrar, fonksiyonel işleyen bir döviz piyasası başta olmak üzere tüm piyasalarda bu işlerliğin sağlanması gerekmektedir. Tabii ki bu rekabet üstünlüğünün sağlanmasında sadece etkin işleyen bir kur politikası yeterli olmamaktadır. Bunun yanında ihracatı artıracak diğer teşvik politikaları da etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Bugüne kadar yapılan çalışmanın sonucundan da ortaya çıktığı gibi, ülkemiz açısından ihracatın artmasını da kur politikasından daha ziyade diğer ihracatı teşvik politikaları etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

ABUŞOĞLU, Ömer , “Döviz Kuru Değişmelerini Belirleyen Faktörler”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(1), 1987

ABUŞOĞLU, Ömer, “Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980 – 1988 Dönemi”, **Türk Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği**, Ankara, 1990

ARISTOTELOUS, K, “The İmpact of The Post-1972 Floating Exchange-Rate Regime on US Exports”, **Applied Economics**, 2002

BALAYLAR, Nilgün A. , “Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Açısından Analizi”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995

BAŞOL, Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001

BORDO, M.D. & R. McDONALD, “The Inter-War Gold Exchange Standard: Credibility and Monetary Independence”, **NBER Working Papers 8429**, 2001

CHAREMZA, Wojciech W. & DEADMAN, Derek F., **New Directions in Econometric Practice**, Edward Elgar Publishing, USA, 1992

ÇAĞLAR, Ünal, **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003

ÇELEBİ, Işın, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, e Yayınları, İstanbul, 1991

DEMİREL, Baki, ERDEM Cumhur, “Döviz Kuru dalgalanmalarının İhracata Etkileri: Türkiye Örneği”, **İktisat-İşletme ve Finans/İnceleme-Araştırma**, Ünal Ofset, Yıl 19.Sayı 223, 2004

DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 1998)

DİE, İstatistikî Göstergeler (1923 – 2004)

DOĞAN, Çetin, ERGÜN, Suzan, “Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihî”, **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Kurtiş Matbaacılık, Yıl 41, Sayı 481, İstanbul, 2004

DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979 – 1983)**, Ankara, 1979

DPT, **V. Beş Yıllık Plan Öncesinde Gelişmeler: 1972–1983**, Ankara, 1985

DPT, **VI Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990 – 1994)**, Ankara, 1989

DUYGULU, Aylin Abuk, “Döviz Kurlarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**. Cilt:13, Sayı:1. 1998

ERKAN, Hüsnü, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, Kardeşler Ciltevi, İzmir, 1997

ERTEKİN ,Meriç S., KUTLU Erol, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi”, **Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Sayı:16 No: 1 – 2**, Eskişehir, 2000

GUJARATİ, Damodar N., **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen&Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999

GÜMÜŞELLİ, Saniye, **Döviz Kuru ve Faiz Oranı Risklerinden Korunma Teknikleri**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1994

GÜRAN, Nevzat, **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987

GÜRAN, Nevzat, **Makro Ekonomi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999 a

GÜRAN, Nevzat, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999 b

HANKE, Steve H., SCHULER, Kurt, **Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları El Kitabı**, (Çev. Bekir Berat Özipek, Metin Toprak), Liberti Yayınları, 2001

İYİBOZKURT, Erol , “Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Derlenmesi (I)”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:2, Kasım, 1983

KANSU, Aydan, **Döviz Kuru Sistemleri Döviz Krizleri Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004

KARLUK, S.Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Eskişehir, 1995

KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım, İstanbul, 1999

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

KEYDER, Nur , “Türkiye’de 2000–2001 Krizleri ve İstikrar Programları”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 183, 2001

KIPICI, Ahmet N. ve KESRİYELİ, Mehtap, **Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,1997

KIZIL, Ahmet, **1980 – 1990 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Politika ve Uygulamalar**, T.C. HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, 1994

KRUGMAN, P. R. & OBSTFELD, O., **International Economics: Theory and Policy**, Addison-Wesley Publishing Company, 2000

KUTLU, Erol, **İthalat ve İhracat Uygulamaları**, Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları, Eskişehir, 2000

OLALI, Hasan, **Dış Ticaret ve İç Ticaret Ekonomisi**, Berrin Basımevi, İzmir, 1949

PARASIZ, M.İlker, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997

PARASIZ, M.İlker, **Modern Makro Ekonominin Temelleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000

PHILLIP, P.C.B., “Understanding Spurious Regression in Econometrics”, **Journal of Econometrics**, Cilt:33, 1976

ÖZDEMİR, Azim, ŞAHİNBEYOĞLU, Gülbin, “Alternatif Döviz Kuru Sistemleri”, **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği**, 2000

LIPSEY, Richard G, Peter, STEINER, O, Douglas, PURVIS, D, **İktisat 2**, (Çev: Ömer Faruk Batırel), Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984

SAVAŞ, Vural, **Politik İktisat**, Beta Basım, İstanbul, 1994

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası Finans**, Güzem Yayınları, 1997

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul 1999

SEYİDOĞLU, Halil, **Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük**, Güzem Yayıncılık, İstanbul, 2002

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları Gözden Geçirilmiş, Genişletilmiş, Bursa, 2002

TCMB, Yıllık Raporlar, 1994, 1997, 2001

UTKULU, Utku , “Cointegration Analysis”, **II. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri** (Ed. Mustafa Güneş, Şenay Üçdoğruk), İzmir,1993

UTKULU, Utku “How to Estimate Long-run Relationship in Economics: Overview of Recent Approaches”, **DEÜ İİBF Dergisi**, 12 (2), İzmir, 1997

YILDIRIM Oğuz, **Kura Dayalı İstikrar Politikalarının Etkinliği 1990 – 2000 Türkiye Örneği**, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları; No. 770, Eskişehir, 2003

9 Aralık Kararları, http://www.belgenet.com/eko/9aralik_01.html, Erişim Tarihi: 03.12.2003

<http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/ekonomi/YeniEkonomi.htm>, Erişim Tarihi: 15.11.2004

Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923–2000),
www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_3/m00041.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2004

<http://www.die.gov.tr>

<http://www.dpt.gov.tr>

<http://www.dtm.gov.tr>

1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası,
<http://www.dtm.gov.tr/EKONOMI/75yilbk/1980so.htm>, Erişim Tarihi: 07.07.2004

İhracat Teşvikleri, http://www.ekodialog.com/Makaleler/ihrac_tesvik.html,

Erişim Tarihi: 11.10.2005

Katılım Öncesi Ekonomik Program, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/2001.pdf>, Erişim

Tarihi: 15.06.2005

Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, Erişim

Tarihi: 15.12.2005

1923–2003 Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm>, Erişim

Tarihi: 12.11.2005

<http://www.hazine.gov.tr>

<http://www.ifs.org>, Erişim Tarihi: 05.06.2005

<http://www.igeme.org.tr/dosyalar/grup.htm> , Erişim Tarihi: 14.12.2005

Türkiye Dış Ticareti ile Dünya Ticaretinin Kıyaslanması,

http://www.ihracatdunyasi.com/dunya_ticareti_kiyaslama.html, Erişim Tarihi:

17.01.2006

<http://www.imf.org/statistics>, Erişim Tarihi: 05.06. 2006

IMF, Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy

Frameworks(1), www.imf.org/external/np/mfd/er/2004/eng/1204.htm, Erişim

Tarihi: 19.12.2005

<http://www.imf.org/external/pubs/FT/Weo/WEO1997/pdf/octweo04.pdf>,

Erişim Tarihi: 25.02.2004

Tarihsel Süreç İçinde Uluslararası Para Sistemleri,

<http://web.mit.edu/krugman/www/triangles.html> , Erişim tarihi: 15.03.2004

www.tcmb.gov.tr

2001 Yılı Para ve Kur Politikası,

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/DUY2000-42.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2004

2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.doc, Erişim Tarihi:
15.11.2004

2002 Yılı Para ve Kur Politikası,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/DUY2002_01.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2004

2003 Yılı Para ve Kur Programı,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni//duyuru/2003/DUY2003_2.htm, Erişim Tarihi:
15.11.2004

2004 Yılı Para ve Kur Programı,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2004/DUY2004_1.pdf , Erişim Tarihi:
23.06.2005

Reel Efektif Döviz Kurunun Hesaplanması,

www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplamasi.pdf.s.1, Erişim
Tarihi: 16.10.2005

EKLER

Ek 1: Ekonometrik Çalışmada Kullanılan Veriler

Yıllar	Reel İhracat	Gelir	Fiyat	TERK Oynaklık	Dolar Kurundaki Oynaklık
1980Q1	24,82783	61,08839	0,552966	0	0
1980Q2	19,62403	60,94331	0,424422	0,015101	0,269878
1980Q3	17,95989	60,56219	0,380536	0,01751	0,202565
1980Q4	32,04682	62,14299	0,664562	0,003146	0,24946
1981Q1	30,86803	60,83671	0,622722	0,036754	0,240698
1981Q2	27,87768	61,14924	0,547108	0,030672	0,241465
1981Q3	28,86062	61,05917	0,5532	0,060158	0,230741
1981Q4	47,57443	62,46313	0,891515	0,05128	0,211129
1982Q1	37,95614	61,31771	0,697017	0,008074	0,198295
1982Q2	33,69881	61,53329	0,605654	0,026954	0,173852
1982Q3	37,15062	61,09276	0,656815	0,016636	0,181619
1982Q4	54,27097	62,48454	0,946452	0,015787	0,171803
1983Q1	36,68031	61,69584	0,63132	0,007813	0,19505
1983Q2	36,81794	62,48097	0,623675	0,07123	0,255768
1983Q3	36,77313	62,81499	0,613819	0,023766	0,268936
1983Q4	50,38137	64,78169	0,828261	0,005645	0,271444
1984Q1	45,05876	64,21684	0,729959	0,001965	0,260815
1984Q2	45,46071	64,17671	0,726597	0,077637	0,227905
1984Q3	42,63222	64,58163	0,67472	0,013379	0,217553
1984Q4	54,33762	66,44069	0,849565	0,022816	0,182391
1985Q1	24,03055	65,541	0,370542	0,045113	0,158866
1985Q2	22,43705	66,21233	0,340514	0,128232	0,137832
1985Q3	26,86623	66,48429	0,405841	0,087278	0,1361
1985Q4	29,49612	68,43713	0,44174	0,101799	0,124239
1986Q1	24,24595	67,35216	0,360555	0,097293	0,144812
1986Q2	23,1112	68,32079	0,34207	0,042407	0,13091
1986Q3	22,71091	68,30181	0,335116	0,035543	0,115279
1986Q4	31,38171	70,52771	0,460145	0,037254	0,155668
1987Q1	27,65832	68,98271	0,402599	0,013743	0,158393
1987Q2	29,52801	70,03287	0,426246	0,012808	0,223066
1987Q3	34,26893	70,72527	0,491797	0,002162	0,254786
1987Q4	39,74645	73,27291	0,566377	0,007234	0,284109
1988Q1	32,21842	72,19219	0,456588	0,044823	0,318574
1988Q2	32,79222	73,0687	0,460165	0,003798	0,280802

1988Q3	31,98077	73,5875	0,444322	0,035897	0,262535
1988Q4	43,44438	75,82594	0,597569	0,071919	0,210561
1989Q1	31,13723	75,08619	0,423527	0,110985	0,159419
1989Q2	28,74691	75,75276	0,385614	0,094959	0,136031
1989Q3	27,61934	76,12924	0,367368	0,063113	0,125948
1989Q4	38,1753	78,46371	0,502253	0,034209	0,129113
1990Q1	29,94543	77,54054	0,388828	0,047014	0,127638
1990Q2	27,71653	78,06556	0,355086	0,012456	0,175393
1990Q3	27,23363	78,2326	0,344694	0,010941	0,245173
1990Q4	40,25061	80,63116	0,502753	0,001339	0,277326
1991Q1	31,27086	79,51633	0,386686	0,017836	0,300071
1991Q2	30,23493	80,17953	0,370134	0,011295	0,298854
1991Q3	32,55965	80,40571	0,393873	0,057271	0,272119
1991Q4	40,09697	82,58073	0,480585	0,036506	0,242663
1992Q1	34,15523	81,53261	0,405635	0,00878	0,256465
1992Q2	32,41251	81,37823	0,38084	0,027982	0,246868
1992Q3	34,83276	81,53596	0,407043	0,083826	0,217714
1992Q4	40,81685	83,19576	0,473884	0,079194	0,257073
1993Q1	36,30838	81,0739	0,417474	0,044918	0,267855
1993Q2	33,23244	81,37563	0,378408	0,113505	0,35225
1993Q3	35,11351	81,82209	0,397195	0,178103	0,60177
1993Q4	47,23706	83,9471	0,531246	0,181504	0,526969
1994Q1	37,87868	82,93891	0,422349	0,13634	0,51279
1994Q2	38,71244	83,76971	0,428081	0,021878	0,429749
1994Q3	48,54043	84,27253	0,53358	0,076992	0,152284
1994Q4	55,84741	86,47129	0,610561	0,116489	0,193212
1995Q1	44,04947	85,67884	0,476936	0,037241	0,202257
1995Q2	45,33345	85,89043	0,486064	0,045277	0,237381
1995Q3	45,89715	86,14743	0,490034	0,011426	0,303008
1995Q4	56,70327	88,13489	0,602633	0,023371	0,320725
1996Q1	50,5865	87,06671	0,53303	0,006836	0,32817
1996Q2	48,30559	87,63679	0,504451	0,020489	0,321328
1996Q3	53,45153	88,17947	0,556955	0,020686	0,305765
1996Q4	63,60989	90,2386	0,659697	0,041671	0,33135
1997Q1	57,20231	89,3358	0,5895	0,06535	0,331064
1997Q2	61,39188	90,19411	0,629756	0,040775	0,325278
1997Q3	64,7561	91,15039	0,660532	0,042444	0,31297
1997Q4	73,22557	92,98581	0,743511	0,042194	0,267491
1998Q1	67,79443	92,82519	0,686374	0,021118	0,229742
1998Q2	67,20254	93,0942	0,675852	0,023534	0,219617
1998Q3	68,07427	94,15299	0,682891	0,025322	0,233935
1998Q4	71,02414	95,08684	0,711031	0,012236	0,249501
1999Q1	66,76588	94,90309	0,666962	0,025791	0,276881
1999Q2	69,34392	96,11564	0,687545	0,041724	0,265885
1999Q3	72,57814	96,69131	0,717062	0,042579	0,232875
1999Q4	81,59048	99,73933	0,802324	0,056693	0,21121

2000Q1	74,70398	99,19849	0,729889	0,07398	0,173082
2000Q2	81,00521	100,1642	0,784342	0,077012	0,181533
2000Q3	77,17459	100,0139	0,742731	0,08418	0,347818
2000Q4	83,7764	102,2191	0,801436	0,172209	0,398043
2001Q1	81,20116	101,5661	0,771679	0,119166	0,413633
2001Q2	93,81611	101,8331	0,881201	0,099173	0,281634
2001Q3	90,11625	101,577	0,843911	0,030786	0,09309
2001Q4	102,1785	103,6209	0,956543	0,078307	0,090907
2002Q1	95,77043	102,3646	0,890386	0,037668	0,039002
2002Q2	102,3371	102,9587	0,941845	0,056953	0,111274
2002Q3	110,4675	103,0484	1,014367	0,083818	0,047461
2002Q4	120,4702	104,8823	1,10011	0,136958	0,07308
2003Q1	113,2856	103,6143	1,02684	0,057205	0,047795
2003Q2	124,7658	103,6706	1,12385	0,111005	0,098906
2003Q3	133,0184	103,9653	1,194851	0,011148	0,007928
2003Q4	139,7964	106,4474	1,250197	0,046304	0,042314
2004Q1	128,4625	105,9753	1,143637	0,009162	0,016583
2004Q2	146,8578	0	1,292154	2,519125	9,391277
2004Q3	150,8209	0	1,323697	2,461812	9,441437
2004Q4	161,7552	0	1,411537	2,463989	9,451572

Kaynaklar: <http://www.dpt.gov.tr>, <http://www.dtm.gov.tr>, <http://www.die.gov.tr>,
<http://www.hazine.gov.tr>, <http://www.ifs.org>,
<http://www.imf.org/statistics>, www.tcmb.gov.tr (EVDS)

Reel İhracat (REX): İlgili döneme ait ihracat değerlerinin ihracat fiyat endeksine bölünmesi sonucu elde edilmiştir.

Gelir: Türkiye' nin ihracatında ilk 7 ülkenin Reel GSYİH'sı bu ülkelerin Türkiye'nin ihracatındaki payları doğrultusunda oranlanmıştır.

Fiyat: Türkiye'nin ihracat fiyat endeksinin (ABD doları cinsinden 1994=100) aynı 7 ülkenin tüketici fiyat endeksine bölünmesi ile elde edilmiştir.

TERK Oynaklık: Döviz Kurundaki (Tartılı Efektif Reel Kur) Oynaklık. IMF tanımına göre on yedi ülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, İran,

Brezilya, Yunanistan) hesaplanmış reel efektif kur endeksi. Döviz kurundaki oynaklık aşağıdaki formülle hesaplanmıştır. (Vt: Döviz kurundaki oynaklık)

$$V_t = \left[(1/m) \sum_{i=1}^m (\ln Q_{t+i-1} - \ln Q_{t+i-2})^2 \right]^{1/2}$$

Kaynak: K.Aristotelous, “The Impact of The Post-1972 Floating Exchange-Rate Regime on US Exports”, **Applied Economics**, 2002, 34, s.1629

Dolar Kurundaki Oynaklık: Yine dolar kurundaki oynaklık yukarıdaki formülle hesaplanmıştır.